



אתר דעת * לימודים * גיליון 19 * תשפ"ב * 2022/23

מוסדות ההוראה וההנהגה בישראל כממונים על

התורה - מבט מורכב במקראות

עזרא בלוק

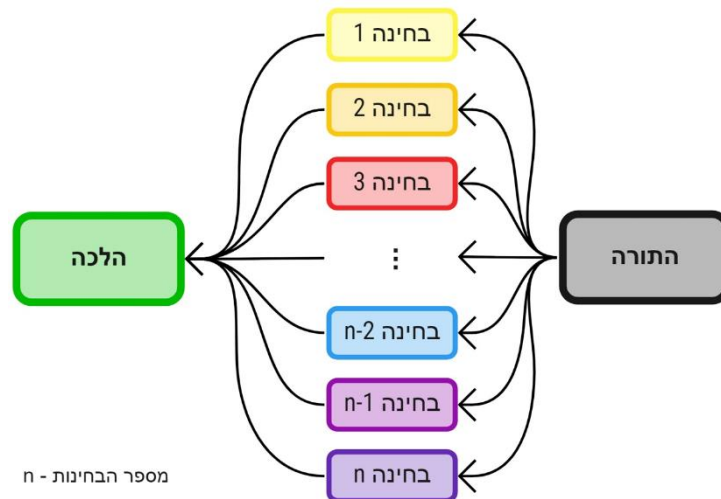
3	הקדמה
3	תקציר
4	א. מערכת המשפט וההנהגה במדבר
4	שמות פרק יח – מערכת המשפט על ידי יתרו
8	במדבר פרק יא – שבעים הזקנים
9	דברים פרק א – נאום משה על מינוי הראשים לעם
13	ב. הוראת הכהונה ומשמר הלוייה
13	הוראת הכהונה ותורת המשפט של ספר ויקרא
15	משמר הלויים
15	ג. התנהלות משה ובית דינו עם הכרעות מעשיות במדבר
15	במדבר פרק טו – פרשת המקושש
16	ויקרא פרק כד – פרשת המקלל
17	ד. מערכת המשפט וההוראה של ספר דברים
17	דברים פרק טז – הקמת מערכת משפט בכל עיר ועיר
18	דברים פרק יז – בית הדין הגדול במקום אשר יבחר ה'
22	ה. שילוב הכהונה הזקנים ומערכת המשפט בספר דברים
22	ערי מקלט
23	עד זומם
24	היערכות למלחמה והשבים ממערכות המלחמה
25	עגלה ערופה
25	מעמד הר גזים והר עיבל
26	סיכום
26	ו. מעמד הר סיני בספר שמות – התגלות אלוהית
28	ז. מוסדות השלטון והמעורבות האלוהית בספר דברים
31	ח. המלכות ויחסו למוסדות ההנהגה המשפט וההוראה
31	במדבר כז – הסמכת יהושע והשקפת המלכות בספר במדבר
32	דברים פרקים לא-לב – מינוי יהושע בספר דברים ובעלי האחריות על התורה

34.....	שפיטת המלך.....
35.....	ט. מקור סמכות הזקנים.....
35.....	"שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך".....
37.....	דברי אליהוא בן ברכאל – רוח ה'.....
37.....	סיכום.....
39.....	תולדות הנהגת התורה - מוסדות ההוראה ההנהגה והשפיטה במהלך הדורות.....
39.....	א. תקופת השופטים.....
42.....	ב. ספר שמואל – תקופת מעבר.....
45.....	ג. מלכות יהושפט – מהפכות בתחום ההוראה ובמערכת המשפט.....
48.....	ד. חזון אחרית הימים של ישעיה.....
51.....	ה. נבואות יחזקאל.....
52.....	ו. תקופת עזרא ונחמיה.....
53.....	ז. תקופת בית שני ודור החורבן.....
55.....	ח. הנהגה יתומה – הנהגת ישראל בגלות.....
57.....	סיכום.....
58.....	נספח: משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע – ההנהגה התורנית בהשקפת חז"ל.....

הקדמה

חז"ל מלמדים בתוספתא למסכת סוטה:

"שמא יאמר אדם בדעתו: הואיל ובית שמיי מטמין ובית הלל מטהרין, איש פלוני אוסר ואיש פלוני מתיר, למה אני למד תורה מעתה? ... כל הדברים נתנו מרועה אחד. אל אחד בראן, פרנס אחד נתנן, רבון כל המעשים ברוך הוא אמרו. **אף אתה עשה לבך חדרי חדרים והכניס בה דברי בית שמיי ודברי בית הלל דברי המטמאין ודברי המטהרין.**" (תוספתא סוטה ז, יב)



התוספתא מלמדת אותנו רעיון עקרוני מאוד בדרכה של תורה שבעל פה ובהופעתה של ההלכה למעשה. כידוע יש מחלוקות רבות בהלכה. כיצד זה ייתכן? האם בכל מחלוקת אחד הצדדים טועה? אם כן, מה עלי לעשות כלומד תורה? הרי כל התורה שאלמד יהיה מוטל בספק, וכן ההלכה כולה תהיה מוטלת בספק שמא היא לא כיוונה לאמת. מלמדת אותנו התוספתא שהדבר איננו כך. במחלוקת נאמרו דברים רבים, אך כל הצדדים הינם צדדים לגיטימיים ובחינות אמיתיות בתורה. אין זה נכון לומר שאחד מהם טועה, אלא כל אחד שם דגש על היבט אחר של העניין, ולכן הכריע בצורה הפוכה מהשני. כעת, על המעיין לעיין בכל השיטות, בדרכם של בית שמאי ובדרכם של בית הלל, כי כל אחד טומן בתוך דבריו בחינה מסוימת של העניין. מתוך מכלול הבחינות האדם מגיע להבנה עמוקה יותר של העניין.

התורה כתובה באופן רב-משמעי. ריבוי הבחינות השונות של כל עניין במקרא מביא לקריאות רבות והבנות רבות ביחס לכל דבר. על מנת לרדת לשורשן של הבחינות, יש להסתכל ולראות אותן בהקשרים בהן ניתנו ובזמנים שניתנו. כך אנו עושים סינתזה בין ההיבט ההתפתחותי של התורה לאורך הזמן לבין התייחסות לכל בחינה ובחינה באופן עצמאי, וחשיפת האידיאה המתגלה בכל אחת.

במדרשי ההלכה חז"ל לקחו את הבחינות השונות והרכיבו אותם יחד, וכך הגיעו להלכה למעשה. למעשה, תפקידם של החכמים שבכל דור הוא להרכיב את הבחינות בצורה הראויה לדורם, לבכר את הבחינות שלדעתם ראויות לבכורה ולתת פחות משקל לבחינות האחרות, הכל בהתאם לשיקול דעתם.

תקציר

במאמר זה נעסוק בנושא של מוסדות ההוראה והשפיטה כפי שמציגה אותן התורה והיסוד למוסד הסנהדרין. אנו נשתדל לצעוד בדרכם של חז"ל. ראשית, נעיין במקראות ונחשוף את הבחינות השונות העולים מתוך המקראות ונראה אף איך הן מתמקמות על ציר ההתפתחות לאורך הזמן. לבסוף, נראה איך נעשה הרכבת הבחינות יחד נעשה באופן ייחודי לאורך הדורות בתהליך מתפתח ומשתנה שהביא למסקנות שונות למעשה. אין זה מתודולוגיה בלבד, אלא דרך מהותית, שבכך חושפים את הפנים השונות של העניין, ולבסוף מכריעים מתוכן את ההלכה, מתוך מתן משקל ראוי לכל בחינה.

הנושאים שנדון בהם הם:

- א. התפתחות מערכת המשפט וההנהגה בספר שמות, במדבר ודברים והשוני בהשקפות בכל ספר.
- ב. ההשקפות השונות ביחס לאופי ההנהגה, ומהי יחס התורה למלכות אנוש.
- ג. הוראת הכהנים והטמעתה במערכת המשפט וההנהגה.
- ד. משמר הלויים במדבר והתאמתה למציאות של עם היושב בארץ בקביעות.
- ה. יחס שלושת המוסדות – ההוראה המשפט וההנהגה.
- ו. היסוד העומד מאחורי סמכות הזקנים.
- ז. סקירה לאורך הדורות של האופן בו בחרו ליישם את מוסדות המשפט ההוראה וההנהגה ויחסי הגומלין ביניהם.

מטרת המאמר היא להראות כיצד התורה מביאה השקפות רבות על הדרך שבו יש לבנות את מוסדות ההוראה ההנהגה והמשפט והיחס ביניהם.

א. מערכת המשפט וההנהגה במדבר

התורה מספרת לנו בשלושה מקומות על הקמת מערכת המשפט המסייע למשה בהנהגה במדבר – בשמות פרק יח, במדבר פרק יא ובדברים פרק א. אולם כפי שנראה, התורה מציגה את הקמתה בכל אחת מהפעמים באופן שונה.

שמות פרק יח – מערכת המשפט על ידי יתרו

הצעת יתרו של מערכת המשפט

כידוע לאחר מלחמת עמלק, מספרת לנו התורה על ביקורו של יתרו, ועל הרפורמה המשפטית אותה הוא מוביל:

"וַיְהִי מִמָּחֳרָת וַיָּשֶׁב מֹשֶׁה לְשֹׁפֵט אֶת הָעָם וַיַּעֲמֵד הָעָם עַל מֹשֶׁה מִן הָעֶרֶב: וַיֵּרָא חֹתֵן מֹשֶׁה אֶת כָּל אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה לָעָם וַיֹּאמֶר מָה הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר אַתָּה עֹשֶׂה לָעָם מִדּוֹעַ אֶתָּה יוֹשֵׁב לְבִדְךָ וְכָל הָעָם נֹצֵב עֲלֶיךָ מִן הָעֶרֶב: וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְחֹתְנוֹ כִּי יָבֹא אֵלַי הָעָם לְדֹרֵשׁ אֱלֹקִים: כִּי יִהְיֶה לָהֶם דָּבָר בָּא אֵלַי וְשֹׁפֵטִי בֵּין אִישׁ וּבֵין רֵעֵהוּ וְהוֹדַעְתִּי אֶת חֻקֵּי הָאֱלֹקִים וְאֶת תּוֹרֹתַי: (שמות יח, יג-טז)

יתרו מגלה שמשה מנסה באופן עצמאי לשמש בשלושה תפקידים עבור העם:

- א. כתובת לדרישת אלוקים.
- ב. שופט של העם.
- ג. המודיע להם את חוקי האלוקים ותורותיו, ומדריך אותם בדרך ה'.

יתרו מבקר את אופן ההתנהלות הזאת ומציעה חלופה משלו, שבסופו של דבר משה מאמץ:

"וַיֹּאמֶר חֹתֵן מֹשֶׁה אֵלָיו לֹא טוֹב הַדָּבָר אֲשֶׁר אַתָּה עֹשֶׂה: נָבֵל תִּבְלֶה גַם אֶתָּה גַם הָעָם הַזֶּה אֲשֶׁר עִמָּךְ כִּי כָבֵד מִמֶּךָ הַדָּבָר לֹא תוּכַל עֲשֹׂהוּ לְבִדְךָ: עַתָּה שָׁמַע בְּקֻלִּי אִיעֲצֶךָ וַיְהִי אֱלֹקִים עִמָּךְ הֲיִיה אֶתָּה לָעָם מוֹל הָאֱלֹקִים וְהִבֵּאתָ אֶתָּה אֶת הַדְּבָרִים אֶל הָאֱלֹקִים: וְהִזְהַרְתָּ אֶתָּה אֶת הַחֻקִּים וְאֶת הַתּוֹרָה וְהוֹדַעְתָּ לָהֶם אֶת הַדָּרֶךְ יִלְכּוּ בָּהּ וְאֶת הַמַּעֲשֶׂה אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ: וְאַתָּה תִּחְזֶה מִכָּל הָעָם אֲנָשִׁי חֵיל יִרְאִי אֱלֹקִים אֲנָשִׁי אֲמַת שְׂנְאִי בָצַע וְשִׁמְתָּ עֲלֵהֶם שָׂרֵי אֲלָפִים שָׂרֵי מֵאוֹת שָׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשָׂרֵי עֶשְׂרִים: וְשִׁפְטוּ אֶת הָעָם בְּכָל עֵת וְהָיָה כָּל הַדָּבָר הַגָּדֹל יָבִיאוּ אֵלֶיךָ וְכָל הַדָּבָר הַקָּטָן יִשְׁפְּטוּ הֵם וְהָקַל מֵעֲלֶיךָ וְנִשְׂאוּ אֹתָךְ: אִם אֶת הַדָּבָר הַזֶּה תַּעֲשֶׂה וְצֹדֵף אֱלֹקִים וְיִכְלַת עֲמֹד וגם כָּל הָעָם הַזֶּה עַל מִקְמוֹ יָבֹא בְּשָׁלוֹם: וַיִּשְׁמַע מֹשֶׁה לְקוֹל חֹתְנוֹ וַיַּעַשׂ כָּל אֲשֶׁר אָמַר: וַיִּבְחַר מֹשֶׁה אֲנָשִׁי חֵיל מִכָּל יִשְׂרָאֵל וַיִּתֵּן אֹתָם רָאשִׁים עַל הָעָם שָׂרֵי אֲלָפִים שָׂרֵי מֵאוֹת שָׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשָׂרֵי עֶשְׂרִים: וְשִׁפְטוּ אֶת הָעָם בְּכָל עֵת אֶת הַדָּבָר הַקָּטָן וְיָבִיאוּ אֶל מֹשֶׁה וְכָל הַדָּבָר הַקָּטָן יִשְׁפְּטוּ הֵם: (שמות יח, יז-כז)

(שמות יח, יז-כז)

על פי ההצעה של יתרו ישנה חלוקת תפקידים חדשה:

- א. משה משמש כשלוח העם אל ה', ומביא דבריהם לפני האלוקים. תפקיד זה ממשיך כחלק מתפקיד הנביא המתפלל לה' בעד העם.
- ב. משה בעצמו לא שופט את העם, אלא רק מזכיר את החוקים והתורות ומדריך אותם בדרך הראויה.
- ג. משפט ומשא העם יורד לשררות נמוכות ממנו, כדי להקל מהמשא על משה, ורק הדברים הגדולים או הקשים ביותר עולים אל משה. ייתכן שמשמעות הדבר הגדול הוא לא רק בקושי אלא בסדר גודל. על דברים בסדר גודל לאומי ממונה רק משה בעצמו.¹

נשים לב, שבין במציאות הראשונית טרם ביאת יתרו ובין בהצעה החלופית של יתרו, התורה כורכת יחד את מערכת המשפט עם תפקיד האזהרה, ההדרכה והחינוך של העם.

באילו אמצעים משה מכריע את הדבר הגדול והדבר הקשה?

לא ברור האם את הדבר הגדול על משה להכריע בעצמו או שעליו לשמש רק כשליח ולהביא את הדבר הגדול לפני ה' שיחליט. ריה"ל² והרד"צ³ הופמן⁴ נוטים לכיוון שעל משה יש להתמקד אך ורק בנבואה והוראה.⁵ לפי זה, הדבר הקשה מוכרע על ידי הבאתו לפני ה' שיכריע. סיוע לכיוון זה ניתן להביא מאירועים רבים בתורה המציגים תמונה זו: הכרעת פסק דינים של המקלל והמקושש, חידוש הדין של פסח שני וחידוש הלכות ירושה בפרשת בנות צלפחד.⁶

מאידך בעזרא ז', י משמע שלדרוש תורת ה' הינה באמצעות עיון ולימוד. ואכן הרמב"ם הכריע שרוב הדברים שנלמדו על ידי משה היו בדרכי הלימוד ככל סנהדרין.⁷ ראה חזקה לדבריו שנשאו ונתנו בתורה וחידשו מהנלמד בידי אדם, הוא במשא ומתן בין משה לאהרן לאחר מות נדב ואביהו, בעניין שעיר החטאת, שאהרן מסברתו קבע שיש לשורפו במקום לאוכלו (ויקרא י, טז-כ).⁸ כלומר, כשהתעוררה שאלה כיצד לנהוג, משה ואהרן לא ביקשו תשובה ישירה משמים, אלא הכריעו מסברתם.⁹

בירור זה חשוב ביותר, שכידוע, מערכת משפט זו היא אחת מהיסודות למערכת הסנהדרין כפי שקבעו חז"ל במסכת סנהדרין (ביחס לדין הכהן הגדול שאינו אלא בבית דין של שבעים ואחד):

"מנהני מילי? אמר רב אדא בר אבהו: דאמר קרא, כל הדבר הגדל יביאו אליך - דבריו של גדול."

(סנהדרין דף טז עמוד א)

ורש"י מפרש (וכן שאר הראשונים):

"יביאו אליך - ומשה במקום שבעים ואחד קאי" (רש"י שם)

מתבאר שתפקידו של משה כשמביאים אליו את הדבר הגדול והקשה הינה תמונת ראי ושיקוף של תפקידם של הסנהדרין. למעשה, שאלת נושא ההכרעה של משה אם כן משמעותית על מנת לשפוך אור אף על תפקידם של הסנהדרין המחליטים אותו לאחר מותו, כפי שנראה בהמשך בפרק העוסק בדברים פרק יז.⁹

¹ ראה על כך בסנהדרין טז ע"א שמפרשים שהדבר הגדול כולל דין של הכהן הגדול. יוצא אם כן שהגמרא מבינה שהדבר הגדול, משמעותו, הדבר בעל סדר גודל לאומי. ראה עוד מדרש שכל טוב שמות יח, כו.

² ספר הכחרי מאמר ג פסקה לט.

³ בפירושו על שמות יח, כ.

⁴ ראה בבראשית כה, כב; שמואל א ט, ט; מלכים ב ח, ח שמשמע מהם שדרישת ה' משמעותה ביאה אל הנביא ולא אל השופט.

⁵ חז"ל במכילתא דרשב"י יח, כו כבר מקשרים בין פרשתנו לפרשת בנות צלפחד (אולם מסקנתם הפוכה ורואים בסיפור בנות צלפחד את היוצא מן הכלל ולא עדות לכלל): "את הדבר הקשה יביאון אל משה אמר לו הקדוש ברוך הוא משה אתה דן את הקושיות הרי בנות צלפחד באין לשאל בדין שאפלו תינוקות שלבית רבן משיבין עליו ואין אתה יודע מה להשיב אלא ויקרב משה את משפטן לפני ה'".

⁶ שורשים לספר המצוות, שורש שני.

⁷ ראה זבחים קא ע"א המרחיב בעניין זה.

⁸ ראה העמק דבר במדבר טו, לג שגם נוטה לכיוון זה, וכך עולה מהגמרא בתמורה טז ע"א.

⁹ ראה בספרו של הרב שמואל אריאל, נטע בתוכנו חלק א פרק ג עמ' 100 והלאה שהרחיב בעניין זה.

משפט משה ויתרו – משפט אוניברסלי

דמותו של יתרו הינה דמות מורכבת. מצד אחד, יתרו וצאצאיו, בני הקיני, מתוארים כנספחים לעם ישראל. יתרו בפרקנו בא, ובבמדבר פרק י מסופר שחובב בן רעואל הקיני אף הוא מבקר את עם ישראל במדבר, ומשה מפציר בו שיישאר עמם. כמו כן, כששאל דורש מהקיני לעזוב את העמלקי, הם נענים לדבריו וסרים מתוך עמלק טרם מלחמתו עם עמלק. מצד שני, יתרו מתואר כפורש ועוזב את עם ישראל. בסוף פרקנו מסופר ששב לארצו. כמו כן בבמדבר פרק יא, כשמשה מפציר בחובב שלא יעזוב התורה איננה כותבת מה בסוף קרה – האם בסופו של דבר חובב שב לארצו או שנענה למשה ונשאר בתוך בני ישראל? נראה שהתורה משאירה אותנו בלא מענה מכיוון שאכן המתח ממשיך להתקיים. יתרו ובניו יושבים על הגדר, ולא ברור האם הם אכן התגיירו בסוף¹⁰ או שלא.¹¹

יתרו איננו היחיד היושב על הגדר. משה עצמו קרוע גם כן בין זהויותיו. האם משה הוא נסיך מצרי שגדל בבית פרעה, ואמו המאמצת היא בת פרעה? או שמא, הוא עברי שנולד לאמא עבריה, בעל אח ואחות עבריים, ובסוף נעשה מושיען של בני ישראל? ואולי הוא בכלל מדייני שגלה מארצו, נטמע במדין והקים שם את ביתו, ומשם אשתו ובניו?¹² שאלות אלו נשארות פתוחות ולא מוכרעות. התורה מותירה את משה כבעל זהות מורכבת ולא מוגדרת.¹³ ייתכן שזה הבסיס לכל הסיפור העלום עם בנו של משה שלא נימול, עד שציפורה נאלצה למול את בנו על מנת להציל את חייו (שמות ד, כד-כו).

שתי דמויות אלו חיפשו חברה מוסרית הדורשת צדק. כשמשה יוצא אל אחיו ורואה עוולה מוסרית של איש מצרי מכה איש עברי מגיב "וַיִּפֶן כֹּה וְכֹה וַיֵּרָא כִּי אֵין אִישׁ וַיֵּךְ אֶת הַמִּצְרִי". משה רואה שאין איש מסביב ומכה את המצרי המכה ובזה נכנס למשבצת של **איש הצדק**. מאוחר יותר הוא רואה שני אנשים ניצים (רבים) ומנסה להשלים ביניהם ואומר לרשע "לָמָּה תִּכֶּה רֵעֶךָ?" ושוב נכנס לעמדה של **האיש המוסרי הדורש צדק**. שני האנשים הניצים דוחים אותו וטוענים נגדו "מִי שְׂמֶךָ **לְאִישׁ** שֶׁר וְשֹׁפֵט עָלֵינוּ". בניגוד למשה, אנשים אלו אינם מחפשים **איש** (דהיינו, איש חשוב הדורש צדק).¹⁴ משה לא רואה בשתי האומות האלו את מקומו שהרי הם אינם מחפשים **איש** שר ושופט. בסופו של דבר הוא מוצא את דרכו למדין בבאר **ומושיע ומציל** אותם מהרועים האחרים (שמות ב, יט) "וַתֵּאמֶרְנָּ **אִישׁ** מִצְרִי הַצִּילֵנוּ מִיַּד הָרָעִים". יתרו, שגם הוא מחפש **איש** צדק, עונה לבנותיו (שמות ב, כ): "לָמָּה זֶה עֲזַבְתָּן אֶת הָאִישׁ קְרָאָן לוֹ וַיֵּאכֹל לֶחֶם?"¹⁵ ואף משה רואה בו **איש** (שמות ב, כא): "וַיֹּאֶל מֹשֶׁה לְשִׁבְתָּ אֶת הָאִישׁ".¹⁶ יתרו ומשה תואמים זה את זה.¹⁷

בפרקנו אנו רואים שיתרו שומע את כל **ההצלה** של ישראל מיד מצרים.¹⁸ יתרו דווקא נמשך לעובדה שה' שילם למצרים מידה כנגד מידה (שמות יח, י-יא): "וַיֹּאמֶר יִתְרוֹ בְּרוּךְ ה' אֲשֶׁר הִצִּיל אֶתְכֶם מִיַּד מִצְרַיִם וּמִיַּד פְּרָעָה אֲשֶׁר הִצִּיל אֶת הָעָם מִתַּחַת יַד מִצְרַיִם: עֲתָה יֵדְעֵתִי כִּי גָדוֹל ה' מְכַל הָאֱלֹהִים **כִּי בְדָבָר אֲשֶׁר זָדוּ**".

¹⁰ כפי שחז"ל טוענים בשמות רבה כז, ב. ראה עוד רמב"ן בפירושו לשמות ב, טז בד"ה "ולכהן מדין", וברש"י על שמות יח, א.

¹¹ ראה שד"ל המסיק שיתרו היה גר תושב.

¹² על כך מרכלים מרים ואהרן בבמדבר יב, א, שלא נשא אשה מעם ישראל.

¹³ המתח קיצוני עד כדי כך שאת הפסוק (שמות ב, יא): "וַיִּגְדַּל מֹשֶׁה וַיֵּצֵא אֶל אָחִיו" רוב הפרשנים מפרשים ש"אחיו" מתייחס לעם ישראל, אך האבן עזרא מפתיע וכותב שאחיו אלו המצרים (למרות שבסוף אותו הפסוק הוא מפרש את "אחיו" בפסוק "וַיֵּרָא אִישׁ מִצְרִי מִכָּה אִישׁ עִבְרִי מֵאָחִיו" כמתייחס לעברים. יוצא שלפי פרשנות האבן עזרא המתח ממש מפורש בפסוק.

¹⁴ לפי זה ניתן לבאר את הפסוק "וַיִּפֶן כֹּה וְכֹה וַיֵּרָא כִּי אֵין אִישׁ" בדרך דרשה: "וַיִּפֶן כֹּה" – למצרים, "וְכֹה" – לעברים, "וַיֵּרָא כִּי אֵין אִישׁ" – משה רואה שמאף אחד לא צומח **איש**, כלומר שר ושופט הדורש צדק. לכן הוא לוקח את הדברים לידי שול: "וַיֵּךְ אֶת הַמִּצְרִי וְיִטְמְנֵהוּ בַחֹל". לפי זה הפניה לשני הכיוונים איננו לוודא שאין אנשים סביב שיראו את מעשהו בלבד, אלא להפך. משה מחפש איש שר ושופט, אך הוא לא מוצא.

¹⁵ הצעתו של יתרו לאכול לחם קשור למגמת החסד, ובניגוד לעמון ומואב שאסורים לבוא בקהל "על דבר אֲשֶׁר לא קָדְמוּ אֶתְכֶם בְּלָחֶם וּבְמִים" (דברים כג, ה).

¹⁶ משה פחות מתחתן עם ציפורה אלא עם חותנו – יתרו.

¹⁷ שני שמות בניו של משה מבטאים את שתי הנקודות הנ"ל: גרשום נקרא כך משום ש"גר הייתי בארץ נכריה". מהי אותה ארץ נכריה? מצרים או מדין? אין הדברים ברורים. משה בהגדרה הוא גר שאיננו בעל קבע. ואכן בנו של גרשום עובד עבודה זרה (שופטים יח, ל) המבטא ביתר שאת את העמימות הלאומית שהוא נתון בו. בנו השני אליעזר מבטא את הרדיפה שלו אחר ההצלה והצדק: "ה' היה בעזרי ויצילני מחרב פרעה" (ראה על כך בפירושו של קאסוטו על הפרק).

¹⁸ התפלאות יתרו מהצלת ישראל מיד מצרים מרכזית מאוד וחזרת שלוש פעמים בפרשה.

עֲלֵיהֶם: "אשר זדו עליהם' מתייחס למצרים שעליהם נאמר בנחמיה ט, י: "וַתֵּתֶן אֶתְּתָם וּמִפְתֵּי־בִפְרָעָה וּבְכָל עֲבָדָיו וּבְכָל עַם אֲרָצוֹ כִּי יָדַעְתָּ כִּי הִזִּידוּ עֲלֵיהֶם...". יתרו מתרשם מהצדק האלוקי על המצרים שדן אותם במידה כנגד מידה.¹⁹

יתרו שואל את משה מדוע הוא יושב וכל העם עומדים, ומשה עונה (שמות יח, טז): "כִּי יִהְיֶה לָהֶם דָּבָר בָּא אֵלַי וְשִׁפְטִי בֵּין אִישׁ וּבֵין רֵעֵהוּ...".²⁰ דברי משה תואמים את מגמתו עם האנשים הניצים במצרים ומנוגד לתפיסתם (שמות ב, יג-יד): "וְהָיָה שְׁנֵי אֲנָשִׁים עֹבְרִים נָצִים וַיֹּאמֶר לְרִשָּׁע לָמָּה תִּכָּה רֵעִי: וַיֹּאמֶר מִי שִׁמְךָ לְאִישׁ שֶׁר וְשִׁפְטָ עֲלֵינוּ". ואכן משה ויתרו בסופו של דבר מיישמים את מגמתם: "וְשִׁמְתָּ עֲלֵהֶם שָׂרִי אֲלֵפִים שָׂרִי מֵאוֹת שָׂרִי חֲמִשִּׁים וְשָׂרִי עֶשְׂרֹת: וְשִׁפְטוּ אֶת הָעָם בְּכָל עֵת". יתרו מייעץ למשה באמת **לשים שרים ושופטים** לתקון החברה.

לפי מגמה זו, התכנון וההשראה למערכת המשפט בישראל מקורם בגורם זר. מוסד המשפט שמקימים יתרו ומשה בפרשה זו מיוסד על הצדק וההצלה האוניברסליים, רעיונות שגם יתרו שייך בהם. לו היינו מבססים את מוסד הסנהדרין אך ורק על פרשיה זו, היא היתה מבוססת על עקרונות אלו באופן דומה.

שם אלוקים - מעורבות אלוקית מרוחקת

הפרשיה כולה מתוארת בשם אלוקים המתאר הנהגה גבוהה ורחוקה ולא בשם הוי-ה המתארת הופעה גלויה. משמעות הדבר הוא שפרשיה זו מתארת את מערכת המשפט כמוסד שקם ללא מעורבות אלוקית ישירה וגלויה. ובאמת אין שום אזכור בפרשיה של התערבות אלוקית, אלא הכל נעשה על ידי בני אדם. אין משה מתייעץ בקב"ה אלא רק מקבל את עצתו של יתרו.

נוסף על כך, התכונות שעל פיהם הם נבחרו: "אֲנָשִׁי חֵיל יִרְאִי אֱלֹהִים אֲנָשִׁי אֶמֶת שְׁנָאִי בָּצַע" אלו תכונות המתאיימות והראויות לאנשים ערכיים המתאימים לשפיטה ביושר וביראת אלוקים.²¹ אין השופטים זוכים להשראה אלוקית או לסיוע אלוקי במשפט. בית הדין של פרשת יתרו הינה בית דין של הארץ והצדק האנושי.

יתרו ועמלק

פרשת יתרו לא נאמרה במקומה ככל הנראה אלא לאחר מתן תורה.²² התורה הביאה פרשה זו קודם, משום שהתורה רצתה להצמיד אותה לפרשת עמלק וליצור זיקה ביניהם. שתי הפרשיות בעלות זיקה ספרותית מאוד חזקה.²³

יתרו ועמלק שניהם נוודים והם הראשונים להיפגש עם עם ישראל. אולם בניגוד לעמלק, עם הנוודים שנלחמו בישראל וניסו לנצל את החולשות שלהם בלא טיפת כבוד "ויזנב בך כל הנחשלים אחרריך", יתרו לוקח את הנוודות לטובה – לשם החכמה ואיתור הצדק והמוסר.²⁴ תפיסה זו של איתור החכמה וחיפוש שלה באופן עצמאי מתאים ביותר למידת שם אלוקים. אין האדם מגיע לה' מתוך התגלות אלא מתוך חקירה ובירור. הוא מגיע מתוך הופעת הדין והצדק האלוקי בבחינת "משפט לאלוקים הוא".²⁵ הבחנה זו בין

¹⁹ ראה סוטה ח ע"ב, אונקלוס, רש"י, רד"צ הופמן ורש"ר הירש שלוקחים את זה לכיוון הזה.
²⁰ בתחילת הפרשה כשיתרו פוגש את משה נאמר "וַיִּשְׁאַלְוּ אִישׁ-לְרֵעֵהוּ לְשָׁלוֹם" שהוא בעל זיקה לקשר זה, ומתאים גם כן לרעיון זה.

²¹ ראה באדר היקר עמ' מט ובמכתב מאלהו עמ' 52 שמבססים את הסמכות של הזקנים במוסריות וערכיות גבוהה.

²² ראה זבחים דף קטו ע"א וראה אבן עזרא על שמות יח, א. ראה חזקה לכך היא שהפרשה שלנו מתוארת בהר האלוקים (הר סיני) למרות שמבחינה כרונולוגית לא מסופר שעם ישראל הגיע לשם עד אמצע הפרק הבא (פרק יט).

²³ כתוב למעלה (ז, יח): "ויבא עמלק וילחם עם ישראל", וכתוב כאן (יח, ה-ו): "ויבא יתרו חותן משה... וישאלו איש לרעהו לשלום"; כתוב שם (ז, ט) "בחר לנו אנשים" - בחירה לשם מלחמה, וכתוב כאן (יח, כה): "ויבחר משה אנשי חיל" - בחירה לשם משפט שלום; מסופר שם (ז, יב) על משה: "וישב עליה" - על האבן להתפלל לנצחון עמו בקרב, כאן נאמר (יח, יג): "וישב משה לשפוט את העם." ועוד הקבלות: "וידי משה כבדים" (ז, יב) – "כי כבד ממך הדבר" (יח, יח); "נצב" (ז, ט) – "נצב" (יח, יד); "עד בא השמש" (ז, יב) – "עד (ה)ערב" (יח, יג, יד); "מחר" (ז, ט) – "ממחרת" (יח, יג); "מלחמה מדור דור" בסוף פרשת עמלק (ז, טו) – "וגם כל העם הזה על מקומו יבוא בשלום" בסוף דברי יתרו (יח, כג).

²⁴ חז"ל מדגישים זאת ביתר שאת במדרש הטוען שיתרו הכיר את כל העבודות זרות שבעולם עד שהגיע לישראל (מכילתא דר' ישמעאל מסכתא דעמלק פרשה א).

²⁵ ראה עוד על כך בשפת אמת פרשת יתרו שנת תרמ"א.

יתרו וצאצאיו לבין עמלק הביא בסופו של דבר לכך שהקיני מצאצאי יתרו פרשו ועזבו את עמלק בימי שאול.²⁶

במדבר פרק יא – שבעים הזקנים

ניתוח הפרשה

במדבר פרק יא עוסק בחטאם של המתאוננים והמתאווים ובתגובה אליהם. המתאווים בכו לפני משה ודרשו בשר ומאסו במן. משה נכנס למשבר ברוחו וטען דברים קשים נגד ה' ומסיק שהוא אינו יכול לשאת לבדו את העם בהנהגה:

"וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל ה' לֵמָּה הִרְעִיתָ לַעֲבָדְךָ... **לְשׁוֹם אֶת מִשְׁאֵל כָּל הָעָם הַזֶּה עָלַי**: הָאֲנֹכִי הִרִיתִי אֶת כָּל הָעָם הַזֶּה אִם אֲנֹכִי יִלְדֹתִיהוּ כִּי תֹאמַר אֵלַי שְׂאֵהוּ בְּחִיקְךָ כַּאֲשֶׁר יִשָּׂא הָאָמֶן אֶת הַיֵּינֶק עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לְאַבְתָּיו... **לֹא אוּכַל אֲנֹכִי לְבַדִּי לְשִׂאת אֶת כָּל הָעָם הַזֶּה כִּי כִבֵּד מִמֶּנִּי**: וְאִם כֹּכָה אֶת עֲשֵׂה לִי הֲגִנִּי נָא הֲרֹג אִם מִצְאֲתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ וְאֵל אֲרָאָה בְּרַעֲתִי:²⁷ (במדבר יא, יא-טו)

תגובת ה' למשה היא סמיכת שבעים זקנים שיצטרפו אליו בהנהגת העם:

"וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה אֶסְפֶּה לִּי שְׁבָעִים אִישׁ מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יֵדְעֶתָ כִּי הֵם זִקְנֵי הָעָם וְשֹׁטְרָיו וְלִקְחֶתָ אֹתָם אֶל אֹהֶל מוֹעֵד וְהִתִּיצְבוּ שָׁם עִמָּךְ: וְיִרְדְּתִי וְדִבַּרְתִּי עִמָּךְ שָׁם וְאַצְלֹתִי מִן הָרוּחַ אֲשֶׁר עָלֶיךָ וְשִׁמְתִּי עֲלֵיהֶם וְנִשְׁאוּ אִתָּךְ בְּמִשְׁאֵל הָעָם וְלֹא תִשָּׂא אֹתָהּ לְבַדְּךָ:" (במדבר יא, טז-יז)

ואכן משה מקיים את צו ה' וממנה את הזקנים המצטרפים אליו בהנהגה:

"וַיֵּצֵא מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר אֶל הָעָם אֶת דְּבָרֵי ה' וַיֹּאסֹף שְׁבָעִים אִישׁ מִזִּקְנֵי הָעָם וַיַּעֲמֵד אֹתָם סְבִיבֹת הָאֹהֶל: וַיֵּרֶד ה' בַּעֲנָן וַיְדַבֵּר אֵלָיו וַיֹּאצֵּל מִן הָרוּחַ אֲשֶׁר עָלָיו וַיִּתֵּן עַל שְׁבָעִים אִישׁ הַזִּקְנִים וַיְהִי כְנוּחַ עֲלֵיהֶם הָרוּחַ וַיִּתְנַבְּאוּ וְלֹא יָסֻפוּ: וַיִּשָּׂאוּ שְׁנֵי אַנְשִׁים בְּמַחְנֶה שֵׁם הָאֶחָד אֶלְדָּד וְשֵׁם הַשֵּׁנִי מִידָד וַתֵּנַח עֲלֵהֶם הָרוּחַ וְהֵמָּה בִּכְתֻבִּים וְלֹא יָצְאוּ הָאֹהֶל וַיִּתְנַבְּאוּ בְּמַחְנֶה: וַיֵּרֶץ הַנֶּעֱר וַיִּגַּד לְמֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֶלְדָּד וּמִידָד מִתְנַבְּאִים בְּמַחְנֶה: וַיַּעַן יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון מִשְׁרַת מֹשֶׁה מִבְּחָרָיו וַיֹּאמֶר אֲדֹנִי מֹשֶׁה כָּלָאֵם: וַיֹּאמֶר לוֹ מֹשֶׁה הַמִּקְנָא אֹתָהּ לִי וּמִי יִתֵּן כָּל עַם ה' נְבִיאִים כִּי יִתֵּן ה' אֶת רוּחוֹ עֲלֵיהֶם: וַיֹּאסֹף מֹשֶׁה אֶל הַמַּחְנֶה הוּא וְזִקְנֵי יִשְׂרָאֵל:" (במדבר יא, כד-ל)

כפי שראינו בשמות פרק יח, גם בפרקנו משה מתמודד עם קושי בהנהגה לבדו, אלא שבפרשת יתרו הנושא שהתעסקו בו היה נושא המשפט, ואילו בפרשתנו הנושא הוא נושא ההנהגה. הבדל נוסף, הוא שהקושי בפרשת יתרו היה קושי טכני ואילו כאן הקושי הוא יותר מאשר קושי טכני. בפרקנו הקושי הוביל למשבר נפשי עד לכדי ייאוש.

פרשה זו, בניגוד לפרשת יתרו כתובה על פי שם הוי'-ה ולא שם אלוקים. תוכן הפרשה גם כן תואמת הנהגה אלוקית זו. שבעים הזקנים שנבחרו להשתתף בהנהגה נבחרים על ידי ה' בעצמו, והוא היחיד המנהל את כל הסמיכה.²⁸ כמו כן, יחם הרעיון בשמות פרק יח היה יתרו, ואילו כאן היחם הוא משה עצמו. בנוסף, הזקנים נבחרים ונכנסים לתפקיד על ידי האצלת רוח ה' שעל משה גם על הזקנים.²⁹ רוח ה' וירידת ה' בענן

²⁶ שמואל א טו, ו.

²⁷ מעניין שתגובת משה כתובה במבנה כיאסטי, כאשר המחצית הראשונה היא טיעוניו כלפי ה' והמחצית השנייה היא המסקנות שלו.

²⁸ ראה ספרי במדבר פסקה צב המדגיש זאת על בסיס הביטוי "אספה לי שבעים איש" – שה' בוחר אותם.

²⁹ לאורך הסיפור עולה בצורה בולטת הרעיון של הופעת השכינה והקדושה במחנה, רעיון טיפוסי לספר במדבר.

מתארות גילוי שכינה גלויה בערפל וענן.³⁰ סיכום הדברים הוא שניתן לראות את במדבר פרק יא כנטייתו לרעיון שהובא בשמות פרק יח.

דברים פרק א – נאום משה על מינוי הראשים לעם

תיאור המאורעות בדברים פרק א

תיאור שלישי של המאורעות הוא בנאום משה בערבות מואב, לקראת כניסת עם ישראל לארץ. משה מספר להם על קורותיהם במדבר, ומזכיר את מינוי הראשים והשופטים:

"ואמר אֲלֵכֶם בְּעַת הַהוּא לֵאמֹר **לֹא אוֹכַל לְבַדִּי שְׂאת אֶתְכֶם**: ה' אֱלֹהֵיכֶם הִרְבָּה אֶתְכֶם וְהִנֵּכֶם הַיּוֹם כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לְרֹב: ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתְכֶם יִסֹּף עֲלֵיכֶם כָּכֶם אֶלֶף פְּעָמִים וַיַּרְבֶּךְ אֶתְכֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָכֶם: אִיכָה אֲשֶׁא לְבַדִּי טְרַחֲכֶם וּמִשְׁאָכֶם וְרִיבְכֶם: הִבּוּ לָכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וְנִבְנִים וַיִּדְעוּ לְשִׁבְטֵיכֶם וְאֲשִׁימָם בְּרָאשֵׁיכֶם: וַתַּעֲנֵנוּ אֹתִי וַתֹּאמְרוּ טוֹב הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ לַעֲשׂוֹת: וְאָקַח אֶת רָאשֵׁי שִׁבְטֵיכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וַיִּדְעוּ וְאֶתְּנוּ אוֹתָם רָאשִׁים עֲלֵיכֶם שְׂרֵי אֲלָפִים וְשְׂרֵי מֵאוֹת וְשְׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשְׂרֵי עֶשְׂרִים וְשִׁטְרִים לְשִׁבְטֵיכֶם: וְאַצֹּה אֶת שְׁפָטֵיכֶם בְּעַת הַהוּא לֵאמֹר שְׁמַע בֵּין אֲחֵיכֶם וּשְׁפָטָם צָדֵק בֵּין אִישׁ וּבֵין אֲחִיו וּבֵין גֵּרוֹ: לֹא תִכְרִיו פָּנִים בַּמִּשְׁפָּט כִּקְטֹן כַּגָּדֹל תִּשְׁמָעוּן לֹא תִגְוְרוּ מִפְּנֵי אִישׁ כִּי הַמִּשְׁפָּט לֵאלֹהִים הוּא וְהַדָּבָר אֲשֶׁר יִקְשֶׁה מִכֶּם תִּקְרְבוּן אֵלַי וּשְׁמַעְתִּיו: וְאַצֹּה אֶתְכֶם בְּעַת הַהוּא אֶת כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּן: (דברים א, ט-יח)

תיאור זה מזכיר את שמות פרק יח, אך יחד עם זה מזכיר גם את במדבר פרק יא. אולם הוא איננו שווה לאף אחד מהם באופן זהה.

ביסוס המוסד של דברים פרק א על המוסדות של שמות פרק יח ובמדבר פרק יא

ראשית נראה את הדמיון לשמות פרק יח:

דברים פרק א	שמות פרק יח	בחירת הממונים על פי תכונות מוגדרות
"הִבּוּ לָכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וְנִבְנִים וַיִּדְעוּ" (יג)	"וְאֵתָה תִּחַזֶּה מִכָּל הָעָם אֲנָשִׁי חֵיל יִרְאֵי אֱלֹקִים אֲנָשִׁי אֱמֶת שְׁנֹאֵי בָצַע" (כא)	
"וְאֶתְּנוּ אוֹתָם רָאשִׁים עֲלֵיכֶם שְׂרֵי אֲלָפִים וְשְׂרֵי מֵאוֹת וְשְׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשְׂרֵי עֶשְׂרִים" (טו)	"וַיִּתֵּן אֹתָם רָאשִׁים עַל הָעָם שְׂרֵי אֲלָפִים שְׂרֵי מֵאוֹת שְׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשְׂרֵי עֶשְׂרִים" (כה)	שם התפקיד – שרים
"וְהַדָּבָר אֲשֶׁר יִקְשֶׁה מִכֶּם תִּקְרְבוּן אֵלַי וּשְׁמַעְתִּיו" (יז)	"אֶת הַדָּבָר הַקָּשֶׁה יָבִיאוּן אֶל מֹשֶׁה וְכָל הַדָּבָר הַקָּטָן יִשְׁפֹּטוּ הֵם" (כו)	התייחסות למשה בראש המערכת למענה לדברים הקשים
"וְאַצֹּה אֶתְכֶם בְּעַת הַהוּא אֶת כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּן: (יח)	"וְהִזְהַרְתָּה אֶתְּהֶם אֶת הַחֲקִים וְאֶת הַתּוֹרָה וְהִזְדַּעַת לָהֶם אֶת הַדֶּרֶךְ יִלְכוּ בָּהּ וְאֶת הַמַּעֲשֶׂה אֲשֶׁר יַעֲשׂוּן: (כ)	משה מכין את השרים לתפקידם

ניתן לראות בצורה בולטת את הקשר בין הפרשיות. ישנם הבדלים בולטים שנתייחס אליהם, אך אין ספק שמשה מתייחס בדבריו למאורע זה.

אולם, דברי משה מזכירים גם את במדבר פרק יא:

במדבר פרק יא	דברים פרק א	קושי במשא העם - אישי וקיומי
"לֹא אוֹכַל אֲנֹכִי לְבַדִּי לְשִׂאת אֶת כָּל הָעָם הַזֶּה" (יד)	"לֹא אוֹכַל לְבַדִּי שְׂאת אֶתְכֶם" (ט)	
"שֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף רַגְלֵי הָעָם אֲשֶׁר אֲנֹכִי בִקְרָבוֹ" (כא)	"ה' אֱלֹהֵיכֶם הִרְבָּה אֶתְכֶם כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם" (יח)	התייחסות לגודל העם

³⁰ ישנם שני גילויי שכינה באופן כללי: גילוי שכינה בערפל וענן או רוח וגילוי שכינה באש.

	לְרֹב" (י) ³¹	
קושי משא העם	"לְשׁוֹם אֶת מִשָּׂא כָּל הָעָם הַזֶּה עָלַי" (יא)	"טְרַחֲכֶם וּמִשְׁאַכֶם וְרִיבְכֶם" (יב) ³²
בחירת ראשי בני ישראל לתפקיד	"אֶסְפֶּה לִּי שְׂבָעִים אִישׁ מִזְקְנֵי יִשְׂרָאֵל..." (טז)	"וְאֶקַּח אֶת רָאשֵׁי שְׁבֻטֵיכֶם" (טו)
התייחסות למינוי השוטרים	"... וְשִׁטְרִיו" (טז)	"וְשִׁטְרִים לְשְׁבֻטֵיכֶם" (טו) ³⁴
אסיפה	א.ס.ף – י.ס.ף הם יחד שורש חוזר: "והאספסוף... אספה לי שבעים איש... ומצא להם את כל דגי הים יאסף להם... ויתנבאו ולא יספּוּ... ויאסף משה אל המחנה... ויאספו את השלו... הממעיט אסף עשרה חמרים..."	"ה' אלוּקֵי אֲבוֹתֵיכֶם יוֹסֵף עֲלֵיכֶם כֹּכֶם אֵלֶּף פַּעֲמִים."

דברים פרק א – מיזוג מוסד הזקנים ומוסד השופטים של יתרו



נדמה שדברי משה ממזגים יחד את שתי הפרשיות יחד, ומשה מספר אותם כעין מאורע אחד למרות שכל הנראה הם אירעו בזמנים שונים ובמקומות שונים.³⁵ משה איחד ביניהם על מנת לבנות סינתזה ביניהם וכיוון שלישי המבוסס עליהם, תוך שהוא משלב מגמה חדשה משלו הקשור למגמות המיוחדות של ספר דברים.³⁶ משה מספר איך הוא נשא ונתן עם העם בבחירת מנהיגיהם ושהוא ביקש שהמועמדים יבואו דווקא מקרבם. המנהיגים של העם אינם מונחתים על העם אלא העם עצמו הוא הבוחר. אין זו החלטה של משה ויועצו יתרו, או לחילופין, החלטה של ה' לאחר בקשתו של משה, אלא החלטה משותפת של משה ועם ישראל בעצמם.

³¹ יש לציין שלעומת במדבר פרק יא ההתייחסות לגודל העם היא בעין שלילית, לעומת דברים פרק א שהיא מוצגת בעין חיובית.

³² ראה ספרי במדבר פסקה צג שעומד על קשר זה.

³³ ספרי במדבר פסקה צה.

³⁴ מינוי השוטרים לא מוזכר כלל בשמות פרק יח.

³⁵ שמות פרק יח מסופר כמאורע שאירע בהר סיני, אך במדבר פרק יא מסופר כמאורע שאירע בקברות התאוה. ראה במדבר לג, טז שמבחין בין מדבר סיני לבין קברות התאוה.

³⁶ השילוב בין הפרשיות עולה במיוחד בדברים רבה א, י: "וְאָמַר אֲלֵכֶם בְּעַת הַהוּא וְגו', בְּאִיזוֹ עַת, רַבִּי יוֹחָנָן אָמַר בְּעַת יִתְרוֹ, מִיָּנִין, שְׁכַף כְּתִיב (שמות יח, יח): כִּי כָבֵד מִמֶּךָ הַדָּבָר לֹא תוּכַל עֲשׂוֹהוּ לְבַדְּךָ. רַבִּי חִיָּיא אָמַר בְּעַת מִתְאַוְּנִים, שְׁנָאֻמַּר (במדבר יא, יד): לֹא אוּכַל אֲנֹכִי לְבַדִּי לְשַׁאת אֶת כָּל הָעָם הַזֶּה וְגו'. (במדבר יא, יב): הָאֲנֹכִי הֲרִיתִי וְגו'. אָמַר רַבִּי בְּרַכְיָה בְּשֵׁם רַבִּי לֹוי אָמַר לְפָנָיו רְבּוּנוֹ שֶׁל עוֹלָם אֵתָּה אֲמַרְתָּ (ישעיה מו, ג): הָעַמִּים מִנִּי בָטָן וְגו', אֵתָּה נָאָה לָךְ לְטַעַן אוֹתָן, אָמַר מֹשֶׁה לְיִשְׂרָאֵל חִיִּיכֶם שְׁאֵנִי יָכוֹל לְטַעַן עֲשֵׂרָה כִּיּוּצָא בְכֶם, וְלָמָּה אֵינִי יָכוֹל לְשַׁאת אֶתְכֶם, שֶׁה' אֱלֹהֵיכֶם הִרְבָּה אֶתְכֶם עַל גְּבִי דִּינֵיכֶם, מִיָּנִין, מִמָּה שֶׁקְרִינוּ בְּעִזָּין (דברים א, י): ה' אֱלֹהֵיכֶם הִרְבָּה אֶתְכֶם. "מחלוקת רבי יוחנן ורבי חייא ודברי רבי מברכיה בשם רבי לוי מדגישים ביתר שאת את הזיקה של פרשתנו לכל אחת מהפרשיות הנ"ל."

ישנן עוד דברים שקושרים את שלושת הפרשיות יחד כגון ההתייחסות למספר הרב של העם. בשמות פרק יח העניין מובלט בשאלת יתרו: "מִדּוּעַ אֵתָּה יוֹשֵׁב לְבַדְּךָ וְכָל־הָעָם נֹצֵב עָלֶיךָ מִן־בָּקָר עַד־עֶרֶב". במדבר פרק יא כתוב: "שֵׁשׁ־מֵאוֹת אֶלֶף רִגְלֵי הָעָם אֲשֶׁר אֲנִי בָקְרָבְךָ", ובדברים פרק א כתוב: "ה' אֱלֹהֵיכֶם הִרְבָּה אֶתְכֶם וְהִנֵּה הַיּוֹם כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לְרֹב: ה' אֱלֹקֵי אֲבוֹתְכֶם יֹסֵף עֲלֵיכֶם כֹּכֶם אֵלֶּף פַּעֲמִים וַיַּבְרֵךְ אֶתְכֶם כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָכֶם:".

אם בתקופת הנדודים במדבר שני המוסדות, הזקנים המצטרפים להנהגה והשרים התופסים במושכות המשפט היו מערכות נפרדות,³⁷ הרי שעם הכניסה לארץ משה מבקש לאחד את המוסדות למוסד אחד אף בזיכרון הלאומי הקולקטיבי, ולכן בסיפור קורות האומה במדבר הוא מאחד אותם יחד לסיפור אחד. אין כאן אזכור של השיח בין משה לה' המוזכר במדבר פרק יא וגם אין שום אזכור של יתרו, אלא הדברים מיוחסים למשה ולשיח שלו עם העם. בנוסף להרכבתם יחד, משה גם נותן למוסד החדש שבנה אף את הייחודיות שלו בהדגשת האוטונומיה והבחירה של העם באנשי המוסד, כיאות לספר דברים שאחת ממגמותיו היא העצמת האוטונומיה הלאומית.

המאפיינים שעל פיהם נבחרים השופטים

השוואה נוספת שניתן לערוך בין הפרשיות הנזכרות היא ביחס למאפיינים שעל פיהם נבחרים השרים והזקנים. בשמות פרק יח יתרו מונה ארבע תכונות שעל פיהם יש לבחור את השופטים:

- א. אנשי חיל.
- ב. יראי אלוקים.
- ג. אנשי אמת.
- ד. שונאי בצע.

תכונות אלו מתאימות לבחירת אנשים הראויים לשפוט באמות מידה של צדק ויראת אלוקים כאמור. מאפיינים אלו מתאימים במיוחד למגמת שמות פרק יח המציג תמונה של מערכת משפט של צדק כללי ומוחלט שאפילו לא מתחיל דווקא מעם ישראל אלא מיתרו.

במדבר פרק יא אנו מוצאים מאפיינים אחרים לבחירתם:

- א. זקני העם – מנהיגי העם.
- ב. שוטרים.

במילים אחרות, ה' מצוה את משה לבחור את האנשים שישתתפו בהנהגת העם כחלק ממוסד הזקנים מתוך אלו שכבר משמשים כמנהיגי העם, כבחירה טבעית וסבירה. חז"ל מוסיפים לפרשיה זו אף גורל בבחירתם המוסיף מימד של בחירה אלוקית ישירה של הזקנים שעלו בגורל.³⁸

בדברים פרק א אנו מוצאים סט מאפיינים חדש (דברים א, יג): "הָבוּ לָכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וְנָבִיִּים וְיָדְעִים לְשִׁבְטֵיכֶם". את "וידועים לשבטיכם" ניתן לפרש בשני אופנים:

- א. "ידועים לשבטיכם" היינו אנשים מוכרים בציבור. פרשנות זאת מזכירה קצת את המאפיינים של במדבר פרק יא, שנבחרו האנשים שהיו כבר ממנהיגי העם.³⁹
- ב. "ידועים" מלשון דעת, והביטוי לשבטיכם חוזר להתחלה ומתייחס לכולם. יש לבחור אנשים שהם בעלי חכמה בינה ודעת מתוך שבטיכם או עבור שבטיכם.⁴⁰

שתי הפרשנויות אפשריות, אולם נטייתי היא לכיוון השני, שעל ידי כך מושלמת הסדרה של חכמה בינה ודעת הבאים כשלישיה פעמים רבות. משמעותה היא שכדי ליצור השראת שכינה ולקבל את רוח ה' יש להחזיק בשלושת המאפיינים חכמה בינה ודעת.⁴¹ בניגוד לבמדבר פרק יא בו רוח ה' שורה על הזקנים והם

³⁷ יש לציין שכבר אז בראש שניהם עמד אדם אחד – משה רבינו.

³⁸ על חשיבות הגורל נרחיב בהמשך המאמר.

³⁹ בדרך זו פירשו רש"י, רמב"ן, אברבנאל והרד"צ הופמן. כך עולה אף מהרמב"ם בהלכות סנהדרין פרק ב הלכה ז.
⁴⁰ בדרך זו הלך תרגום השבעים: "קחו לכם אנשים חכמים ותבונים ובעלי דעת לשבטיכם ואעמיד עליכם את מנהיגיהם". כך גם בתרגום יונתן: "זמנו לכונו גוברין חכמיין וסוקלתנון מרעיוניהון ומארי מנדעא לשבטיכון ואימניון רישין עליכון; ובתרגום לעברית (כתר יונתן): "זמנו לכם אנשים חכמים נבונים מרעיונותיהם ובעלי ידע לשבטיכם ואמנם ראשים עליכם". וכן בתרגום ירושלמי: "הבו לכונו גוברין חכמיין וסכלתנין וחכמיין לשבטכון ואמני יתהון רברבנין עליכון". כך אף פירשו רבינו מיוחס, הגר"א באדרת אליהו והכתב והקבלה.

⁴¹ חכמה בינה ודעת הן תכונות המעידות על רוח הבאה מאת ה': "וַיֹּאמֶר פְּרָעָה אֶל עֲבָדָיו הֲנִמְצָא כְּזֶה אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ אֱלֹהִים בּוֹ; וַיֹּאמֶר פְּרָעָה אֶל יוֹסֵף אַחֲרֵי הוֹדִיעַ אֱלֹהִים אוֹתָךְ אֵת כָּל זֹאת אֵין נָבוֹן וְחָכָם כְּמוֹךָ" (בראשית מא, לח-לט); "וְאִמְלֵא אֹתוֹ רוּחַ אֱלֹהִים בְּחִכְמָהּ וּבְתִבְבוּתָהּ וּבְדַעַתָּהּ וּבְכָל מְלָאכָהּ" (שמות לא, ג); "וְנָחָה עָלָיו רוּחַ ה' רוּחַ חֲכָמָה וּבִינָה רוּחַ עֲצָה וּגְבוּרָה רוּחַ דַּעַת וְיִרְאָת ה'"; (ישעיהו יא, ב); "ה' בְּחִכְמָה יִסֵּד אֶרֶץ כּוֹנֵן שְׁמִים בְּתִבְבוּתָהּ;

מתנבאים בגלוי לעיני כל העם, בדברים פרק א התורה מציגה את הסיוע האלוקי כדבר שאיננו גלוי. השופטים הם בני אדם אלא שיש להם סיוע אלוקי נעלם מאחורי הקלעים. האחריות נותרת אצל העם שאחראי לעצמו ובעל אוטונומיה משפטית. יחד עם זה, הקב"ה מסייע ותומך בהם.

בדרך זו יש בכדי להסביר את הופעתם של חכמה בינה ודעת בהקשרים של משפט בשני מקומות בנביאים:

א. בחלום שלמה הוא מבקש לזכות במאפיינים אלו על מנת שיוכלו לשפוט את העם:

"וַתֵּן לְעֶבְדְּךָ לֵב שֹׁמֵעַ לְשֹׁפֵט אֶת עַמְּךָ לְהִבִּין בֵּין טוֹב לָרָע כִּי מִי יוֹכַל לְשֹׁפֵט אֶת עַמְּךָ הַכֶּבֶד הַזֶּה⁴²... וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֵלָיו יְעַן אֲשֶׁר נִשְׁאַלְתָּ... הִבִּין לְשֹׁמֵעַ מִשְׁפָּט: הִנֵּה עֲשִׂיתִי כְּדִבְרֶיךָ הִנֵּה נִתְּנִי לְךָ לֵב חָכָם וְנָבוֹן אֲשֶׁר כָּמוֹךָ לֹא הָיָה לְפָנַיךָ וְאַחֲרֶיךָ לֹא יָקוּם כָּמוֹךָ⁴³... וַיִּשְׁמְעוּ כָל יִשְׂרָאֵל אֶת הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר שָׁפַט הַמֶּלֶךְ וַיֵּרְאוּ מִפְּנֵי הַמֶּלֶךְ כִּי רָאוּ כִּי חֲכָמָת אֱלֹהִים בְּקִרְבּוֹ לַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט:" (מלכים א ג, ט-כח)

ניתן לראות איך המאפיינים של חכמה בינה ודעת היו אלו ששלמה רכש על מנת שיוכל לשפוט בצורה טובה ומתאימה בדומה לדברים פרק א. ישעיה מתאר את מאפייניו של המלך המשיח שיקום לעתיד לבוא:

"וְנָחָה עָלָיו רוּחַ ה' רוּחַ חֲכָמָה וּבִינָה רוּחַ עֲצָה וּגְבוּרָה רוּחַ דָּעַת וַיִּרְאֵהוּ בִּירְאָת ה' וְהִרְחִיחוּ בִּירְאָת ה' וְלֹא לְמַרְאֵה עֵינָיו יִשְׁפּוֹט וְלֹא לְמִשְׁמַע אָזְנוֹ יִוְכִיחַ: וְשֹׁפֵט בְּצִדֵּק דְּלִים וְהוֹכִיחַ בְּמִישׁוֹר לַעֲגוּי אֶרֶץ וְהִכָּה אֶרֶץ בְּשִׁבְט פִּיּוֹ וּבְרוּחַ שְׁפָתָיו יָמִית רָשָׁע:" (ישעיה יא, ב-ד)

תיאורים אלו קושרים את רוח ה' לחכמה בינה ודעת, ובאמצעות מאפיינים אלו המלך המשיח שופט את העם בצדק.⁴⁴

בין משפט להנהגה

הצבענו מקודם על המיזוג שנעשה בדברים פרק א של שתי המוסדות המתוארות בשמות פרק יח מחד גיסא, ובבמדבר פרק יא מאידך גיסא. אולם, כפי שהראנו, ייתכן שההבדל הבולט ביותר בין שמות פרק יח לבמדבר פרק יא הוא הגדרת תפקיד המוסד. בעוד שבשמות פרק יח השרים הממונים אחראים על מערכת המשפט, בבמדבר פרק יא הזקנים מצטרפים להנהגת העם. כיצד דברים פרק א מגשר בין השניים?

בדקדוק מעמיק ניתן להבחין בין השרים של שמות פרק יח לשרים של דברים פרק א, אבחנה שתסייע לנו במענה לשאלה הנזכרת. בשמות פרק יח המילה "ראש" מחזרת רק פעם אחת כנספח, והוא משום שבסופו של דבר, גם שופט הוא בעל תפקיד אדמיניסטרטיבי וניהולי. לעומת זאת, בדברים פרק א הדברים כתובים אחרת. ראשית, נראה שמשה מחפש אנשים שיסייעו לו בהנהגה והוא אכן ממנה את ראשי העם לשרים. רק בסוף דבריו הוא מתייחס אליהם אף כשופטים ומצוה בהתאם להיותם גם שופטי העם.⁴⁵

בְּדַעְתּוֹ תְּהוֹמוֹת נִבְקְעוּ וְשִׁחֲקִים יִרְעְפוּ טָל" (משלי ג, יט-כ); "הַבְּסוּד א-לוֹה תִּשְׁמָע וְתִגְרַע אֵלֶיךָ חֲכָמָה; מֵה יִדְעַת וְלֹא יָדַע תִּבִּין וְלֹא עָמְנוּ הוּא" (איוב טו, ח-ט). ראה בגר"א באדרת אליהו שהרחיב בזה.

⁴² ביטוי זה מזכירה מאוד את הטענה של יתרו על משה בשמות פרק יח: "נִבְלָל תִּבְלָל גַּם-אַתָּה גַּם-הָעָם הַזֶּה אֲשֶׁר עִמָּךְ כִּי-כָבֵד מִמֶּךָ הַדָּבָר לֹא-תִוָּכַל עֲשֹׂהוּ לְבַדְּךָ:" וכן בבמדבר פרק יא: "לֹא-אוּכַל אֲנֹכִי לְבַדִּי לִשְׂאֵת אֶת-כָּל-הָעָם הַזֶּה כִּי כָבֵד מִמֶּנִּי" ובדברים פרק א: "לֹא-אוּכַל לְבַדִּי שְׂאֵת אֶתְכֶם". ראה במדרש לקח טוב על דברים א, ט שעמד על זיקה זו.

⁴³ זו זיקה נוספת למשה רבינו שנאמר עליו דבר זה ביחס לנבואתו (דברים לד, י).

⁴⁴ ראה ברד"ק שם שמפרש שרוח ה' היא הכלל ואח"כ יש פירוט: רוח חכמה ובינה וכו'.

⁴⁵ מיזוג התפקידים אכן היה דבר נפוץ ומקובל בעולם העתיק, ולעיתים רבות המלך היה אף שופט את העם כפי שנראה בהמשך המאמר. ייתכן שהשורש שפ"ט מתאים לשני התפקידים האלו. מצד אחד כמובן שמשפט היא מילה נרדפת לדין (דין = שופט), אך מצד שני, שופט יכול לתאר גם מנהיג, כפי שאנו רואים בספר שופטים כולו.

ייתכן שמלכתחילה משמעות של שפ"ט הוא המושיע, ומשמעות זו הורחבה לשני ענפים: א. הדין המציל עשוק מיד עושקו. ב. המנהיג המושיע את עמו מאויביו (שזהו התפקיד הבסיסי ביותר של מלך שיוצא לפניהם ושבא לפניהם – ראה לדוג' במדבר כז, יז). ואכן השורש שפ"ט מובא בהקשרים רבים כשימוש בכוח חזק ביחס למישהו (ראה שמות ו, ו; שמות יב, יב; יחזקאל ה, י; יחזקאל ה, טו).

ב. הוראת הכהונה ומשמר הלוייה

לאחר שהתעמקנו במערכת המשפט וההנהגה במדבר, נעיין בנושא נוסף הקשור לעניינינו, והוא תפקידם של הכהונה והלוייה בהוראת התורה ובמשמר הלוייה.

הוראת הכהונה ותורת המשפט של ספר ויקרא

הוראת הכהונה

התורה מספרת לנו בפרשת שמיני, לאחר מות נדב ואביהו, מספר ציוויים שנאמרו לאהרן ולבניו הנותרים:

"וידבר ה' אל אהרן לאמר: יין ושכר אל תשת אתה ובניך אתך בבאכם אל אהל מועד ולא תמתו חקת עולם לדורותיכם: **וְלַהֲבָדִיל בֵּין הַקֹּדֶשׁ וּבֵין הַטָּמֵא וּבֵין הַטָּהוֹר: וְלַהּוֹרֹת אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת כָּל הַחֻקִּים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֲלֵיהֶם בְּיַד מֹשֶׁה:**" (ויקרא י, ח-יא)

התורה מגלה לנו את אחד מתפקידי הכהונה המתחלק לשנים:

א. הבדלה בין הקודש לחול ובין הטמא לטהור.

ב. הוראה של כלל החוקים אשר דבר ה'.

אולם נראה שציווי זה איננו במקומו. קטע זה ומצוה זו היו צריכים להיאמר רק יותר מאוחר, כהקדמה לחטיבת הטומאה והטהרה של ספר ויקרא בו התורה דנה בבהמות הטמאות האסורות לאכילה, זב, זבה, נדה וצרעת, שם יש פירוט רחב של סוגי הטומאות השונים. חטיבה זו נחתמת שאין לטמא את המקדש שבתוכם.⁴⁶ ישנם לאורך כל החטיבה פסוקים הנשענים על פסוקי פתיחה אלו: "לַהֲבָדִיל בֵּין הַטָּמֵא וּבֵין הַטָּהוֹר" (ויקרא יא, מז); "לַהּוֹרֹת בְּיוֹם הַטָּמֵא וּבְיוֹם הַטָּהוֹר" (ויקרא יד, נז).⁴⁷

מדוע התורה הקדימה פרשה זו אל הציוויים העוקבים את תיאור מות נדב ואביהו בני אהרן? נראה שסיבת ההקדמה היא משום שמות נדב ואביהו במשכן גרם לטומאה במקדש, ולכן היו צריכים מישאל ואצלפן להוציאם. כמו כן, התורה אסרה על אהרן ובניו להיטמא אף לאחיהם נדב ואביהו שמתו, משום שהם באמצע תהליך התקדשות, ועליהם להישאר מובדלים מהחול. עליהם להישאר בקודש, פתח אוהל מועד בכל ימי המילואים וכמובן שעליהם להימנע ממגע עם כל טומאה.⁴⁸

מקור נוסף להוראת הכהונה היא מברכות משה לקראת הכניסה לארץ, שמברך את שבט לוי (דברים לג, י): "וְיִרְוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לְעֵקֶב וְתוֹרָתְךָ לְיִשְׂרָאֵל". מקור נוסף העוסק בהוראת הכהן מתייחס דווקא לנגע הצרעת (דברים כד, ח-ט): "הַשֹּׁמֵר בְּנֶגַע הַצָּרַעַת לְשֹׁמֵר מֵאֵד וְלַעֲשׂוֹת כְּכָל אֲשֶׁר יֹרֶוּ אֹתְכֶם הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם כְּאֲשֶׁר צִוִּיתֶם לַעֲשׂוֹת: זָכוֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהֶיךָ לְמִרְיָם בְּדֶרֶךְ בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרָיִם:"⁴⁹

⁴⁶ אם עוקבים אחרי כלל המקומות שהתורה מציגה פרשיה כ"תורה", כלומר פרשיה שאותה מורים, היא עוסקת בעיקר בתחום טומאה וטהרה, ויחס הקודש והחול כמו קרבנות: "תורת העולה", "תורת המנחה", "תורת החטאת", "תורת האשם", "תורת זבח השלמים", "התורה לעולה, למנחה, לחטאת ולאשם ולמילואים ולזבח השלמים", "תורת הבהמה והעוף וכל נפש חיה הרומשת במים ולכל נפש השורצת בארץ", "תורת היולדת", "תורת נגע הצרעת", "תורת המצורע ביום טהרתו", "תורת אשר בו נגע צרעת אשר לא תשיג ידו בטהרתו", "תורה לכל נגע צרעת ולנתק", "להורות בין הטמא ובין הטהור זאת תורת הצרעת", "תורת הזב ואשר תצא ממנו שכבת זרע", "תורת הקנאות אשר תשטה אשה תחת אישה ונטמאה", "תורת הנזיר", "חקת התורה... זאת התורה אדם כי ימות באהל." ראה עוד על זה במאמרו של יצחק ברנד, הרב והדיין – יחסי רשויות. ראה עוד בחגי ב, יא-טו שחגי בוחן את הכהנים בנושאים השייכים לעולם הטומאה והטהרה ולעולם הקודש והחול.

⁴⁷ ראה עוד על כך אצל הרב יונתן גרוסמן, *תורת הקרבנות* עמ' 629. אנו הולכים בדרך אחרת ממה שהולך שם בסופו של דבר.

⁴⁸ מסמיכות ההוראה לחטא נדב ואביהו, יש מחז"ל שהבינו שחטאם היה קשור לעניין זה – שהורו הלכה בפני משה רבן. ראה ספרא מסכתא דמילואים לב.

⁴⁹ ראה עוד בדברים יז, ח שגם כן מדגיש את האחריות המיוחדת של הכהנים על נגעים.

מדוע התורה הוציאה את הוראת נגע הצרעת מכלל הדברים שאותם אחראי הכהן בהוראתו? ייתכן שהסיבה לכך היא משום שהדבר נמצא ביד האדם, שביכולתו להעלים את הנגע. אולי זו אחד העניינים שהובילו את חז"ל לפסיקה

התייחסות להוראת הכהנים במשך הדורות

ניתן למצוא התייחסות רבה לתפקיד ההוראה של הכהנים לאורך הדורות. ראשית, יש לציין שמשה עצמו היה משבט לוי וכמובן שהוא אבי כל מורי התורה בכל הדורות. שמואל הנביא, מתואר כמשרת במשכן ככהן, ועליו נאמר (שמואל א ז, טו-טז): "וַיִּשְׁפֹּט שְׁמוּאֵל אֶת יִשְׂרָאֵל כָּל יְמֵי חַיָּו: וְהָלַךְ מִדֵּי שָׁנָה בְּשָׁנָה וְסָבַב בֵּית אֵל וְהִגְלִיל וְהַמְצָפָה וְשֹׁפֵט אֶת יִשְׂרָאֵל אֶת כָּל הַמְּקוֹמוֹת הָאֵלֶּה:".

אף בתקופת המלכים, בימי המלך אסא נאמר (דברי הימים ב טו, ג): "וַיָּמִים רַבִּים לְיִשְׂרָאֵל לֹלֵא אֱלֹהֵי אֲמֹת וּלְלֹא כֹהֵן מוֹרֶה וּלְלֹא תוֹרָה:". בימי המלך יואש, יהוידע הכהן הגדול הורה את תורת ה' (מלכים ב יב, ג): "וַיַּעַשׂ יְהוֹאָשׁ הַלֵּשֶׁר בְּעֵינֵי ה' כָּל יְמֵי אֲשֶׁר הוֹרֶהוּ יְהוֹיָדָע הַכֹּהֵן:". כך בנו, זכריה בן יהוידע הכהן הוכיח את המלך יואש (דברי הימים ב כד, כ): "וְרוּחַ אֱלֹהִים לָבָשָׁה אֶת זָכְרִיָּה בֶן יְהוֹיָדָע הַכֹּהֵן וַיַּעֲמֵד מַעַל לָעַם וַיֹּאמֶר לָהֶם כֹּה אָמַר הָאֱלֹהִים לָמָּה אַתֶּם עֹבְרִים אֶת מִצְוֹת ה' וְלֹא תִצְלִיחוּ כִּי עֲזַבְתֶּם אֶת ה' וַיַּעֲזֹב אֶתְכֶם:". כך גם בתקופת סנחריב מלך אשור, נאמר על הוראת הכותים (מלכים ב יז, כח): "וַיָּבֹא אֶחָד מֵהַכֹּהֲנִים אֲשֶׁר הִגְלוּ מִשְׁמְרוֹן... וַיְהִי מוֹרֶה אֶתְּכֶם אִיךָ יִרְאוּ אֶת ה':". דמותו של עזרא הסופר היא דמות מופת בעניין זה שעליו נאמר (עזרא ז, י): "כִּי עֲזָרָא הָכִין לָבֹב לְדְרוֹשׁ אֶת תּוֹרַת ה' וְלַעֲשׂוֹת וּלְלַמֵּד בְּיִשְׂרָאֵל חֹק וּמִשְׁפָּט:".⁵⁰

גם לויים לעיתים היו בתפקיד זה של הוראה כפי שאנו מוצאים אצל דוד המלך (דברי הימים א טו, כב): "וּכְנַנְיָהוּ שֹׁר הַלְוִיִּם בְּמִשְׁא יֹסֵר בְּמִשְׁא כִּי מִבֵּין הוּא:". וכן אצל יאשיה המלך (דברי הימים ב לה, ג): "וַיֹּאמֶר לְלוֹיִם הַמְּבִינִים לְכָל יִשְׂרָאֵל:".

הוראת כהונה כשירות

נוותרנו עם שאלה, והיא מדוע דווקא הכהנים נבחרו לתפקיד מורי ההוראה בישראל?

על מנת לענות על שאלה זו, עלינו להיזכר בתפקידים השונים של הכהונה. התפקיד הראשון של הכהן שאיתו ספר ויקרא מפגיש אותנו הוא אחריותם על הקרבת הקרבנות ותפקוד המקדש. הכהנים הם בעצם משרתי המקדש, ולשם כך הם צריכים ללבוש בגדי קדש כלשון הכתוב (שמות כח, ד-מג): "וַעֲשׂוּ בְּגָדֵי קֹדֶשׁ לְאַהֲרֹן אַחִיר וּלְבָנָיו לְכַהֵנוּ לִי... וְהָיוּ עַל אֹהֶרָן וְעַל בָּנָיו בְּבָאֵם אֶל אֹהֶל מוֹעֵד אוּ בְּגִשְׁתֶּם אֶל הַמִּזְבֵּחַ לְשִׁרְת בְּקֹדֶשׁ". אולם, אין עבודת המקדש התפקיד היחיד שבו יש לבוש מיוחד. ישנן מקורות רבים שגם את דגל הצדק, שעל הכהן לנוסס, יש להתייחס כשירות הדורש בגדי קדש.

אנו רואים זאת מתיאור החושן כחושן המשפט שיושב על לב הכהן הגדול (שמות כח, טו). כך גם בתהילים בטיעוני דוד לה' נאמר (תהילים קלב, ח-י): "קוֹמָה ה' לְמִנוּחֶיךָ אֲתָהּ וְאֶרֶן עֶזְךָ: כֹּהֲנִיךָ יִלְבְּשׁוּ צִדֵּק וְחִסְדֶּיךָ יִרְנֶנּוּ: בְּעֶבֶר דָּוִד עֶבְדְּךָ אֵל תִּשָּׁב פָּנֵי מִשִּׁיחֶךָ:"⁵¹, ובתשובה של ה' לדוד בהמשך המזמור נאמר (תהילים קלב, טז): "וְכֹהֲנִיךָ אֲלִבִּישׁ יֵשַׁע וְחִסְדֶּיךָ יִרְנֶנּוּ:"⁵², וכן בפסוקים המקבילים בדברי הימים בנאום שלמה (דברי הימים ב ו, מא-מב): "וְעַתָּה קוֹמָה ה' אֱלֹהִים לְנוּחֶךָ אֲתָהּ וְאֶרֶן עֶזְךָ כֹּהֲנִיךָ ה' אֱלֹהִים יִלְבְּשׁוּ תְשׁוּעָה וְחִסְדֶּיךָ יִשְׁמְחוּ בְטוֹב: ה' אֱלֹהִים אֵל תִּשָּׁב פָּנֵי מִשִּׁיחֶיךָ זָכְרָה לְחִסְדֶּיךָ דָּוִד עֶבְדְּךָ:". כמו כן, אומר ישעיה (סא, ו-י): "וְאַתֶּם כֹּהֲנֵי ה' תִּקְרְאוּ מִשְׁרָתִי אֱלֹהֵינוּ... שׁוֹשׁ אֲשִׁישׁ בֵּה' תִּגַּל נַפְשִׁי בְּאֱלֹהֵי כִי הַלְבִּישְׁנִי בְּגָדֵי יֵשַׁע מַעֲלֵי צִדְקָה יַעֲטֵנִי כַחַתָּן יִכְהֶן פָּאֵר וְכִפְלָה תַעֲדָה כְּלִיָּה: ", וכן באיוב (כט, יד): "צִדֵּק לְבָשְׁתִּי וְיִלְבְּשֵׁנִי כְּמַעֲלֵי וְצִנִּי מִשְׁפָּטִי:".

אנו רואים שכפי שהכהנים משרתים בבית המקדש תוך לבישת בגדי קדש, כך בתפקיד ההוראה והמשפט הם נחשבים כמשרתים וכביכול מלובשים בבגדי שירות.⁵³

שקביעת הכהן עצמה היא הקובעת אם האדם טהור או טמא (אולם צריך עיון מדוע קבעה התורה כך). ראה משנה בנגעים פרק ג משנה א.

⁵⁰ ראה עוד על כך במאמר של לאה הימלפרב על תפקידם של הכהנים-הלויים בהוראת התורה, כתיבתה וקריאתה.

⁵¹ ראה שם במפרשים שהאבן עזרא מפרש שהכהנים שפטו והמלבי"ם קושר זאת להוראת הכהנים.

⁵² כפי שניתן לראות צדק יהיה מקביל לישועה. ראה עוד על היחס ביניהם בהערה 45 לעיל.

⁵³ ראה עוד שהנביא צפניה מקביל את המעילה בהוראה לחילול הקודש (צפניה ג, ד): "כֹּהֲנִיךָ חָלְלוּ קֹדֶשׁ חֲמָסוּ תוֹרָה:". כך גם מלאכי כותב זאת כביקורת על הכהונה שהפרה את בריתה עם ה' (מלאכי ב, ז-ט): "כִּי שִׁפְתֵי כֹהֵן יִשְׁמְרוּ דֵּעַת וְתוֹרָה יִבְקְשׁוּ מִפִּיהוּ... וְגַם אֲנִי נָתַתִּי אֶתְכֶם נְבִזִּים וְשֹׁפְלִים לְכָל הָעָם כִּפִּי אֲשֶׁר אֵינְכֶם שֹׁמְרִים אֶת דְּרָכֵי וְנִשְׁאִים פְּנִים בְּתוֹרָה:". רעיון זה מובא מאיסור הכרת פנים במשפט.

מסקנה – תורת המשפט של ספר ויקרא

כפי שראינו הצדק והמשפט המובאים פה, בעלי זיקה מיוחדת לכהונה. הכהונה בתפקידם אחראים להורות לעם את דבר ה', לחנכו ונגזר מזה אף ההתעסקות עם הצדק והמשפט. תפקיד ההתעסקות בהוראה ובמשפט נושא בתוכו השקפה שהמשפט והצדק הוא שירות אלוקי וענייני קדושה בצורה מקבילה לקודש ולמקדש. לכן, כפי שהכהנים אחראים על הקודש כמשרתי ה', כך הם אחראים על הצדק והמשפט, בהשקפת ספר ויקרא.

אמנם בפרשת קדושים התעסקות במשפט לא רק נותר בידי הכהנים אלא הורחבה אף לבני ישראל (ויקרא יט, טו): "לא תעשו עול במשפט לא תשא פני דל ולא תהדר פני גדול בצדק תשפט עמיתך", אך זהו חלק ממגמת הפרשה הזאת המרחיבה עניינים רבים של קדושה אף לכל עדת בני ישראל, ולא רק הכהונה.⁵⁴

משמר הלויים

שבט לוי על פי רוב מתואר בספר במדבר כשבט האחראי על שיטור ומשמרת הקודש:

"והלויים יחנו סביב למשכן העדת ולא יהיה קצף על עדת בני ישראל ושמרו הלויים את משמרת משכן העדות: " (במדבר א, נג)

מסיבה זו, הלויים גם אחראים על כלי המקדש ונשיאתם.⁵⁵ תפקידם לשמור שלא ייכנסו זרים שלא ימותו שהרי הזר הקרב יומת. משום כך, הם חונים סביב המשכן כדי להוות חיץ בין העם למשכן. כעת מסתבר מאוד לקבוע שכפי שהם אחראים על משמר המקדש, כך הם יהיו אחראים אף על השיטור ומשמר המשפט והצדק.

ואכן, בדיוק את הצעד הזה עשה דוד המלך במערכת המשפט בימיו (דברי הימים א כג, ג-ד): "ויספרו הלויים... וְשֹׁטְרִים וְשֹׁפְטִים שֵׁשֶׁת אֲלָפִים:", ובראש מערך המשטר העמיד את כנניהו ובניו הלויים: (דברי הימים א כו, כט): "לִיצְהָרִי כְנָנְיָהוּ וּבְנָיו לְמִלֻּאכָה הַחִיצוֹנָה עַל יִשְׂרָאֵל לְשֹׁטְרִים וְלִשְׁפָטִים:". כך גם יהושפט העמיד את הלויים כשוטרים (דברי הימים ב יט, יא): "וְשֹׁטְרִים הַלְוִיִּם לְפָנֶיכֶם".⁵⁶ ערי הלויים אף היו הרבה פעמים בערי ספר כמשמר על הארץ, וכן בערים כנעניות שנכבשו לאחרונה להגדיל את מספר התושבים הישראלים.⁵⁷

המשמר והשיטור שנמסר לידי הלויים בענייני המקדש ושהורחב אף למשטר ולאכיפת המשפט תואם את הוראת הכהנים ושפיטתם. כפי שהכהנים מתפעלים את כל עבודת המקדש יחד עם הלויים השומרים מסביב, כך כשהכהנים מורים תורה לישראל ושופטים אותם, תפקיד הלויים הוא לאכוף את הוראתם ומשפטם במערך שיטור.

ג. התנהלות משה ובית דינו עם הכרעות מעשיות במדבר

בפרק זה אנו מציגים שתי פרשיות המתארות סיטואציות שונות בהן נדרש משה ובית דינו להתמודד ולהכריע. מפרשיות אלו נוכל ללמוד עוד על טבעה של בית דינו של משה במדבר.⁵⁸

במדבר פרק טו – פרשת המקושש

אחת ההתמודדויות של משה במדבר היתה עם המקושש:

⁵⁴ מגמה זו הורחבה במיוחד בספר דברים כפי שנראה בהמשך.

⁵⁵ ראה במדבר י, יז; במדבר י, כא; דברים לא, כה.

⁵⁶ ואכן חז"ל עמדו על כך בספרי דברים פסקה טו, וביבמות דף פו ע"ב.

⁵⁷ ראה באנציקלופדיה המקראית ערך 'קבצים' (חלק ז טורים 1-2).

⁵⁸ ראה עוד במאמרו של חיים שפירא "כי המשפט לאלהים הוא" — על הזיקה בין האל להליך השיפוט במקרא ובמסורת ההלכתית, בכתב עת מחקרי משפט כרך כו.

"וַיְהִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר וַיִּמְצְאוּ אִישׁ מִקְשֶׁשׁ עֲצִים בַּיּוֹם הַשֵּׁבִית: **וַיִּקְרִיבוּ אֹתוֹ הַמִּצָּאִים** אֹתוֹ מִקְשֶׁשׁ עֲצִים **אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֹהֶרֶן וְאֶל כָּל הָעֵדָה: וַיִּנְיְחוּ אֹתוֹ בַּמִּשְׁכָּן כִּי לֹא פָרַשׁ מֶה יַעֲשֶׂה לוֹ:** וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה מוֹת יוֹמָת הָאִישׁ רְגוּם אֹתוֹ בְּאֲבָנִים כָּל הָעֵדָה מִחוּץ לַמַּחֲנֶה: וַיִּצְיֹאוּ אֹתוֹ כָּל הָעֵדָה אֶל מִחוּץ לַמַּחֲנֶה וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ בְּאֲבָנִים וַיָּמָת כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה:" (במדבר טו, לב-לו)

מפרשה קצרה זו ניתן ללמוד הרבה על טבעה של **משה ובית דינו** במדבר, וההתמודדות שלהם עם מצב של **ספק וחוסר ידיעה של דין**, הנתון לאחריות הסנהדרין כפי שראינו.⁵⁹ יש לציין שפרשה זו סמוכה לפרשת שגת ציבור והעלם דבר, המתאר מצב שבו הסנהדרין מורים טעות, והעם שוגה. בהקשרים אלו מובאת פרשת המקושש, בו התורה מתארת התנהלות חיובית ונכונה של העם ובראשם הסנהדרין.

הרכב בית דינו של משה

בית דינו של משה מכונה **העדה** שכלל הנראה מתייחס לזקנים, נציגי העם, המכונים בספרים ויקרא ובמדבר גם כן בתור "העדה". בראש בית הדין עומדים **משה ואהרן**. סביר להניח שמשה עומד בראש מערכת המשפט וההנהגה, ואהרן שני לו ואף ממונה על ההוראה ככהן, כפי שעוד נרחיב בהמשך, ולכן אף הוא צורף להנהגת העדה.

יחמת הסנהדרין

לעצם המעשה, בתחילה מתואר שהיו בני ישראל במדבר, **והם מצאו את המקושש והביאוהו לפני הסנהדרין לדין**. תיאור זה מלמד שהסנהדרין איננו רק מהווה כתובת להכרעה בספקות והכרעות קשות, אלא אף מצופה מהסנהדרין שתיזום, תעצור ותעניש חוטאים שאינם מתנהלים על פי חוקי התורה ומשפטיה.⁶⁰ התנהלות זו מתאימה במיוחד לספר במדבר בו מודגש במיוחד קדושת המחנה והעדה. העדה יחמת ושומרת על קדושתה וטהרתה.⁶¹

ויקרא פרק כד – פרשת המקלל

מעשה נוסף בו אנו מוצאים התנהלות דומה היא ביחס למקלל:

"וַיִּנְצְוּ בַּמַּחֲנֶה בֶן הַיִּשְׂרָאֵלִית וְאִישׁ הַיִּשְׂרָאֵלִית וַיִּקָּב בֶּן הָאִשָּׁה הַיִּשְׂרָאֵלִית אֶת הַשֵּׁם וַיִּקְלֵל וַיִּבְיֹאוּ אֹתוֹ אֶל מֹשֶׁה... וַיִּנְיְחוּ בַּמִּשְׁכָּן לִפְרֹשׁ לָהֶם **עַל פִּי ה'**: וַיִּדְבֹּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: הוֹצֵא אֶת הַמִּקְלָל אֶל מִחוּץ לַמַּחֲנֶה וְסָמְכוּ כָל הַשֹּׁמְעִים אֶת יְדֵיהֶם עַל רִאשׁוֹ וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ כָּל הָעֵדָה: וְאֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תִּדְבֹּר לֵאמֹר אִישׁ אִישׁ כִּי יִקְלֵל אֱלֹהֵיו וְנָשָׂא חֲטָאוֹ: ... וְנָקַב שֵׁם ה' מוֹת יוֹמָת ... וְאִישׁ כִּי יִכֶּה כָּל נֶפֶשׁ אָדָם מוֹת יוֹמָת: וּמִכָּה נֶפֶשׁ בְּהֵמָה יִשְׁלַמְנָה נֶפֶשׁ תַּחַת נֶפֶשׁ: וְאִישׁ כִּי יִתֵּן מוֹם בְּעַמִּיתוֹ כְּאֲשֶׁר עָשָׂה כֵן יַעֲשֶׂה לוֹ: שֹׁבֵר תַּחַת שֹׁבֵר עֵין תַּחַת עֵין שֵׁן תַּחַת שֵׁן כְּאֲשֶׁר יִתֵּן מוֹם בְּאָדָם כֵן יִתֵּן לוֹ: וּמִכָּה בְּהֵמָה יִשְׁלַמְנָה וּמִכָּה אָדָם יוֹמָת: וַיִּדְבֹּר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּצְיֹאוּ אֹתוֹ הַמִּקְלָל אֶל מִחוּץ לַמַּחֲנֶה וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ אֶבֶן וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל עָשׂוּ כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה:" (ויקרא כד, י-כג)

כפי שבמעשה המקושש הביאו את המקושש לפני בית הדין, כך גם פה מביאים את המקלל לפני משה, וכן, בדומה למקושש גם פה מדובר **בספק הדורש פרשנות והכרעה**.⁶²

⁵⁹ חז"ל גם כן ראו במקור זה כמקור לימוד על טבעה של הסנהדרין. ראה בתרגום הירושלמי (המיוחס ליונתן) על שמות טו, לד שכותב שמכאן לומדים שבדיני נפשות יש לפסוק במתינות ושלא יפחדו לשאול, ובספרי לספר במדבר, במדרש אגדה וברש"י על במדבר טו, לו שלומדים את הדין שבית הסקילה מחוץ למחנה.

⁶⁰ ראה ספרי לספר במדבר ובילקוט שמעוני על פס' לב המתארים שמשה מינה שומרים או שוטרים לפקח על העם ולעצור חוטאים. מדרשים אלו מתארים את היחמה שניהלו משה ובית דינו במדבר, המשמש אב טיפוס עבור הסנהדרין לדורות.

⁶¹ ראה עוד על כך במאמרו של הרב יואל בן נון: **במדבר – קדושת המחנה בעקבות הקמת המשכן**.

⁶² גם מפה למדו חז"ל דינים על טבעה של הסנהדרין. ראה סנהדרין דף מב ע"ב וברמב"ם בהלכות סנהדרין יב, ג הלומדים מכאן שבית הסקילה היה מחוץ למחנה ורחוק מבית הדין שכתוב "ויצאו את המקלל מחוץ למחנה".

אולם מפרשה זו אנו יכולים ללמוד דבר נוסף, והוא שלאחר פסיקת הדין ה' מנצל הזדמנות זו וקובע עוד רשימה של חוקים ואזהרות. ניתן לראות זאת כיישום של עצת יתרו (שמות יח, יט-כ): "הֲיָה אִתָּה לְעַם מֹל הָאֱלֹהִים וְהִבֵּאתָ אִתָּה אֶת הַדְּבָרִים אֲלֵהֶם: וְהִזְהַרְתָּ אֹתָם אֶת הַחֻקִּים וְאֶת הַתּוֹרֹת וְהוֹדַעְתָּ לָהֶם אֶת הַדֶּרֶךְ יִלְכוּ בָּהּ וְאֶת הַמַּעֲשֵׂה אֲשֶׁר יַעֲשׂוּן". מעבר לעצם ההכרעה והפסיקה, יש גם חובת אזהרה של החוקים. פרשת המקלל קושרת את הדברים יחד, ומלמדת שמתוך הכרעה ופסיקה בספקות המובאים לפני הסנהדרין, עליהם להתאים את אזהרותיהם כנדרש.

ד. מערכת המשפט וההוראה של ספר דברים

עד כה ראינו את ההתפתחות ההיסטורית של מערכת המשפט בשמות פרק יח ושל מערכת ההנהגה של הזקנים בבמדבר פרק יא שבסופו של דבר אוחד יחד בדברים פרק א בנאומו של משה. כמו כן, ראינו את המוסד הצומח בעיקר בספר ויקרא - מוסד ההוראה, שבסופו של דבר נוגע אף בעולם המשפט והצדק. בנוסף התחלנו לראות את ההתנהלות של משה ובית דינו במדבר. כעת נראה איך כלל הדברים מתמזגים ומורכבים יחד בנאום המצוות, הנאום השני של משה בספר דברים לקראת הכניסה לארץ.

דברים פרק טז – הקמת מערכת משפט בכל עיר ועיר

הקמת רשת בתי דין בכל הארץ

ראשית, בדברים פרק טז, יש ציווי להקים מערכת משפטית בכל עיר ועיר ובכל שערך:

"שֹׁפְטִים וְשֹׁטְרִים תִּתֵּן לָךְ בְּכָל שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לְשִׁבְטֶיךָ וּשְׁפֹטוּ אֶת הָעָם מִשְׁפַּט צֶדֶק: לֹא תִטָּה מִשְׁפַּט לֹא תִכִּיר פָּנִים וְלֹא תִקַּח שֹׁחַד כִּי הַשֹּׁחַד יַעֲוֶה עֵינֵי חֲכָמִים וְיִסְלַף דְּבָרֵי צְדִיקִים: צֶדֶק תִּדְרֹף לְמַעַן תַּחֲיֶה וְיִרְשֶׁת אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ:" (דברים טז, יח-כ)

התורה מצוה להקים מערכת משפט הפרוסה בכל שער ושער ובכל שבט ושבט.⁶³ מערכת המשפט שהתורה מבקשת להקים היא מערכת היררכית. ישנם בתי דינים בכל שער ועיר, בכל שבט, ובראש עומד בית הדין הגדול שבירושלים, שנדון בו בהמשך. מבנה זה תואם כמובן את המבנה של מערכת המשפט שראינו בשמות פרק יח ודברים פרק א, שבו ישנם שרי אלפים, שרי מאות, שערי חמישים ושרי עשרות, ובראשם עומד משה. פרשיה זו מתאימה את מערכת המשפט במדבר לדורות הבאים, לאחר ההתיישבות וההתבססות בארץ.

הרכבת פרשיות המשפט

פרקנו עוסק ביישום החוקים הקודמים שעוסקים במשפט, והתאמתם לעם ישראל עם כניסתו והתבססותו בארץ, על פי מגמתו של ספר דברים. אולם פרקנו מבוסס על שתי פרשות קודמות לה - דברים פרק א ושמות פרק כג:

דברים פרק טז	דברים פרק א	שמות פרק כג
"וּשְׁפֹטוּ אֶת הָעָם מִשְׁפַּט צֶדֶק" (יח)	"וּשְׁפֹטְתֶם צֶדֶק בֵּין אִישׁ וּבֵין אָחִיו וּבֵין גֵּרֹ:" (טז)	
"לֹא תִטָּה מִשְׁפַּט" (יט)		"לֹא תִטָּה מִשְׁפַּט אֲבִינֶךָ בְּרִיבֹ:" (ו)
"לֹא תִכִּיר פָּנִים" (יט)	"לֹא תִכִּירוּ פָּנִים בְּמִשְׁפַּט כְּקֹטֵן כְּגֹדֶל תִּשְׁמְעוּן לֹא תִגְוְרוּ מִפְּנֵי אִישׁ" (יז)	
"וְלֹא תִקַּח שֹׁחַד כִּי הַשֹּׁחַד יַעֲוֶה עֵינֵי חֲכָמִים וְיִסְלַף דְּבָרֵי צְדִיקִים וְיִסְלַף דְּבָרֵי צְדִיקִים:" (יט)		"וְשֹׁחַד לֹא תִקַּח כִּי הַשֹּׁחַד יַעֲוֶה עֵינֵי חֲכָמִים וְיִסְלַף דְּבָרֵי צְדִיקִים:" (ח)

⁶³ ראה על כך בספרי דברים פסקה קמד.

⁶⁴ ייתכן שבספר דברים המירו את "פְּקָחִים" של ספר שמות, ב"חכמים", כפי שמתוארים השופטים בדברים פרק א: "הָבֹוּ לָכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וְנִבְנִים וְיָדְעִים" (יג), וכן בהמשך: "וְאָקַח אֶת רֹאשֵׁי שְׁבִטֵיכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וְיָדְעִים" (טו).

"צִדְקָה צִדְקָה תִּרְדֹּף לְמַעַן תִּחְיֶה וְיִרְשֶׁת אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ" (כ)	"... בָּאוּ וּרְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לְתַת לָהֶם וּלְזָרְעָם אַחֲרֵיהֶם..." (ח) ⁶⁵	
"לֹא תִטֵּעַ לָךְ אֲשֶׁרָה כָּל עֵץ אֶצֶל מִזְבֵּחַ ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה לָּךְ: וְלֹא תִקִּים לָךְ מִצְבֵּה אֲשֶׁר שָׁנָא ה' אֱלֹהֶיךָ:" (כא-כב)	"כִּי הַמִּשְׁפָּט לְאֱלֹהִים הוּא" (ז) ⁶⁶	
דברים פרק יז – בית הדין הגדול	"וְהַדָּבָר אֲשֶׁר יִקְשֶׁה מִכֶּם תִּקְרְבוּן אֵלַי וְשִׁמְעֵתִי:" (יז)	



הרכבת שתי הפרשיות מספר שמות ומספר דברים יצר את הפרק שלפנינו המאחד את הרעיונות של כל אחד מהפרשיות, כאשר שניהם עוסקים בציוויים לשופטים, וכיצד לשפוט בצורה נאותה מתוך עקרונות הצדק והיחוס.

דברים פרק יז – בית הדין הגדול במקום אשר יבחר ה'

שילוב מוסדות ההוראה המשפט וההנהגה

לאחר שהתעמקנו בפרשיה העוסקת ברשת בתי הדין בכל עיר, נעבור כעת לדון בפרשיה שעוסקת בבית הדין הגדול שעומד בראש המערכת (ראה משמאל את תוכן הפרשיה). התורה בפרשה זו (דברים יז, ח-יב) משלבת בין שתי המערכות שראינו עד עתה – **מערכת ההוראה של הכהונה ומערכת המשפט וההנהגה**. מיזוג זה ממשיך את בית דינו של משה רבינו בה אהרן הכהן הגדול היה שותף לה בהנהגת העדה כפי שראינו בבמדבר פרק טו.

מצד אחד, **בית הדין הגדול** המתואר, בא **במקום משה רבינו**⁶⁷, כמענה לשאלות מהערכאות הנמוכות יותר בשעריך, ולשם כך הוא ממוקם במקום אשר יבחר ה', על מנת שישירה עליהם שכינה ורוח הקודש, בשעה שנותנים מענה לשאלות העולות.⁶⁸

כי יפלא ממך דבר למשפט בין דם לדם בין דין לדין ובין נגע לנגע דברי ריבת בשעריך

וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' אלקיך בו:

ובאת אל הכהנים הלויים

ואל השפט אשר יהיה בימים ההם

וירשית והגידו לך את דבר המשפט: ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך

מן המקום ההוא אשר יבחר ה'

ושמרת לעשות ככל אשר יורה:

על פי התורה אשר יורה:

ועל המשפט אשר יאמרו לך

תעשה: לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל: והאיש אשר יעשה כזדון לבלתי שמוע

אל הכהן העמד לשרת שם את ה' אלקיך

על כל מקום המזבח,

ולצדו היה ממקום בית הדין שישבו בשער העיר. התורה מצוה להימנע ממוקם בית הדין באזור לא חוקי.

מבנה, אלא לשמור על טיהור המקום, שזהו מקום קודש – מקום אלוקים. ספר דברים המתאר את המערכת ומבנותיה של אלוקים אשר יבחר ה' מציע אלטרנטיבה (דברים ו, ט; יא, כ): "וְכַתְּבֶם עַל מַזְזוֹת בֵּיתְךָ וּבִשְׁעֶיךָ". התורה עצמה עומדת במקום המזבח כאות לנוכחות השכינה בבית הדין שבשער העיר, ואין כאן המקום להרחיב בעניין זה.

⁶⁷ רמב"ם הלכות סנהדרין א, ג. התורה משתמשת ביחס לשופט בלשון יחיד משום שהשופט בא במקום משה רבינו. ראה להלן שפרשית עד זומם ששם הדברים מתוארים בלשון רבים.

⁶⁸ משמעות העניין מזכיר את מה שכבר ראינו בשמות פרק יח שמדובר בהורדת דבר אלוקים, בבמדבר פרק יא שהזקנים מתנבאים ושורה עליהם רוח ה' ובדברים פרק א שכתוב ש"המשפט לאלוים הוא" (א יז). ספר דברים פרק יז מתאר מצב דומה, אלא שהוא פחות ישיר וגלוי מבמדבר פרק יא, בו מפורש וגלוי ששורה רוח ה' על שבעים הזקנים.

⁶⁵ פסוק זה מובא מיד לפני פרשת הקמת מערכת המשפט בדברים פרק א.

⁶⁶ ההשוואה הוא שאיסור נטיעת עץ אשרה אצל המזבח נגזר מהעובדה שבשער העיר, היה בדין על כל מקום המזבח, ולצדו היה ממקום בית הדין שישבו בשער העיר. התורה מצוה להימנע ממוקם בית הדין באזור לא חוקי. מבנה, אלא לשמור על טיהור המקום, שזהו מקום קודש – מקום אלוקים. ספר דברים המתאר את המערכת ומבנותיה של אלוקים אשר יבחר ה' מציע אלטרנטיבה (דברים ו, ט; יא, כ): "וְכַתְּבֶם עַל מַזְזוֹת בֵּיתְךָ וּבִשְׁעֶיךָ". התורה עצמה עומדת במקום המזבח כאות לנוכחות השכינה בבית הדין שבשער העיר, ואין כאן המקום להרחיב בעניין זה.

⁶⁷ רמב"ם הלכות סנהדרין א, ג. התורה משתמשת ביחס לשופט בלשון יחיד משום שהשופט בא במקום משה רבינו. ראה להלן שפרשית עד זומם ששם הדברים מתוארים בלשון רבים.

⁶⁸ משמעות העניין מזכיר את מה שכבר ראינו בשמות פרק יח שמדובר בהורדת דבר אלוקים, בבמדבר פרק יא שהזקנים מתנבאים ושורה עליהם רוח ה' ובדברים פרק א שכתוב ש"המשפט לאלוים הוא" (א יז). ספר דברים פרק יז מתאר מצב דומה, אלא שהוא פחות ישיר וגלוי מבמדבר פרק יא, בו מפורש וגלוי ששורה רוח ה' על שבעים הזקנים.

מצד שני, הפרשיה משלבת אף את **הוראת הכהנים**. שילוב המוסדות יוצר מוסד עליון המנהיג בהוראה ובשפיטה בישראל, יחד עם שותפות בהנהגה של העם.⁶⁹ ממוסד הכהונה העוסק בהוראת התורה, ראוי שיהיו נציגים בסנהדרין. על ידי זה, נוצר קשר בין התורה שאותה הם מורים לסנהדרין בראש המוסד המכריע והמחוקק. כמו שהכהנים עולים למקדש לשרת בה, כך גם תפקידם בהוראת התורה מרוכזת במקום אשר יבחר ה', מול המקדש, בבחינת "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים".⁷⁰

לאור שילוב זה, מהן סמכויותיו של מוסד משולב זה?

- **הוראה כתפקידם של הכהנים.**
- **מענה לשאלות קשות בהכרעה משפטית.**

שילוב המוסדות יחד נותן אף סמכות גדולה יותר להוראתם של הכהנים. אין הם רק מלמדי תורה, אלא יש בידם אף את הכלים לאכוף את הוראתם ולהדריך את העם בדרך האמת. השילוב בעצם מאחד את תורת המשפט של ספר ויקרא שראינו עם תורת המשפט של שמות פרק יח, במדבר פרק יא ודברים פרק א שראינו.⁷¹

אמנם בדברים פרק טז איננו מוצאים את שילוב הכהנים בערכאות הנמוכות, אך התורה מגלה שהכהונה שותפה אף בערכאות הנמוכות מדברים פרק יט העוסק בדין עד זומם, באופן המזכיר מאוד את פרקנו:

"וַעֲמְדוּ שְׁנֵי הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר לָהֶם הָרִיב לִפְנֵי ה' לִפְנֵי הַכֹּהֲנִים וְהַשֹּׁפְטִים אֲשֶׁר יִהְיוּ בַּיָּמִים הָהֵם:"
(דברים יט, ז)

לאור העובדה שמשולב פה אף מוסד ההנהגה של במדבר פרק יא, בית הדין הגדול צריך למלא אף את מקומם של שבעים הזקנים. משום כך, בשאלות והחלטות מסוימות הקשורות להנהגה, בית הדין הגדול גם כן אוחד בהנהגה.⁷² עם זאת, ישנו פער בין מוסד הזקנים במדבר פרק יא לשילובה בפרקנו. מוסד הזקנים, כזכור, מונה בדיוק שבעים זקנים, ומשה על גביהם. המספר הזה קבוע מראש הצו אלוקי. לעומת



⁶⁹ ראה הרמב"ם בספר המצוות מצות עשה קעו שהרחיב בזה. הרמב"ם שם מרחיב זאת ודורש אף מבתי הדינים המקומיים בכל עיר להשיב את הנוטים מן התורה אל האמת. לעומתו, הרמב"ן (בפירושו לדברים טז, יח) מגדיר את תפקידם כשופטים בלבד שנותנים מענה ודין לריבים בין אנשים, אך הם לא יחזיקים בעצמם.

⁷⁰ ישעיה ב, ג; מיכה ד, ב. פסוק זה ממש מדגיש את היחס בין מערכת ההוראה ("כי מציון תצא תורה") לבית הדין הגדול ("ודבר ה' מירושלים") במוסד אחד מלוכד. ייתכן שהדבר עוד רמז בהסמכת ברכתו של משה לשבט לוי העוסק בין היתר בחובת ההוראה לברכתו של שבט בנימין העוסק במקום השכינה ובית המקדש (דברים לג, י-יב): "יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל... לבגין אמר ידיד ה' יִשְׁכֹּן לְבִטָּח עָלָיו חֹפֶף עָלָיו כָּל הַיּוֹם וּבֵין כְּתָפוֹי שָׁכֵן".

⁷¹ מעניין שכפי שאסור לכהן יהיה מום כשהוא בא לשרת במקדש, כך גם אסור שלשופט של הסנהדרין יהיה מום, שהרי הכהונה שותפה גם במוסד זה. הסיבה לכך היא שעל מנת שתוכל לשרות עליהם שכינה עליהם להיות ללא מום גופני (סנהדרין לו, ב ויבמות קא, א). בדומה לכך, במתן תורה מספרים חז"ל שכל בעלי המומים נרפאו כדי שתוכל לשרות עליהם שכינה, וכן במעמד הקהל המשחזר את מעמד הר סיני בעלי מומים פטורים מלבוא.

⁷² ראה הרמב"ם הלכות סנהדרין ה, א שמפרט את העניינים הכלליים שנקבעים אך ורק על פי בית הדין הגדול משום שהם זקנים: המלכת מלך, מינוי בית דין מקומי של עשרים ושלושה בכל עיר, דין שבט, דין נביא שקר, דיני נפשות לכהן גדול, דין זקן ממרא, עיר הנדחת, הרחבת העיר ירושלים והעזרות ואף יציאה למלחמת רשות (ורק באישורם זה נחשב כיבוש רבים ולא כיבוש יחיד שהם נציגי הציבור לשיטת הרמב"ן בפירושו לדברים יא, כד).

זאת, במוסד הסנהדרין המתואר בדברים פרק יז, אין שום זכר לקביעה זו.⁷³

יש לציין, שעל אף שפרשיה זו מהווה תמהיל והרכבה של כל הפרשיות שעסקנו בהן, היא עודנה מדגישה חלק ממגמותיה המרכזיים של ספר דברים:

א. מתן משקל רב להחלטות העם ולאוטונומיה הניהולית שלו. העם בוחר את שופטיו, כפי שכבר ראינו בדברים פרק א.

ב. הערכאה העליונה ממוקמת **במקום אשר יבחר ה'** – מרכז עבודת ה' והתגלות השכינה.

בית הדין הגדול כמחליפו של משה רבינו

בית הדין הגדול מחליף את משה בתפקידו כאחראי על התורה. כפי שראינו לעיל, בשמות פרק יח, משה רבינו קיבל הרבה מההדרכות על פי ה' באופן ישיר, ישירות מאוהל מועד (לפי ריה"ל ורד"צ הופמן ברוב הדברים ואילו לפי הרמב"ם מיעוטם, אך האופציה היתה פתוחה במידת הצורך). לעומת זאת, הסנהדרין איננו פועל כך, אלא הוא מתנהל באופן עצמאי לחלוטין משום ש"לא בשמים היא"⁷⁴, כפי שמדגישים חז"ל בסיפור תנורו של עכנאי⁷⁵. אופן התנהלות הסנהדרין כך עולה בצורה חזקה מהמקראות עצמן:

דברים פרק יז	דברים פרק ל
"כִּי יִפְּלֹא מִמֶּךָ דָּבָר לְמִשְׁפָּט" (ח)	"כִּי הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אֲנִי מֵצֹוֹ הַיּוֹם לֹא נִפְּלֹאת הוא מִמֶּךָ וְלֹא רִחֲקָה הוּא:" (יא) ⁷⁶
"וְהָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה בְּזִדּוֹן לְבַלְתִּי שָׁמַע אֶל הַכֹּהֵן... וּמֵת הָאִישׁ הַהוּא... וְכָל הָעָם יִשְׁמְעוּ וַיֵּרְאוּ" (יב-יג)	"לֹא בַשָּׁמַיִם הוּא לֵאמֹר מִי יַעֲלֶה לָנוּ הַשְּׁמִימָה וַיִּקְחָה לָנוּ וַיִּשְׁמַעֲנוּ אֹתָהּ וְנַעֲשֶׂה:" (יב)
"עַל פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יוֹרוּךְ וְעַל הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר יֹאמְרוּ לָךְ תַּעֲשֶׂה" (יא)	"כִּי קְרוֹב אֵלֶיךָ הַדָּבָר מֵאֵד בְּפִיךָ וּבִלְבָבְךָ לַעֲשׂוֹת:" (יג) ⁷⁷

מעבר לדברי חיזוק, משה רומז לעם ישראל שהמפתח להשגת התורה הוא במוסד הסנהדרין שהתורה נתונה בידיהם.

פירוט סמכות הפסיקה

התורה בדברים פרק יז מפרטת דוגמאות לדברים שבהם הוענק לסנהדרין הזכות לפסוק בהם (דברים יז, ח): "בֵּין דָּם לְדָם בֵּין דִּין לְדִין וּבֵין נָגַע לְנָגַע דְּבָרֵי רִיבֹת בְּשַׁעֲרֶיךָ". משמעות ההבחנה "בין דם לדם" הוא כנראה הכרעה בדיני רוצח - אם מדובר ברוצח בשגגה או במזיד. "בין דין לדין" הוא יותר כללי אך כנראה עוסק בהכרעה בדיני ממונות, וכן דברי ריבות בשערך (מלשון ריב) כהכרעה בענייני מזיקין. "בין נגע לנגע" ככל הנראה מתייחס להבחנה בין נגעי צרעת טמאים לטהורים כחלק מתפקידם של הכהנים שנמנים פה.⁷⁸ בהמשך הפרשה אף מחזר (דברים יז, י): "וְעָשִׂיתָ עַל פִּי הַדָּבָר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לָךְ... וְשִׁמַּרְתָּ לַעֲשׂוֹת כְּכֹל אֲשֶׁר

⁷³ אבחנה זו יכולה להסביר את קיומה של מוסד אנשי כנסת הגדולה בתחילת תקופת בית שני. כמו כן, הוא מסביר את הגמרא בהוריות ג ע"ב: "אמר רבי יונתן: מאה שישבו להורות - אין חייבין עד שיוורו כולן", למרות שמאה זה יותר מהמניין הקבוע של שבעים זקנים. ראה עוד באר שבע שם.

⁷⁴ אמנם ריה"ל חלוק על כך שכלל זה שולל לחלוטין את הלימוד הישיר בנבואה, וגם לאחר משה קמו נביאים שחידשו דברים, אך גם הוא מודה שמוסד הסנהדרין איננו בונה על הפנייה בנבואה מה', אלא לרוב מתנהל באופן עצמאי, ורק בדברים חדשים לגמרי מתערב הנביא, כגון ההוראות לבניין בית המקדש (ראה כחרי מאמר א פסקה צט).

⁷⁵ בבא מציעא נט, ב.
⁷⁶ שורש פל"א הוא נדיר בתורה, ולכן השימוש בו בשני הפרשיות האלו, הקשורות אף בתוכנם, מעצים את הקשר ביניהם.

⁷⁷ הקביעה שהתורה "בפִּיךָ וּבִלְבָבְךָ" מתאר לימוד (או הוראה) כמו שכתוב בדברים ו, ו: "וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אֲנִי מֵצֹוֹ הַיּוֹם עַל לְבָבְךָ": ובדברים לא, יט: "וְעַתָּה פָּתְבוּ לָכֶם אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת וְלִמְדָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שִׁמְהָ בְּפִיהֶם".

⁷⁸ ראה ספרי דברים על דברים יז, ח. ראה עוד רד"צ הופמן על אתר שגם מבאר כך את משמעות "ובין נגע לנגע". דרכו נראית לנו כפשוטו של מקרא, משום שהתורה בעצמה מעידה על אחריות הכהנים על נגעי צרעת בדברים כד, ח במפורש. כמו כן, הדבר מוכח מכך שבפרשיות תזריע מצורע התורה מעניקה את האחריות עליהם לכהן.

יורוף: ". כלומר, מעבר לתפקידם לתת מענה לשאלות, יש להם גם אחריות להורות לעם מיחמתם (כפי שעלה כבר מפרשיות המקושש והמקלל לעיל).

משמעות הדברים הוא, כפי שהעלנו מקודם, שבעקבות מיזוג מוסדות המשפט ההנהגה וההוראה יחד, אנו מקבלים מוסד אחד שיש לו אחריות להדרכת העם, בין אם בצורה פעילה מיחמתה, בין אם במענה לשאלות קשות עולות מהערכאות המקומיות,⁷⁹ ובין אם מדובר בהתערבות בסוגיות ציבוריות ובהנהגת הכלל.⁸⁰

סמכות הסנהדרין בענייני הנהגה – זקן ממרא וחטא המעפילים

כפי שאמרנו בית הדין הגדול ממשיך ומחליף את משה רבינו לאחר מותו. הנגזרת של השוואה זו היא שזקן ממרא, זקן שאיננו מקבל את פסיקת הסנהדרין, מקביל לחוטאי חטא המעפילים, שעלו להר בניגוד להכרעת משה שאסר עליהם לעלות ושהיא לא תצלח. כך עולה מהשוואה בין היחס עליהם:

זקן ממרא	חטא המעפילים
"וְהָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה בְּזֶדוֹן לְבַלְתִּי שְׁמַע אֶל הַכֹּהֵן הַעֹמֵד לְשִׁרְתִּי שֵׁם אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ אוֹ אֶל הַשֹּׁפֵט וּמַתְּ הָאִישׁ הַהוּא וּבְעֶרְתָּ הָרַע מִיִּשְׂרָאֵל: וְכָל הָעָם יִשְׁמְעוּ וַיֵּרָאוּ וְלֹא יִזְדוֹן עוֹד:" (דברים יז, יב-יג)	"וְאִדְבַּר אֲלֵיכֶם וְלֹא שְׁמַעְתֶּם וַתִּמְרוּ אֶת פִּי ה' וַתִּזְדוּ וַתַּעֲלֹ הֶהָרָה: וַיֵּצֵא הָאֱמֹרִי... וַיִּרְדְּפוּ אֶתְכֶם... וַיִּכְתּוּ אֶתְכֶם בְּשַׁעִיר עַד חֲרָמָה: " (דברים א, מג-מד)

השורש זדון מובא ששה פעמים, פעם ביחס לרוצח במזיד פעמיים ביחס לזקן ממרא, פעמיים לנביא שקר⁸¹ ופעם אחת בחטא המעפילים, ובכולם העונש על אי הציות הוא מוות.⁸² חטא המעפילים מהווה אב טיפוס ודגם לאי ציות לשלטון ולערכאה העליונה. השוואה זו תואמת את העובדה שבית הדין הגדול לוקחת חלק אף בהחלטות הנהגתיות כיציאה למלחמה.

סמכות לגזירות חכמים

חז"ל מביאים את הפסוק "לא תסור" כמקור לסמכות חכמים לגזור גזירות ולתקן תקנות,⁸³ וכך פוסק הרמב"ם בספר המצוות שורש א. לעומתו, הרמב"ן בהשגותיו טוען שהפסוק מלמד רק על סמכות בהכרעה בעניינים מדאורייתא ולא מדרבנן.⁸⁴

כך או כך, אנו מוצאים בתנ"ך מקורות רבים המורים שאכן הורו וגזרו אף בתקופת התנ"ך. ראשית התורה בעצמה גזרת הרחקה בגזירת חיתון (דברים ז, ג-ד): "וְלֹא תִתְחַתֵּן בָּם בְּתֵךְ לֹא תִתֵּן לְבָנוּ וּבִתּוֹ לֹא תִקַּח לְבָנֶךָ: כִּי יִסֵּר אֶת בְּנֶךָ מֵאַחֲרֵי וְעַבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְחָרָה אַף ה' בְּכֶם וְהִשְׁמִידְךָ מֵהָרָה". כך גם באיסור

⁷⁹ זאת בניגוד למגילת המקדש (מגילות קומראן) הקובע שיש לבית דין הגדול רק סמכות הכרעה אם פונים אליו, אך הוא איננו אקטיבי. ראה על כך בהרחבה במאמרו של סטיבן פראד 'כי יפלא ממך דבר': פירוש המקרא לפרשת בית הדין העליון — בין מגילת המקדש למדרש התנאים, וכן במאמרו של הרב יובל שרלו: סמכות השיפוט של המלך, מגדים א ביחס לסוגיות המקושש. בשמות פרק יח ובדברי הימים פרק יט משמע כדברינו, שבית הדין הגדול היה בהחלט אקטיבי ולא רק נתן מענה לשאלות קשות.

⁸⁰ ואכן כך הדברים יושמו בדברי הימים פרק יט כפי שנרחיב בהמשך. אולם בעניין פסיקת הלכה והכרעה בסוגיות אמוניות ומחשבתיות, נראה שהדברים שנויים במחלוקת כמה סמכות יש בידיהם. ראה דברי הרב קוק זצ"ל באגרותיו, אגרת שב.

⁸¹ על הזיקה בין נביא השקר לזקן ממרא כבר הצביעו חז"ל בירושלמי סנהדרין א, ג.

⁸² מעניין שחז"ל כינו את הזקן "זקן ממרא" המזכיר את "ותמרו את פי ה'" מחטא המעפילים.

⁸³ ראה במיוחד מדרש תנאים לדברים יז, יא; שבת כג ע"א; סוכה מז ע"א.

⁸⁴ ר' צדוק מבאר שלפי הרמב"ן הסמכות לכך היה הלכה למשה מסיני. כלומר, היה פשוט וברור בכל הדורות שניתן לגזור (משיב צדק, לובלין תרפ"ט, עמ' 24-25). דרך נוספת לבאר את שיטתו היא שהסמכות ניתנה בעקבות קבלת הציבור, כמו שמודגש בפורים (אסתר ט, כז): "קִיְּמוּ וּקְבְּלוּ הַיְּהוּדִים עָלֵיהֶם וְעַל זָרְעָם וְעַל כָּל הַנָּלוּיִם עָלֵיהֶם וְלֹא יַעֲבֹר לָהֶיזֶם עֲשִׂים אֶת שְׁנֵי הַיָּמִים הָאֵלֶּה כְּכַתְּבָם וְכִזְמָנָם בְּכָל שָׁנָה וְשָׁנָה". פירוש הדבר הוא שהגזירות הן כעין נדר ציבורי (ראה על כך באדר היקר עמ' לט).

בביאור שיטתו של הרמב"ם, הוא לא מבחין הבחנה מהותית בין דרבנן לדאורייתא, אלא הוא קובע שיש סקאלה בין דברים המפורשים במקרא לדברים המפורשים פחות. הכל נלמד מלא תסור, אלא שדברים שהם מדרבנן, שיש להם פחות אחיזה במקרא אלא נלמדים רק באסמכתאות הם בעלי תוקף פחות. השימוש ב"ג מידות לפי הרמב"ם רק הופך את הנידון למעוגן ומפורש יותר בכתוב, וממילא בעל תוקף גדול יותר, אך עדיין נקראים "דברי סופרים" אלא אם כן הדברים כתובים בפירוש בכתוב.

של המלך להרבות סוסים (דברים יז, טז): "רק לא ירבה לו סוסים ולא ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס זה" אמר לכם לא תספון לשוב בדרך הזה עוד".

אולם לא רק התורה גזרה, אלא אף במשך הדורות גזרו גזירות רבות. דוד תיקן תקנה שיש לחלק את השלל אף אם העורפיים ולא רק הלוחמים (שמואל א ל, כג-כה) ונחמיה תיקן שכל אחד יביא מס של שליש השקל לעבודת בית ה' (נחמיה י, לג). אנו מוצאים עוד שהיה להם שררה וכוח לאכוף את גזירותיהם. עזרא לדוגמה גזר על העם להיקבץ לירושלים תחת האיום שמי שלא יבוא ינודה ויוחרם רכושו מכוח הזקנים (עזרא י, ז-ח).

ה. שילוב הכהונה ומערכת המשפט בספר דברים

בפרק הקודם ראינו איך בספר דברים התורה משלבת את הכהונה הממונית על ההוראה יחד עם ההנהגה ומערכת המשפט תוך הגדרתו של הסנהדרין ורשת המשפט בכל עיר. אולם ספר דברים ממשיך ומתייחס לשיתוף פעולה של המוסדות האלו בסצנות רבות. הסוגיות הן סוגיות מורכבות וסבוכות. אנו רק נתייחס למוסדות הנזכרות בכל מקרה.

ערי מקלט

המזבח כמקלט

המקום הראשון בו אנו מוצאים התייחסות למקום מקלט עבור אדם הרוצח בשוגג הוא בשמות פרק כא:

"מִכָּה אִישׁ וּמֵת מוֹת יוֹמָת: וְאִשֶּׁר לֹא צָדָה וְהֶאֱלֹהִים אָנָּה לִידּוֹ וְשִׁמְתִּי לָךְ מְקוֹם אֲשֶׁר יָנוּס שָׁמָּה: וְכִי יָזַד אִישׁ עַל רֵעֵהוּ לְהַרְגוֹ בְּעֶרְמָה מֵעַם מִזְבְּחִי תִקְחֵנּוּ לְמוֹת:" (שמות כא, יב-יד)

התורה מתארת לראשונה שהיא נותנת מקום לנוס שם – המזבח, משום שהמזבח מייצג את רשות גבוה, ולכן זהו אזור של שמירה והגנה.⁸⁵ בשלב זה עוד אין שום אזכור של ערי מקלט.⁸⁶ בחירת המזבח כמקום מנוסת הרוצח מתאים, שבמקום המזבח העומד בשער העיר יושבים הכהנים והשופטים המוכנים לשופטו. כבר בשלב זה ניתן לראות את הרכבת המשפט והכהונה בסוגיה זו.

ערי המקלט כתחליף למזבח והמוסדות האחראיות

בסוף ספר במדבר, בפרק לט, התורה עוסקת שוב בפרשת ערי מקלט במסגרת הדיון בנחלות הארץ. התורה מתארת את ערי המקלט השייכים ללוויים כמוקדי המקלט עבור הרוצח כתחליף למזבח. משמר הלווייה הוא המתאים והראוי להגן ולשמור על הנס על נפשו. בפרשה זו התורה מתארת שערי המקלט מהווים מקלט עבורו "עַד עָמְדוּ לְפָנֵי הָעֵדָה לְמִשְׁפָּט" (במדבר לה, יב). מעורבים פה לא רק משמר הלוויים אלא גם את העדה שתשפוט אותו (העדה כפי שראינו לעיל מתייחס לבית הדין). כך אף בהמשך מתואר (במדבר לה, כד-כה): "וְשִׁפְטוּ הָעֵדָה בֵּין הַמִּכָּה וּבֵין גֹּאֵל הַדָּם עַל הַמִּשְׁפָּטִים הָאֵלֶּה: וְהִצִּילוּ הָעֵדָה אֶת הָרוֹצֵחַ מִיַּד גֹּאֵל הַדָּם וְהָשִׁיבוּ אֹתוֹ הָעֵדָה אֶל עִיר מְקַלְטוֹ אֲשֶׁר נָס שָׁמָּה וְיָשָׁב בָּהּ עַד מוֹת הַכֹּהֵן הַגָּדֹל אֲשֶׁר מִשַּׁח אֹתוֹ בְּשִׁמְן הַקֹּדֶשׁ".⁸⁷ ספר במדבר כאן עוסק בשימור קדושת המחנה ומעלתה הגבוהה. משום כך, יש התמקדות רבה במשפט על הרצח וענישת הרוצח בגלות מנחלתו. המוסדות הפועלות והאחראיות הן מוסד הכהונה עם מערכת המשפט (העדה).⁸⁸

⁸⁵ ראה עוד על כך שאסור להניף חרב על מזבח ה' מאותה סיבה (שמות כ, כב; דברים כז, ה; יהושע ח, לא).
⁸⁶ נדמה שהסיבה לכך הוא משום שספר שמות איננו שולל את הבמות, ולפי השקפתה ראוי שיהיו מזבחות בכל הארץ (כך מצאו בתל העיר שעריים שנבנה מזבח מול שער העיר). רק לאחר שספר במדבר וספר דברים שוללים את הבמות מוצעים ערי המקלט כתחלופה למזבחות.

⁸⁷ ייתכן שיש לבאר את הקשר לכהן הגדול בכך שלכהן הגדול יש אחריות על העם שהוא עומד בראש רשות ההוראה. מציאותו של רוצח בשוגג מהווה סימן לכישלון מסוים בהוראה.

⁸⁸ הכהונה והעדה השופטת נפרדות זו מזו על אף שיתוף הפעולה באחריות.

גם בדברים פרק יט, יש עיסוק בסוגית ערי המקלט, אלא שספר דברים מעניק את האחריות כולה לידיהם של **הזקנים**. ספר דברים איננו מתעסק כלל במשפט אלא רק בניהול העניין על ידי **הזקנים**⁸⁹ (דברים יט, יב): "וְשָׁלַחוּ זִקְנֵי עִירוֹ וְלָקְחוּ אֹתוֹ מִשָּׁם..." ספר דברים עוסק בהצלת הרוצח בשוגג מפני גואל הדם או במסירה לידי אדם רצח במזיד. אין זכר לגלות ארוכת הטווח של ספר במדבר עד מות הכהן הגדול.

לבסוף, בספר יהושע פרק כ, אנו רואים איחוד ומיזוג של הפרשיות שבספר במדבר ובספר דברים. ראשית יהושע מציג את המשא ומתן של הרוצח הנס מול **זקני העיר** בפתח שער העיר,⁹⁰ כפירוש והרחבה של המתואר כבר בספר דברים (יהושע כ, ד): "וְנָס אֶל אַחַת מֵהָעָרִים הָאֵלֶּה וְעָמַד בְּפֶתַח שַׁעַר הָעִיר וְדָבַר בְּאָזְנוֹ

זִקְנֵי הָעִיר הַהִיא אֶת דְּבָרָיו וְאָסְפוּ אֹתוֹ הָעִירָה אֲלֵיהֶם וְנָתְנוּ לוֹ מְקוֹם וְיָשֵׁב עִמָּם". אולם מיד לאחר מכן מזכירים יסודות מהפרשה שבספר במדבר (יהושע כ, ו): "וְיָשֵׁב בְּעִיר הַהִיא עַד עָמְדוֹ **לִפְנֵי הָעֵדָה לְמִשְׁפַּט עַד מוֹת הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל** אֲשֶׁר יִהְיֶה בַיָּמִים הָהֵם"⁹¹ אַז יָשׁוּב הָרוֹצֵחַ וְכֹא אֶל עִירוֹ וְאֶל בֵּיתוֹ אֶל הָעִיר אֲשֶׁר נָס מִשָּׁם".



סוגית ערי מקלט עוסקת בשלושת המוסדות שבהם עסקנו, מוסד ההנהגה - **הזקנים**, מוסד ההוראה - **הכהונה** ומערכת המשפט - **העדה השופטת**. נראה שמוסדות אלו נותרות עצמאיות במישור המקומי ורק מתאחדות ומתמזגות יחד במישור הלאומי הכללי - במוסד הסנהדרין.

עד זומם

פרשיה נוספת בדברים פרק יט בעלת זיקה לדברים פרק יז היא פרשת עד זומם:⁹²

פרשית הסנהדרין - דברים פרק יז	פרשית עד זומם - דברים פרק יט
"על פי שניים עדים או שלשה עדים יומת המת לא יומת על פי עד אחד: יד העדים תהיה בו בראשונה להמיתו ויד כל העם באחרונה ובערת הרע מקרבך:" (ו-ז)	"לא יקום עד אחד באיש לכל עון ולכל חטאת בכל חטא אשר יחטא על פי שני עדים או על פי שלשה עדים יקום דבר:" (טו)
"כי יפלא ממך דבר למשפט בין דם לדם בין דין לדון ובין נגע לנגע דברי ריבת בשעריך" (ח)	"כי יקום עד חמש באיש לענות בו סרה:" (טז)
"וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך בו: ובאת אל הכהנים הלויים ואל השפט אשר יהיה בימים ההם" (ח-ט)	"ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני ה' לפני הכהנים והשפטים אשר יהיו בימים ההם: ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני ה' לפני הכהנים והשפטים אשר יהיו בימים ההם:" (יז)

⁸⁹ יש לציין שזקני עיר המקלט שהינה עיר לוייה הם עצמם כנראה גם כן לויים.

⁹⁰ מיקום הזקנים והשופטים הוא בשער העיר.

⁹¹ הביטוי "אשר יהיה בימים ההם" דוקא מאוד מזכיר את הלשון של ספר דברים. ראה דברים יז, ט; דברים יט, יז; דברים כו, ג. בדברים פרק יז חז"ל דורשים "ואל השופט אשר יהיה בימים ההם" שיש להישמע לדבריו של כל שופט בדורו, ויפתח בדורו כשמואל בדורו (ראש השנה דף כה ע"ב), משום שכל שופט וסנהדרין מתאים לאופי דורו. ייתכן שיש לדרוש באופן דומה אף את הביטוי בפסוק זה, והכהן הגדול העומד בראש הכהונה אחראי כלפיו, ולכן הרוצח גולה עד מות הכהן הגדול. לאחר מכן, מוסד הכהונה והלוייה כבר לא אחראים עליו והוא משתחרר.

בצורה דומה ניתן אף להסביר את הופעת הביטוי ביחס לכהן בפרשת הביכורים בדברים פרק כו. ⁹² ראה באנציקלופדיה המקראית כרך ה עמ' 630 ערך משפט - משפט המקרא, עולם התנ"ך על דברים עמ' 154 שעמדו על הקשר בין דברים פרק יז לפרשית עד זומם.

⁹³ התורה מתארת שהעמידה לפני הכהנים והשופטים היא עמידה לפני ה'. במישור ההלכתי המשפטי כנראה שמדובר פה על שבועה (ראה עוד שמות כב, ו-י; במדבר ה, יח-יט). ייתכן שמדובר כאן על שריד של המצב לפני איסור הבמות שבו נשבעו ליד מזבח ה' שהוקם בסמוך לשער, מקום מושב השופטים, כמו בפרשת סוטה ובמלכים א פרק ט, אך אין כאן המקום להרחיב בזה. מעבר לכך ניתן לראות שהמשפט כולו הוא "משפט לאלוקים" כפי שכתוב בדברים א, יז.

"וְדַרְשָׁתָּ וְהִגִּידוּ לָךְ אֶת דְּבַר הַמִּשְׁפָּט: " (ט) שְׁקֹר עֲנֵה בְּאֲחִיו: " (יח)	
"וְעִשִּׂיתָם לֹא כַּאֲשֶׁר זָמַם לַעֲשׂוֹת לְאֲחִיו" (יט)	"וְעִשִּׂיתָ עַל פִּי הַדָּבָר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לָךְ... וְהָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה בְּזִדּוֹן לְבַלְתִּי שְׁמַע אֶל הַכֹּהֵן הָעֹמֵד לְשֵׁרֵת שָׁם אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ אוֹ אֶל הַשֹּׁפֵט וּמֵת הָאִישׁ הַהוּא" (י-יב)
"וּבַעֲרַת הָרַע מִקֶּרְבְּךָ: וְהַנְּשָׂאִים יִשְׁמְעוּ וַיֵּרָאוּ וְלֹא יִסְפוּ לַעֲשׂוֹת עוֹד כְּדָבָר הָרַע הַזֶּה בְּקֶרְבְּךָ: וְלֹא תַחֲוֹס עֵינֶךָ נֶפֶשׁ בְּנֶפֶשׁ עֵין בְּעֵין שֶׁן בְּשֶׁן יָד בְּיָד רֶגֶל בְּרֶגֶל: " (יט-כ)	"וּבַעֲרַת הָרַע מִיִּשְׂרָאֵל: וְכָל הָעָם יִשְׁמְעוּ וַיֵּרָאוּ וְלֹא יִזְדוֹן עוֹד: " (יב-יג)

מהי משמעות הזיקה? ראשית יש לציין שפרשית הסנהדרין היא צו אל השופט המקומי שנדרש למענה בפסיקתו, ומשום כך עולה לכהנים הלויים ואל ולשופט אשר יהיה בימים ההם. לעומת זאת, בפרשית עד הזומם נושאי הפרשיה הם דווקא בעלי הדין הבאים לפני הכהנים והשופטים אשר יהיו בימים ההם,⁹⁴ בבית הדין המקומי.⁹⁵ המשותף בפרשיות הוא שישנה שותפות של השופטים והכהנים. כלומר, מערכת המשפט ומוסד ההוראה של הכהונה משתפים פעולה אף במישור המקומי ולא רק בבית הדין הגדול, הסנהדרין. משמעות הדבר הוא שהכהנים כנציגי ה' שותפים במשפט וכך המשפט נעשה משפט אלוקי "כי המשפט לאלקים הוא".

עוד עולה מההשוואה שההתייחסות לזקן ממרא בפרשית הסנהדרין זהה ומקבילה לדינם של העדים הזוממים. זקן וממרא ועד זומם שניהם מערערים על המערכת המשפטית והשלטונית, ומעוותים את הדין. משום כך בשניהם התורה דורשת לנקוט ביד קשה ולבער את הרע מקרבך.

היערכות למלחמה והשבים ממערכות המלחמה

בפרשית ההיערכות למלחמה והשבים ממערכות המלחמה אנו גם כן מוצאים את שילוב המוסדות:

"כִּי תֵצֵא לְמִלְחָמָה... וְהָיָה כְּקֶרְבְּכֶם אֶל הַמִּלְחָמָה וְנִגַּשׁ הַכֹּהֵן וְדָבַר אֶל הָעָם: וְאָמַר אֲלֵהֶם שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אַתֶּם קָרְבִּים הַיּוֹם לְמִלְחָמָה עַל אֹיְבֵיכֶם אֵל יִרְךָ לְבַבְכֶם אֵל תִּירָאוּ וְאֵל תַּחֲפְזוּ וְאֵל תַּעֲרָצוּ מִפְּנֵיהֶם: כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הֵהָלַךְ עִמָּכֶם לְהִלָּחֵם לָכֶם עִם אֹיְבֵיכֶם לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם: וְדָבְרוּ הַשְּׂטָרִים אֶל הָעָם לֵאמֹר מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בֵּית חֹדֶשׁ וְלֹא חֲנָכוֹ יֵלֶךְ וְיֵשֵׁב לְבֵיתוֹ פֶּן יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אֲחֵר יַחְנִכֶנּוּ: וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר נָטַע כָּרֶם וְלֹא חָלְלוֹ יֵלֶךְ וְיֵשֵׁב לְבֵיתוֹ פֶּן יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אֲחֵר יַחְלִלֶנּוּ: וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר אָרַשׁ אִשָּׁה וְלֹא לָקָחָהּ יֵלֶךְ וְיֵשֵׁב לְבֵיתוֹ פֶּן יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אֲחֵר יִקְחָנָהּ: וְיִסְפוּ הַשְּׂטָרִים לְדַבֵּר אֶל הָעָם וְאָמְרוּ מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַף הַלֵּבב יֵלֶךְ וְיֵשֵׁב לְבֵיתוֹ וְלֹא יָמָס אֶת לִבָּב אֲחִיו כְּלָבָבוּ: וְהָיָה כְּכֹלֶת הַשְּׂטָרִים לְדַבֵּר אֶל הָעָם וּפָקְדוֹ שָׂרֵי צְבָאוֹת בְּרָאשׁ הָעָם: " (דברים כ, א-ט)

גם בהיערכות למלחמה יש שותפות של הכהונה והשוטרים, הרשות המבצעת של השופטים, כפי שראינו בדברים טז. החלוקה באחריות ברורה. הכהן כנציג ה' אחראי על עידוד העם כאיש רוח, והשוטרים אחראים על ניהול העם ופקידתו, ולכן הם אלו המנהלים את טקס השבים ממערכות המלחמה.⁹⁶

⁹⁴ בחרנו בפרשנות בפרשית עד זומם "שני האנשים שעומדים אשר להם הריב" מתייחס לבעלי הדין, שביניהם יש מריבה. בחז"ל ישנם מדרשים חלוקים. חלקם מפרשים שמדובר בבעלי הדין (ראה לדוג' תרגום ירושלמי ניאופיטי), וחלקם מפרשים זאת גם ביחס לבעלי הדין וגם ביחס לעדים (רש"י; ספרי; מדרש אגדה ומדרש הגדול על אתר). נדמה שיש מקום להתייחס לכך שמדובר גם בעדים, שהרי הפרשיה סמוכה לציווי שדרושים דווקא **שני עדים**. מסתבר אם כן שאף **שני האנשים** שהכתוב מתייחס אליהם כאן רומז אף אליהם. ראה עוד ברד"צ הופמן על אתר המביא עוד אפשרויות שלא מסתברים בעינינו.

⁹⁵ פרשית עד זומם מתייחסת לרשת בתי הדין הפרוסים בכל הארץ שהרי לא מתואר פה שיש לעלות למקום אשר יבחר ה'. כמו כן, מתוארים השופטים והכהנים בלשון רבים לעומת פרשית הסנהדרין שכתוב שופט בלשון יחיד. אמנם חוקר המקרא דרייב כתב אחרת (דייטרונומי), אך דבריו קשים.

⁹⁶ אמנם בסוטה דף מג ע"א חז"ל מפרשים שחלק מהדברים הכהן מדבר והשוטר משמיע וחלק מהדברים השוטר מדבר והכהן משמיע, אך הדברים קשים בפשוטו של מקרא.

עגלה ערופה

פרשת עגלה ערופה גם כן מתארת שיתוף פעולה של כל המוסדות – הכהונה, השופטים והזקנים⁹⁷:

"כי ימצא חלל... נפל בשדה לא נודע מי הכהו: ויצאו **זקניו** ו**שפטי** ומדדו אל הערים אשר סביבת החלל: והיה העיר הקרבה אל החלל ולקחו **זקני העיר** ההוא עגלת בקר... והורדו **זקני העיר** ההוא את העגלה אל נחל איתן... ונגשו **הכהנים בני לוי** כי הם בחרו ה' אלהיהם לשירתו ולברך בשם ה' ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע: וכל **זקני העיר** ההוא הקרבים אל החלל ירחצו את ידיהם על העגלה הערופה בנחל: וענו ואמרו ידינו לא נשפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו: כפר לעמך ישראל אשר פדית ה' ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל ונכפר להם הדם:" (דברים כא, א-ח)

בפרשיה זו העוסקת בחלל שנמצא בשדה ולא נודע מי הכהו מעורבים בעלי תפקידים רבים. ראשית **זקני העם** ו**שופטיו**⁹⁸ באים על מנת למדוד את המרחק לעיר הקרובה הנושאת באחריות עליו. **זקני העם** מעורבים מצד ההנהגה והאחריות הלאומית. **השופטים** משתתפים בבירור העניין והכרעת הדין והאחריות על העיר המתאימה. השלב השני משותף ל**כהנים** ו**לזקני העיר**. **זקני העיר** באים מצד אחריותם על החלל כמנהיגי המקום, ו**הכהנים** באים כנציגים של ה' במאורע. בסוף הפרשיה מתואר שני משפטים הנאמרים, אולם לא מפורש מי אומר אותם:

א. "ידינו לא נשפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו" – נראה שאת משפט זה אומרים **הזקנים** שהרי הם אלו שצריכים לשאת באחריותו. אולם ייתכן שגם **הכהנים** אומרים זאת כפי **שהכהן הגדול** אחראי על רוצח בשוגג, שנשאר בעיר מקלט עד מות **הכהן הגדול**.
ב. "כפר לעמך ישראל אשר פדית ה' ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל ונכפר להם הדם" – משפט זה כנראה נאמר על ידי **הכהנים**, שהרי הוא נבחר לשרת את ה' ולברך בשם ה' ולכפר על עם ישראל.⁹⁹

מעמד הר גריזים והר עיבל

הציווי על מעמד הר גריזים והר עיבל, המעמד שצוה משה את יהושע לעשות עם כניסתם לארץ, מופיע בספר דברים בשני מקומות (דברים יא ודברים כז) ויישומו ביהושע פרק ח. המעמד כלל טקס על שני הרים אלו ובניית מזבח על הר עיבל. חצי מהשבטים עומדים על הר גריזים וחצי על הר עיבל יחד עם **זקניהם שופטיהם והשוטרים**, ו**הכהנים** עומדים ליד ארון הברית בעמק:

"וכל ישראל **זקניו ושפטי** ו**שפטי** ו**שפטי** עומדים מזה ומזה לארון נגד **הכהנים הלויים** נשאי ארון ברית ה' כגר כאזרח חציו אל מול הר גריזים והחציו אל מול הר עיבל..." (יהושע ח, לג)

השתתפות **הזקנים** נובע מכך שהם משמשים כנציגי הציבור ומנהיגיהם, ולכן ראוי שהם יהיו שותפים לטקס הברית שנעשה. כמו כן, **מערכת המשפט והשיטור** שאף הן כפופות להוראת משפטי ה' וחוקי התורה לעם - ראוי שיהיו שותפים לטקס זה, כטקס קבלת התורה ומצוותיה. במהלך הטקס **הכהנים** אומרים שורה של ברכות וקללות, כאשר בכל פעם פונים להר המתאים, הר גריזים לברכה והר עיבל לקללה. **הכהנים** הכי מתאימים לתפקיד זה, משום שהוא נובע מתפקידם **כמורי ההוראה** לעם ישראל.

⁹⁷ ראה במאמרו של הרב תמיר גרנות *עגלה ערופה*, והשוואה שעושה בין עגלה הערופה הכתובה בספר דברים לפרה אדומה הכתובה בספר במדבר.

⁹⁸ חז"ל מבארים שמדובר בסנהדרין.

⁹⁹ חלוקה זו עשו כבר חז"ל בספרי.

סיכום

ראינו שבדברים פרקים יט – כא התורה מביאה דוגמאות נוספות רבות בהם יש שותפות בין מוסדות **ההוראה**, **השפיטה** ו**ההנהגה**. על ידי שיתוף זה, ספר דברים שומר על ריבוי ההיבטים בכל עניין, הדורש התנהלות משותפת מצד מספר מוסדות.

בהמשך מובאים עוד סיטואציות כבן סורר ומורה (דברים כא) ומוציא שם רע (דברים כב) שבהם הדברים מנוהלים רק על ידי **הזקנים** ולא המוסדות האחרות. כך גם מצות הייבום והחליצה (דברים כה ורות ד) נעשים בפניהם. בפרשיות אלו ההתייחסות אליהן הוא בעיקר עניין של **הנהגה** ואחריות ציבורית, ולכן הדבר נתון לידיהם של **הזקנים**.

1. מעמד הר סיני בספר שמות – התגלות אלוקית

במעמד הר סיני אנו מוצאים את מוסדות ההנהגה השותפים במעמד, כאשר כל אחד מתברג במעמד בצורה האופיינית לו.

הזקנים כנציגי העם

מעמד הר סיני מתחיל בתיאור הבא:

"וּמֹשֶׁה עָלָה אֶל הָאֱלֹהִים... וַיֹּאבֹא מֹשֶׁה וַיִּקְרָא לְזִקְנֵי הָעָם וַיֵּשֶׁם לִפְנֵיהֶם אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר צִוָּהוּ ה': וַיַּעֲנוּ כָּל הָעָם יַחְדָּו וַיֹּאמְרוּ כָּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה... (שמות יט, ג-ח)

הזקנים מתוארים כנציגי העם המעבירים את דברי משה לעם ישראל. משה שם את הדברים לפני הזקנים, אך עם ישראל כולו עונה, שככל הנראה הדברים נאמרו לזקנים על מנת למסור אותם לעם.

מהם אותם הדברים ששם משה לפני זקני העם? נראה שהדברים מתייחסים למה שכתוב בהמשך "ואלה המשפטים אשר **תשים לפניהם**"¹⁰⁰ פרשת משפטים כידוע עוסק בהרבה דינים ומשפטים. ייתכן ששימת דברים אלו לפני הזקנים מורה על כך שהם עתידים להיות שותפים במערכת המשפט כפי שהראנו לעיל.

שבעים הזקנים שוב לוקחים חלק ואף זוכים להתגלות אלוקית מיוחדת בדומה לבמדבר פרק יא שנאצל עליהם רוח ה':

"וַיַּעַל מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן נֹדֵב וְאַבְיָהוּא וְשִׁבְעִים מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל: וַיִּרְאוּ אֶת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וַתַּחַת רַגְלֵיו כְּמַעֲשֵׂה לְבִנְתֵּי הַסִּפְרִי וּכְעֶצֶם הַשָּׁמַיִם לְטָהָר: (שמות כד, ט-י)

הכהונה

אהרן, נדב ואביהו עולים בהר סיני יחד עם משה ושבעים הזקנים חוזים להתגלות אלוקית מיוחדת. אהרן, נדב ואביהו מתוארים ככהנים כפי שעולה מהשוואה בין שמות פרק יט לשמות פרק כד:

שמות יט, כב - כד	שמות כד, א-ב
וְגַם הַכֹּהֲנִים הַנִּגְשִׁים אֶל ה' יִתְקַדְּשׁוּ פֶּן יִפְרֹץ בָּהֶם ה': וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל ה' לֹא יוּכַל הָעָם לַעֲלֹת אֶל הַר סִינִי כִּי אַתָּה הַעֲדַתָּה בָּנוּ לֵאמֹר הִגְבַּל אֶת הָהָר וְקִדְּשָׁתָּ: וַיֹּאמֶר אֵלָיו ה' לֹךְ רַד וְעֲלִיתָ אֵתָּה וְאַהֲרֹן עִמָּךְ וְהַכֹּהֲנִים וְהָעָם אֵל יִהְיֶה לַעֲלֹת אֶל ה' פֶּן יִפְרֹץ בָּם:	וְאֵל מֹשֶׁה אָמַר עָלָה אֶל ה' אַתָּה וְאַהֲרֹן נֹדֵב וְאַבְיָהוּא וְשִׁבְעִים מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְהַשֹּׁתָפוּתִם מִרְחֹק: וְנִגַּשׁ מֹשֶׁה לְבַדּוֹ אֶל ה' וְהֵם לֹא יִגָּשׁוּ וְהָעָם לֹא יַעֲלוּ עִמּוֹ:

¹⁰⁰ כך מפרשים רבינו מיוחס ורמב"ן. ראה עוד באבן עזרא המקשר זאת למה שנאמר בדברים לא, יט: "וַעֲתָה כְּתִבּוּ לָכֶם אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת וְלִמְדָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שִׁמְיָהּ בְּפִיהֶם" ומשמע שהבין באופן דומה. יש שפירשו (ראה מלבי"ם) שזה מתייחס להבטחות שנאמרו לפני, אך אין זה מסתבר, כי לשון "אשר צוהו ה'" מתאים יותר למצוות ולא להבטחות בלבד.

הכהנים ניגשים אל ה' לאחר התקדשות חוזים להתגלות אלוקית במעלה ההר. אף בלא להיכנס לפרטי המעמד ניתן לראות ש"הכהנים הניגשים אל ה'" המתקדשים הם אהרן, נדב ואביהו.

הכהנים מובדלים מהעם וניגשים אל הקודש לעומת העם הנשאר וצופה מרחוק: "והעם לא ירסו לעלות אל ה' פן יפרץ בם" (שמות יט, כד). הבדלה זו בין העם והכהנים מתאים לתפקידם כמשרתי ה' במקדש באופן שבו נבדלים מהעם ודואגים להבדיל בין קדש לחול.

יהושע

יהושע הממשיך את משה בתפקידו כמנהיג העם, גם הוא שותף פעיל במעמד. לעומת הזקנים ואהרן הנשארים מאחור, יהושע ממשיך עוד מעלה עם משה:

"וַיָּקָם מֹשֶׁה וַיהוֹשֻׁעַ מִשְׁרָתוֹ וַיַּעַל מֹשֶׁה אֶל הָרֹאשִׁים: וְאֵל הַזִּקְנִים אָמַר שְׁבוּ לָנוּ בָּזֶה עַד אֲשֶׁר נָשׁוּב אֲלֵיכֶם וְהִנֵּה אֶהְרֹן וְחֹרֵ עִמָּכֶם מִי בַעַל דְּבָרִים יִגֹּשׁ אֱלֹהִים: (שמות כד, יג-יד)

יהושע ש"לא ימִישׁ מִתּוֹךְ הָאֹהֶל" (שמות לג, יא) ושעתיד להיות מצווה ש"לא ימוש סֶפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ" שותף מלא בהנהגת האומה ובמסירת התורה. על תפקידו באחריות על התורה ומסירתה עוד נרחיב בהמשך.

סדר הלימוד במעמד הר סיני

הגמרא בעירובין מתארת את תהליך הלמידה בהר סיני:

"תנו רבנן, כיצד סדר משנה? משה למד מפי הגבורה, נכנס אהרן ושנה לו משה פירקו. נסתלק אהרן וישב לשמאל משה. נכנסו בניו ושנה להן משה פירקו, נסתלקו בניו, אלעזר ישב לימין משה ואיתמר לשמאל אהרן... נכנסו זקנים ושנה להן משה פירקו, נסתלקו זקנים, נכנסו כל העם ושנה להן משה פירקו. נמצאו ביד אהרן ארבעה, ביד בניו שלשה, וביד כל העם אחד. נסתלק משה, ושנה להן אהרן פירקו. נסתלק אהרן שנו להן בניו פירקו. נסתלקו בניו, שנו להן זקנים פירקו. נמצא ביד הכל ארבעה."

(עירובין דף נד עמוד ב)

הברייתא מתארת את סדר לימוד התורה מפי משה, לראשונה, לאחר קבלתה בהר סיני. מניין לתנא שהדברים נעשו כך? נראה שהדברים מבוססים על ניתוח הכתובים בספר שמות. ראשית אנו מוצאים בשמות פרק כד העוסק בברית האגנות:

"וְאֵל מֹשֶׁה אָמַר עֲלֶה אֵל ה' אֵתָּה וְאַהֲרֹן נָדָב וְאַבְיָהוּא וְשִׁבְעִים מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם מֵרָחֹק: וְנִגַּשׁ מֹשֶׁה לְבָדּוֹ אֵל ה' וְהֵם לֹא יִגָּשׁוּ וְהָעָם לֹא יַעֲלוּ עִמּוֹ: וַיָּבֹא מֹשֶׁה וַיְסַפֵּר לָעָם אֶת כָּל דְּבָרֵי ה' וְאֵת כָּל הַמִּשְׁפָּטִים וַיַּעַן כָּל הָעָם קוֹל אֶחָד וַיֹּאמְרוּ כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה:"

(שמות כד, א-ג)

בפסוק הראשון מתואר שמשה מצווה לעלות להר יחד עם אהרן, נדב ואביהו והזקנים. בפסוק הבא התורה בונה הדרגה – משה ניגש לבדו, אחריו יש את אהרן נדב ואביהו והזקנים שאינם ניגשים אלא רק משתחוים מרחוק ולבסוף יש את שאר העם שלא עולים כלל. בסוף מתואר שמשה מספר לעם כולו את דברי ה' והעם עונים: "כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה". בקטע זה אנו רק מוצאים שמשה לימד את העם. האם אכן כך נעשו הדברים? בשמות פרק יט העלייה להר מתוארת אחרת:

"וּמֹשֶׁה עָלָה אֶל הָאֱלֹהִים... וַיָּבֹא מֹשֶׁה וַיִּקְרָא לְזִקְנֵי הָעָם וַיֵּשֶׁם לִפְנֵיהֶם אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר צִוָּהוּ ה': וַיַּעֲנוּ כָּל הָעָם יַחְדָּו וַיֹּאמְרוּ כָּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה..." (שמות יט, ג-ח)

בתיאור זה משה עולה להר האלוקים, יורד ומלמד דווקא את זקני העם ולא כל העם כולו. רק לאחר מכן העם אומרים "כָּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה" (המקביל כמובן לדבריהם בפרק כד שראינו לעיל). משמע שמשה לא פונה ישירות אל העם, אלא פונה לזקנים והם מלמדים את העם.



נראה שהתנא בברייתא המובאת בעירובין מיזג את שתי הפרשיות יחד¹⁰¹. מסקנתו היא שהדברים הועברו לעם בשני ערוצים:

- א. לימוד ישירות ממשה.
- ב. לימוד באופן הדרגתי באמצעות זקני העם המפורטים בפרק כד כאהרן, נדב ואביו ושבעים הזקנים.

בצירוף הפרשיות עולה התמונה המתוארת בברייתא בה יש הדרגתיות בלימוד יחד עם לימוד ישיר של משה.

מסקנה

במעמד הר סיני העומד בשיאה של ספר שמות לוקחים חלק מנהיגי האומה שעתידיים כל אחד לקחת חלק באחריות על התורה לדורות. מנהיגי האומה אף זוכים להתגלות מיוחדת במעמד הגדול של מתן תורה. יתר על כן, מנהיגי האומה אף גם משמשים כאמצעי להורדת התורה לעם ממשה. עם זאת, משה איננו מוותר על הפנייה הישירה לעם. בדרך זו משה בצו הקב"ה מכין את ממשיכיו באחריות על הוראת התורה ומסירתה במשך הדורות כבר במעמד הר סיני.

ז. מוסדות השלטון והמעורבות האלוקית בספר דברים

בחלק זה נבחן את השקפתה של ספר דברים ביחס למוסדות השלטון והמעורבות האלוקית.

מוסד המלוכה

מיד לאחר הצגת בית הדין הגדול שעסקנו בו לעיל, ספר דברים דן במינוי מלך:

"וְאִמַּרְתָּ אֲשִׁימָה עָלַי מֶלֶךְ כָּכָל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סָבִיבָתִי: שׁוּם תָּשִׂים עָלַי מֶלֶךְ אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ מִקֶּרֶב אֲחֵיךָ תָּשִׂים עָלַי מֶלֶךְ לֹא תוּכַל לֵתֵת עָלַי אִישׁ נָכְרִי אֲשֶׁר לֹא אֲחִיךָ הוּא: רַק לֹא יִרְבֶּה לוֹ סוּסִים וְלֹא יָשִׁיב אֶת הָעָם מִצְרִימָה... וְלֹא יִרְבֶּה לוֹ נָשִׁים... וְכֶסֶף תְּהַב לֹא יִרְבֶּה לוֹ מֵאֹד: וְהָיָה כְּשִׁבְתוֹ עַל כִּסֵּא מַמְלָכְתּוֹ וְכָתַב לוֹ אֶת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר מַלְפָּנֵי הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם: וְהָיְתָה עִמּוֹ וְקָרָא בּוֹ כָּל יְמֵי חַיָּו לְמַעַן יִלְמַד לִירְאָה אֶת ה' אֱלֹהָיו לְשִׁמּוֹר אֶת כָּל דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת

¹⁰¹ ראה בפירוש רבי אברהם בן הרמב"ם לשמות יט, ז הטוען שפסוקים אלו מהווים מקור לברייתא. מאידך המהרש"א בחידושי אגדות לעירובין נד, ב טוען שדווקא הפסוקים בשמות פרק כד הם המקור לברייתא. אנו טוענים ששני המקורות יחד הם המקור לדברים.

וְאֵת הַחֲקִים הָאֵלֶּה לַעֲשֹׂתָם: לְבִלְתִּי רוּם לִבּוֹ מֵאֲחִיו וּלְבִלְתִּי סוּר מִן הַמִּצְוָה יְמִין וּשְׂמָאוֹל לְמַעַן יֵאָרִיף יָמִים עַל מַמְלַכְתּוֹ הוּא וּבְנָיו בְּקֶרֶב יִשְׂרָאֵל: (דברים יז, יד-כ)

התורה מציגה את מינוי המלך **כחזמה המתחילה מהעם**. התורה אף דורשת שהמלך יהיה מקרב אחיך על מנת שעם ישראל ישמור על **ריבונותו וחירותו**.¹⁰² מצד שני יש לבחור **מלך אשר יבחר ה' אלקיך בו**.¹⁰³ האדם והקב"ה שותפים בבחירת המלך.

התורה ממשיכה וקובעת מגבלות מיוחדות על המלך מריבוי נשים, ריבוי סוסים וריבוי ממון. מעבר לכך, עליו לקרוא **בספר התורה אותו הוא כותב**, בבחינת סור מרע ועשה טוב. ספר דברים מעמיד את **הכהנים** כמבקרי השלטון הדואגים שהמלך יבחר בדרך ה'.

אולם ספר דברים מסייג וקובע שאם עם ישראל לא ינהג כראוי והמלך לא ישמור את כל דברי התורה - לא יתקיים בו "למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו **בקרוב ישראֵל**", חזרת על אף שהוא **מקרב אחיך**. אדרבא, יתקיים מה שנאמר בקללות (דברים כח, לו): "יולך ה' אתך ואת מלךך אשר תקים עליך אל גוי אשר לא ידעת אתה ואבותיך ועבדת שם אלהים אחרים עץ ואבן". ה' ישלם לעם ישראל מידה כנגד מידה. אין הוא יוגדר המלך אשר יבחר ה' אלקיך בו אלא רק מלך אשר תקים עליך. עם ישראל רצה לשים עליו "מלך ככל הגוים אשר סביבתי" אך מלכם יישלח "אל-גוי אשר לא ידעת אתה ואבותיך" ואף יעבוד את האלוהים האחרים שם במקום לירא את ה' אלוהיו, שבדרך שרוצה אדם לילך בה מוליכים אותו.

אולם אם אכן המלך ירא את ה' אלוהיו ושומר את כל דברי התורה, אז ספר התורה שהוא נושא עמו כשרביט מסמל את היותו מולך מטעם ה'. אין ספר התורה מיועד ק' לריסון המלך אלא מבטא שכוחו הוא מכוח השכינה, ומלכותו כמלכות ה' בזעיר אנפין. המלך הוא שליח ה' ונושא את התורה בהנהגתו.¹⁰⁴

הכהונה

כהונה לעומת מלכות:

ספר דברים ממשיך ומציג את הכהונה. תחילה התורה קובעת שהכהן איננו יורש נחלה (דברים יח, א-ב): "לא יהיה לכהנים הלויים כל שבט לוי חלק ונחלה עם ישראֵל אשרי ה' ונחלתו יאכלו: ונחלה לא יהיה לו בקרב אחיו ה' הוא נחלתו כאשר דבר לו:". התורה מצמידה ציווי זה למינוי המלך המגיע מתוך העם, על מנת להבחין ביניהם. הכהן מתבדל ואיננו מתערב **בקרוב אחיו** ולכן הוא איננו רשאי לרשת נחלה או להימנות למלך. הכהונה מנועה מאחיזה שלטונית בכי הוא זה.¹⁰⁵

¹⁰² כאשר מלך שאינו מקרבך מושל עליך אתה מאבד את חירותך כעם. ראה לדוגמה אצל המלך אגריפס במשנה סוטה ז, ח.

¹⁰³ בפועל זה נעשה על ידי הנביא לאורך התנ"ך. יש לציין שכפי שיש את המקום אשר יבחר ה' כך יש את המלך אשר יבחר ה', וכן בכהונה נאמר ש"בחר ה' לשרתו". כפי שבחירת המלך נעשה על ידי ה' בידי נביאיו וגם על ידי העם, כך ירושלים נבחרה בין מיחמת העם בנוסף לבחירת ה' במקום כמקום שכינתו. למעשה, בדרך כלל בנו את ארמונותיהם בירושלים במקום אשר יבחר ה', ושלמה אף בנה את ביתו סמוך למקדש על הר הבית עצמו. בית המלך והמקדש תלויים זה בזה כבר בדברי דוד שתמה על כך שהוא יושב בבית ארזים וארון ברית ה' באוהל.

¹⁰⁴ כדברי הרמב"ם בעניין מעמד הקהל בהלכות חגיגה ג, ו: "שהמלך שליח הוא להשמיע דברי הא-ל".

¹⁰⁵ ראה ירושלמי סוטה ג, ח (וירושלמי הוריות ג, ב) שכתוב שאין מושחין כהנים מלכים מהסיבה שאמרנו. איסור הכהונה לתפוס את השלטון הופיע במיוחד בזרעו של עלי הכהן שהיה שופט. עונשו היה שנכרת זרעו וכל זקן מזרעו. כך גם קרה אצל שמואל שהיה לוי ושפט את ישראל אך לא זכה להעמיד בנים שימשיכו את דרכו וימשיכו להנהיג את העם. בניו אף התמקמו והתיישבו במקום קבע, בבאר שבע, ולכן נטו אחר הבצע (ראה שבת דף נו ע"א שנטייטם אחר הבצע היתה עיסוק בניהול עירם – תפקיד שלא מתאים לאנשי הרוח). ייתכן שגם משה מאותה סיבה לא העמיד צאצא שינהיג תחתיו שהרי הוא לוי, ואין ללויים נחלה.

הרמב"ן על בראשית מט, יד"ה "לא יסור שבט מיהודה" כותב שכתוצאה מזה אף נכרת זרע החשמונאים שתפסו את השלטון למרות שהיו ממשפחת כהנים. ייתכן שהחשמונאים ניסו להגשים את חזון אחרית הימים של יחזקאל המתאר יחסים אחרים בין הכהונה לנשיאות. יחזקאל מתאר שלכהנים יש נחלה בארץ, והכהנים מורים לעם את כל דברי התורה ואף שופטים אותם בכל ריב. חזונו של יחזקאל איננו מתאים כלל למגמתו של ספר דברים אלא יותר למגמת ספר ויקרא (אף שגם הוא לא זהה לגמרי לדברי יחזקאל), אך אין כאן המקום להאריך בדיון זה.

כדי להיות מלך צריך להיות בעל חלק ונחלה בישראל ולהיות מעורב בעם ישראל. הכהנים אינם נוחלים נחלה כי ה' הוא נחלתם והם שלוחי ה'. תפקיד הכהן הוא להיות נבדל מהעם ולתווך בינו לבין התורה כשהוא מורה לעם את דבר ה' בתורתו. אין הכהן מתערב בצרכי השעה והניהול המעשי של הממלכה, אלא מותיר עיסוקים אלו למלך. הכהן הוא איש רוח המחזיק בתורה הנצחית, ולכן הוא מתרחק מנחלה בארץ ומהמלכות הקשורים לעיסוקי השעה. משום כך, הכהן מתאים לתפקיד המבקר על המלך יותר מכל.¹⁰⁶ התבדלות זו של הכהונה מועצמת במיוחד בספר ויקרא שמגמתו היא שהקודש נבדל מהעם, ונמצא במקדש שאליו צריך לבוא כדי להיפגש עם הקדושה. בספר ויקרא הכהן הגדול לא יוצא כלל מהמקדש (ויקרא טז, יב) וחלונות המקדש שקופים אטומים (מלכים א ו, ד).

המלך לעומת זאת, אינו מסתגר בקודש, אלא אדרבא, הוא יוצא אל העם ושופט אותם. במקום להיזהר מלהיטמא למת הוא יוצא ובא לפנייהם במלחמה. הוא מתקן את העולם בדורו כפי מה שהיא צריכה לו ומתעסק בצרכים המעשיים העכשוויים יותר.¹⁰⁷ מסיבה זו גם ההפך הוא הנכון והמלך אינו יכול לשרת במקדש (בניגוד למנהג עמים אחרים). המלך עזיהו אף הצטרע לאחר שנכנס למקדש בגאווה (דברי הימים ב כו, טז-כא).

בחירת הכהנים

על אף הפער הגדול בין תפקידו של הכהן לתפקידי השלטון של המלכות, ישנו דבר משותף, והוא הבחירה הכפולה של הכהן. בהתחלה מתואר שה' בחר בכהנים:

"וְנָחֲלָה לֹא יִהְיֶה לוֹ בְּקֶרֶב אָחִיו ה' הוּא... וְהָיָה מִשְׁפַּט הַכֹּהֲנִים מֵאֵת הָעָם מֵאֵת זִבְחֵי הַזֶּבֶחַ אִם שׂוֹר אִם שֶׁהָיָה לִפְנֵי הָזֶרֶעַ וְהַלְוִיִּים וְהַקְּהָל: רֹאשִׁית דְּגָנְךָ תִּירֶשֶׁף וְיִצְהָרְךָ וְרֹאשִׁית גֶּזְ צֹאנְךָ תִּתֵּן לוֹ: כִּי בּוֹ בָּחַר ה' אֱלֹהֶיךָ מִכָּל שְׂבִטֶיךָ לְעֹמֵד לְשֶׁרֶת בְּשֵׁם ה' הוּא וּבָנָיו כָּל הַיָּמִים:" (דברים יח, ב-ה) אולם מיד לאחר מכן מתואר שמי שבחר לשרת הוא הלוי בעצמו:

"וְכִי יָבֹא הַלְוִי מֵאֶחָד שְׁעָרֶיךָ מִכָּל יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הוּא גֵר שָׁם וּבָא בְּכָל אֹת נִפְשׁוֹ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה': וְשֶׁרֶת בְּשֵׁם ה' אֱלֹהָיו כְּכָל אֲחִיו הַלְוִיִּים הָעֹמְדִים שָׁם לִפְנֵי ה':" (דברים יח, ו-ז)

בחירה כפולה זו מקבילה לבחירה הכפולה במלך שנבחר בין על ידי העם ובין על ידי ה'.

הנביא

הנביא עומד במקום משה רבינו. את הנביא בוחר רק ה' כאשר שם בפי הנביא את דברו. הנביא הוא היחיד שאין שום מעורבות אנושית בבחירתו, ולכן הוא לא ממש נחשב לאחת ממוסדות השלטון. הוא משמש כגורם חיצוני המבקר את הממשל מבחוץ, ומוסר את דבר ה' לישראל בשעת הצורך.

הנביא מתואר כממשיכו של משה רבינו המשמיע לעם את דבר ה' (דברים יח, טז-יח). אולם בנוסף לכך, הנביא אף מתואר כאלטרנטיבה לניחוש, עניון וכל שאר מעשי הכשפים. במקום לשאול באוב מצופה מעם ישראל והמלך בפרט לשאול בנביא כדי לקבל את דבר ה'. וכך היה בימי המלכים מאז פיצול הממלכה. אין הנביא רק מעביר ביקורת אלא המלך אף יחם מפגש עם הנביא כדי לקבל הכוונה והדרכה מאת ה'.

מסקנה

מוסדות השלטון בספר דברים מסודרים בסדר המתחיל במוסדות בהם הבחירה נתונה לעם ישראל בעיקר למי שהבחירה נתונה מאת ה' ביותר: השופטים והסנהדרין נבחרים על ידי ה' רק מסייע כשהם מתמקמים במקום אשר יבחר ה', את המלך מתחיל היחמה מהעם והם אף בוחרים בו, אך ה' גם כן בוחר בו, הכהונה נבחרת על ידי ה' ויחמתו אך לכל לוי יש את היכולת לבחור בעצמו לבוא לשרת במקדש, ולבסוף הנביא נבחר אך ורק על ידי ה' ללא כל מעורבות אנושית.

¹⁰⁶ ראה כדוגמה מובהקת את יהוידע במלכים ב פרקים יא-יב והשפעתו על המלך יואש (מלכים ב יב, יג): "וַיַּעַשׂ יְהוֹאָשׁ הַיֵּשֶׁר בְּעֵינֵי ה' כָּל יְמֵי אֲשֶׁר הוֹרְהוּ יְהוֹיָדָע הַכֹּהֵן: בְּסוֹף יְמֵי הִיתָה הַסִּתְבֻּכוֹת בִּיחְסֵי הַכֹּהֵנִים וְהַמְּלוּכָה, לֵאמֹר שֶׁהַמֶּלֶךְ אֵיבַד אֶת אֲמוֹנוֹ בַּכֹּהֲנִים וּבְאֲמִינוֹתָם בְּנִיהוּל כִּסְפֵי הַמִּקְדָּשׁ, עַד שֶׁבִּנְיָסִיוֹן שֶׁל זְכַרְיָה בֶּן יְהוֹיָדָע הַכֹּהֵן לְהוֹכִיחַ אֶת יוֹאָשׁ לֵאמֹר מוֹת אֲבִיו, הוּא נִרְגָּם בְּאֲבָנִים בְּחֹצֵר בֵּית ה' כְּמִתּוֹאֵר בְּדִבְרֵי הַיָּמִים ב פֶּרֶק כד.

¹⁰⁷ ראה רמב"ם הלכות מלכים ג, י ובאברבנאל בנחלת אבות על מסכת אבות א, י.

ספר דברים אכן מתאר הפרדה בין הרשויות¹⁰⁸ ואף ממנה מבקרי שלטון ודואג שהם אינם מוטים או משוחדים, אלא דואגים ליישר אותה עם דרך ה', הדרך הישרה והטובה.

ספר דברים מתאר תיאוריה מדינית ייחודית. בפרשת שופטים אנו מוצאים מוסדות שלטון רבים ומוגדרים: מערכת משפט, סנהדרין, מלכות, כהונה ונבואה. ה' מתערב אך גם יש מקום רב לאדם ולבחירותיו. עם ישראל נדרש להקים ממלכה אוטונומית הפועלת ומוכוונת על פי דבר ה'. הפוטנציאל הגלום בספר דברים הוא שהממלכה יכולה להוות מלכות קודש כעין מלכותא דרקיעא, בזעיר אנפין.¹⁰⁹ גם היסודות והאיסורים בהמשך הספר מדגישים את המוקד האנושי: דאגה לכבוד האדם, חמלה על בעלי חיים, חסד, הגינות ועוד הנוגעים כולם לרובד האנושי והחברתי, למשל: הלנת תלוי, שילוח הקן, השבת אבדה, מצות הקם תקים, חובת מעקה, הסגרת עבד נמלט, איסור נשך וריבית, שכחה ועוללות ועוד.¹¹⁰

ח. המלכות ויחסו למוסדות ההנהגה המשפט וההוראה

במדבר כז – הסמכת יהושע והשקפת המלכות בספר במדבר

שלא כספר דברים המביא את השקפתו בסוגית המלכות בצורה מפורשת יותר, ספר במדבר איננו עוסק בזה במפורש. אולם מתוך תיאור הסמכת יהושע ניתן לדלות את השקפת ספר במדבר בסוגיה זו. תיאור הסמכת יהושע מופיע שלוש פעמים בתורה, פעם בספר במדבר ופעמיים בספר דברים, פרק לא שנראה בהמשך. כעת נעסוק בתיאור הסמכת יהושע המופיע בספר במדבר:

"וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה אֶל-ה' לֵאמֹר: יִפְקֹד ה' אֱלֹקֵי הַרוּחַת לְכָל בָּשָׂר אִישׁ עַל הָעֵדָה אֲשֶׁר יֵצֵא לִפְנֵיהֶם וְאֲשֶׁר יָבֹא לִפְנֵיהֶם וְאֲשֶׁר יוֹצִיאֵם וְאֲשֶׁר יָבִיאֵם וְלֹא תִהְיֶה עֵדֶת ה' כַּצֵּאן אֲשֶׁר אֵין לָהֶם רָעָה.

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה קח לך אֶת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ בּוֹ וְסִמַּכְתָּ אֶת יָדְךָ עָלָיו: וְהֶעֱמַדְתָּ אֹתוֹ לִפְנֵי אֱלֹעֶזֶר הַכֹּהֵן וְלִפְנֵי כָל הָעֵדָה וְצִוִּיתָה אֹתוֹ לְעִינֵיהֶם: וְנִתְּתָה מִהוֹדֶךָ עָלָיו לְמַעַן יִשְׁמְעוּ כָל עֵדֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וְלִפְנֵי אֱלֹעֶזֶר הַכֹּהֵן יַעֲמֹד וְשָׁאֵל לּוֹ בְּמִשְׁפַּט הָאוּרִים לִפְנֵי ה' עַל פִּי יֵצֵאוּ וְעַל פִּי יָבֹאוּ הוּא וְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֹתוֹ וְכָל הָעֵדָה: וַיַּעַשׂ מֹשֶׁה כָּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֹתוֹ וַיִּקַּח אֶת יְהוֹשֻׁעַ וַיַּעֲמֵדְהוּ לִפְנֵי אֱלֹעֶזֶר הַכֹּהֵן וְלִפְנֵי כָל הָעֵדָה. וַיִּסְמַךְ אֶת יָדָיו עָלָיו וַיִּצְוֵהוּ כָּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' בְּיַד מֹשֶׁה." (במדבר כז, טז-כג)

הנהגת ה'

פרשה זו כוללת הקבלות רבות לפרשת סמיכת הזקנים בבמדבר פרק יא.¹¹¹ בדומה למסופר בבמדבר פרק יא בסמיכת הזקנים, מצופה אף כאן ממשה לבקש רשות מה' למנות את ממשיכו, וה' נותן לו הנחיות מאוד מפורטות ואף מודגש שמשה עשה בדיוק כפי שה' צוה. בולטת העובדה שהקב"ה בעצמו הוא מי שמנהיג בפועל. בנוסף, משה פונה לה' אלוֹקֵי הַרוּחַת למנות איש על העדה, וכן ה' בוחר ביהושע אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ בּוֹ,

¹⁰⁸ אם כי בחלוקה אחרת מהחלוקה של הרשויות בימינו.

¹⁰⁹ פוטנציאל זה מפורש אף בפרשת בלעם אם אכן יגשימו את מלוא הפוטנציאל ולא יחטאו כפי שכתוב (במדבר כד, ז): "וְיָרֵם מֵאֲגַג מֶלֶכּוֹ וְתִנְשֵׂא מִלְּכָתּוֹ". מגמתו של פרשה זו שונה לחלוטין משאר ספר במדבר ותואם יותר את ספר דברים. חז"ל אכן בבבא בתרא דף יד ע"ב: "משה כתב ספרו (ספר דברים) ופרשת בלעם..." כלומר, חז"ל גם כן ראו את פרשת בלעם כספר עצמאי ולא כחלק מספר במדבר, שהרי מגמתו שונה לחלוטין.

¹¹⁰ ראה עוד על כך במאמרו של הרב תמיר גרנות, כי תצא – מערכת המצוות של ספר דברים, ובמאמרו עגלה ערופה העורך השוואה בין עגלה ערופה הכתובה בספר דברים ופרה אדומה הכתובה בספר במדבר תוך שהוא מראה איך כל פרשה מתייחסת לכפרה על המוות בהתאם למגמת ספרו.

¹¹¹ אמנם יש הבדל והוא בשם בו נקרא העם. לעומת במדבר פרק יא בו משה נקלע למצוקה ולמשבר הנהגה בעקבות חטא המתאווים, עם ישראל נקראים עם. לעומת זאת, כאן העם תמיד נקראים "עדה" או "עדת ה'". אין ישראל רק עם אלא עדת קודש בהנהגה אלוֹקִית, המתאים למגמת ספר במדבר השואף לבנות עדת קודש ומחנה טהור.

ולכן אף נדרש ממשה **שיסמוך ידיו עליו, יצוהו לעיני העם ויתן מהודו עליו**¹¹², בדומה לבמדבר פרק יא, שנאצל מהרוח שעל משה אף על הזקנים. המנהיג בספר במדבר צריך להיות איש שרוח ה' בו, כדי שיוכל להיות שליח ה' ורועה צאן ה'.

מעבר לכך, אנו מוצאים ציווי נוסף והוא לסומכו **ולהעמידו לפני אלעזר הכהן הגדול**. העמדה זו מזכירה בבצורה רבה את המצוה על המלך לכתוב ספר תורה לפני הכהנים בדברים פרק יז. אך כגודל הדמיון כך השוני ברוח הדברים. בדברים פרק יז בסופו של דבר המלך הוא המנהיג והכהנים הם רק מבקרי השלטון ומוודאים שהמלך הולך בדרך ה'. בסמיכת יהושע בפרקנו, לעומת זאת, משמע שההחלטות הגדולות ביותר נעשות **לפני אלעזר הכהן בעל האורים והתומים**, כאדם העומד **למשפט לפני ה'**. מי שקובע את המדיניות הוא ה'.

משה ביקש מה' מנהיג שיצא לפני העדה ושיבוא לפני העדה כמתואר בתחילת הפרשה. אולם ה' עונה שהיציאה למלחמה תיעשה לא רק על פי יהושע. "על פיו יצאו ועל פיו יבאו" יכול להתפרש בין על יהושע ובין על משפט האורים ותומים. האם יהושע הוא הבוחר לצאת למלחמה או שהאורים ותומים הם אלו המחליטים בסופו של דבר? לא ניתן להכריע בשאלה זו משום שהתורה כתבה זאת באופן דו-משמעי במכוון. הדגש הוא שאמנם כלפי חוץ נראה שיהושע הוא מנהיגם של ישראל, אולם לאמיתו של דבר, הוא רק שליח ה', הפועל על פי **רוח ה'** שבו, ועל פי **משפט האורים ותומים הנתונים לכהן**. ספר במדבר איננו רואה במנהיגים כמנהיגים עצמאיים, בין אם מדובר בזקנים ובין אם מדובר ביהושע, אלא בסך הכל דמות חיצונית ושליח ה' הפועלים מטעמו באופן ישיר, וההחלטות הגדולות כמו יציאה למלחמה נעשות על פי ה' בעצמו. בספר יהושע אנו רואים שכך היה, שבמשך כל ספר יהושע מודגש מאוד שהוא לא מחליט ההחלטות אלא רק מקיים ומוציא לפועל את כל מה שצוה ה' את משה עבדו.

בחירת ה' במנהיגי העם

עניין נוסף שניתן להצביע עליו כחלק מהשקפת ספר במדבר הוא בבחירת האלוהית במנהיגי העם. בספר דברים ראינו שאת הסנהדרין העם בוחר וה' רק סומך את ידיו על החלטתם, כך בספר במדבר, בפרק יא, הזקנים נבחרו על ידי משה, וה' סמך ידיו עליהם לאחר מכן.

בכהנים לעומת זאת אנו מוצאים הבדל. לעומת ספר דברים בו יש בחירה כפולה, שמצד אחד ה' בחר בכהנים לשרתו, ומצד שני הלוי יכול תמיד לבוא לבית המקדש מרצונו ולשרת, בספר במדבר איננו מוצאים זאת. הבחירה באהרן ובניו היא בחירה אלוהית גרידא, ואין אפשרות לאף אחד להצטרף ולשרת בקודש מרצונו כפי שעולה ממחלוקת קרח ועדתו ומבחן המטות (במדבר יז, טז-כד).

לבסוף, בשני הספרים מתואר שהיחמה להמלכת המלך צריכה לבוא מלמטה - ממשה בפרקנו ומהעם בדברים פרק יז, אך לעומת ספר דברים בו העם גם שותף בבחירת המלך יחד עם ה', בספר במדבר ה' לבדו בוחר את המנהיג.

דברים פרקים לא-לב – מינוי יהושע בספר דברים ובעלי האחריות על

התורה

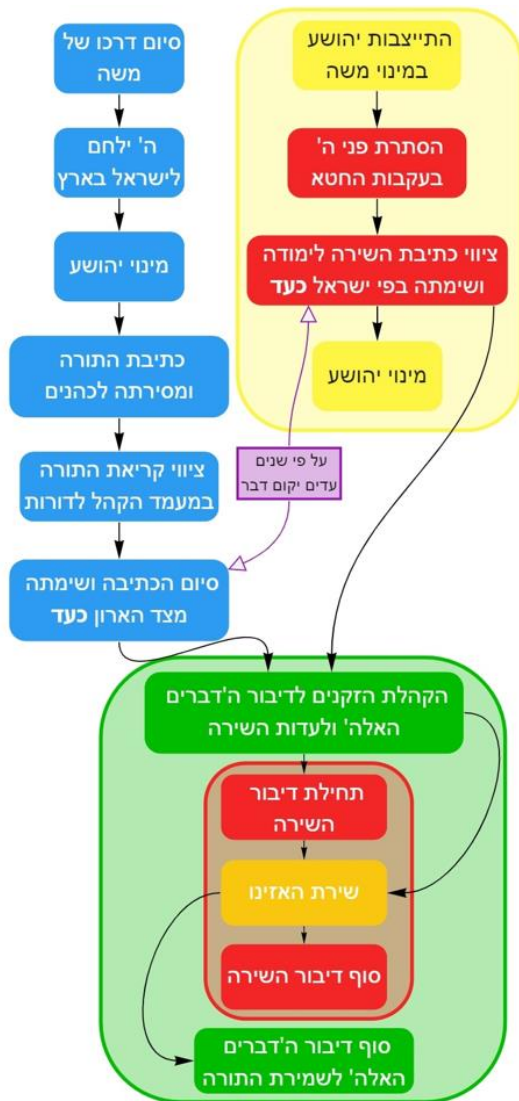
ספר דברים פרק לא עוסק בסוף ימיו של משה ובחלק מהדברים האחרונים שעסק לקראת מותו.¹¹³ מבנה הפרק מורכב, והוא קופץ מעניין לעניין. על מנת לסדר את נושאי הפרקים לא-לב ראה בתרשים בהמשך.

התורה והשירה

ספר דברים מתאר שני תיאורים המקבילים זה לזה העוסקים בהכנות האחרונות לקראת הכניסה לארץ ומסירת התורה לדור הנכנסים לארץ. אופי התיאורים שונה, כאשר **אחד מתייחס לדבר ה' כְּתוּרָה והשני מתייחס לדבר ה' כְּשִׁירָה**. בכל אחד מסופר גם על הסמכת יהושע לתפקידו.

¹¹² ייתכן שהסמיכה מהודו של משה עליו הוא כמו הסמיכה על קרבן. בסמיכה על קרבן האדם קושר את גורלו בקרבן ומקריבו כעומד במקומו (ראה על כך ברמב"ן ויקרא א, ט; רבינו בחיי שם, וכן באבן עזרא), כך משה סומך את יהושע שיעמוד במקומו כמחליפו.

¹¹³ עוד על פרק זה ראה במאמרי מצות הקהל – ההלכה כנגזרת מהמקראות.



בתיאור הראשון משה מחזק את יהושע, אך אין שום התייצבות לפני ה' או מעורבות אלוהית. את **התורה הארון**. כל אחד אחראי על התורה מבחינה אחרת. **הכהנים** מחזיקים **בתורה** כמורי ההוראה בישראל, והזקנים כמנהיגי הדור ונציגי העם. יהושע כמלך, גם שותף לאחריות על **התורה**, ולכן הוא נבחר לקרוא בתורה במעמד הקהל כשליח ה' במטרה להגביר את היראה בעם ישראל (דברים לא, יב). כך כותב הרמב"ם בעניין מעמד הקהל בהלכות חגיגה ג, ו: "שהמלך שליח הוא להשמיע דברי האל". משה מצוה את **הכהנים להניח את התורה מצד הארון** כמובדלת מהעם. הגישה של העם אל התורה היא רק דרך המתווכים – **הכהנים**, הזקנים והמלך שתפקידם להנכיח אותו בתודעת האומה ולהגביר את יראת ה'. התורה משמשת כעדות לקודש הנבדל מהעם הנמצא בארון במקום הקדוש ביותר.¹¹⁴

התיאור השני מספר סיפור אחר לגמרי. בתיאור זה ה' נוכח ומצוה בעצמו על הסמכת יהושע לתפקידו הכולל התייצבות לפני ה' בו **ה' מתגלה** ליהושע בענן משרה שכיתו בגלוי. כך אומר משה בשם ה' ליהושע בהסמכתו (דברים לא כג): "וְאֶנֶכִּי אֶהְיֶה עִמָּךְ". מסופר אף שה' אומר למשה שהעם עתיד לחטוא ושהוא עתיד להיפרע מהם, כאשר שיא הפורענות הוא (דברים לא, ז): "וְאָמַר בַּיּוֹם הַהוּא הֲלֹא עַל כִּי אֵין אֱלֹהִי בְּקִרְבִּי מִצְאוֹנֵי הָרְעוֹת הָאֵלֶּה: " - כלומר הסתר פנים. דבר ה' מתואר פה **כשירה**. היא איננה מושמת מצד הארון אלא בפיהם של ישראל. בתיאור זה אין קוראים את **ספר התורה** בפני העם, אלא מלמדים אותם כדי שהם יהיו שותפים לה. עדות

השירה איננה כעדות **התורה**. בעצם היותה בפיהם של ישראל – זוהי עדותה שלא תישכח מפי זרעו. לא מתוארים פה שום ממונים על השירה מלבד בני ישראל בעצמם ונציגיהם – הזקנים.¹¹⁵ בתיאור זה רק את הזקנים מקהיל משה למסור וללמד את השירה לבני ישראל.

שילוב התיאורים הללו בונה תמונה כפולה. מחד עם ישראל מעמיד מנהיגים האחראים על התורה, ומאידך ה' אף מעורב בעצמו באופן ישיר ודברו מופיע כשירה בפי עם ישראל. תיאור כפול זה מתאים לתיאור הכפול של בחירת המלך והכהנים.

הסמכת יהושע בספר במדבר כנגד הסמכתו בספר דברים

לאחר שראינו את תיאור הסמכת יהושע בספר במדבר ובספר דברים נראה מה היחס ביניהם. בשני הספרים קיים יחס בין יהושע לכהנים כשותפים באחריות על התורה – בספר במדבר יהושע מצטוו עם אלעזר הכהן ובספר דברים הסמכתו נעשית לצד נתינת התורה לכהנים (מעבר לעובדה שבפרשת המלך מצווה המלך לכתוב את ספר התורה לפני הכהנים). אולם בניגוד לספר במדבר בו מתואר יהושע ככפוף להחלטות המגיעות מלמעלה, בספר דברים יהושע מתואר כמנהיג המקבל את השרביט לידי עם כל האחריות הכרוכה בכך.

¹¹⁴ ייתכן שתפקיד התיווך שניתן בידי הזקנים והכהנים יכול לשמש כמקור כללי לגזירות ותקנות הקשורות למגמות אלו של הנכחת היראה והודעת עדות התורה הנבדלת בישראל.

¹¹⁵ בתיאור זה הדברים כתובים בגוף ראשון לעומת התיאור הראשון בו משה אומר לו שה' יהיה עמו בגוף שלישי.

יתר על כן, התורה מביאה קרוב לסיומה:

"ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו וישמעו אליו בני ישראל ויעשו כאשר צוה ה' את משה:" (דברים לד, ט)

הסמיכה ורוח החכמה מזכירים את הסמכתו בספר במדבר בו מסופר שמשה סמך ידיו עליו. מנגד, שמיעת העם ליהושע וקבלתו מתאימה את מגמתה של ספר דברים, שעל פיה העם בוחר את מנהיגיו גם כן ולא רק ה' לבדו. בשילוב הדברים יחד התורה אוגדת את מגמות שני הספרים יחד.

שפיטת המלך

בזמן המדבר ראש בית הדין הגדול היה משה רבינו בעצמו. אולם כפי שספר דברים קובע, בדורות הבאים המלך איננו מי שעומד בראש הרשות השופטת ובית הדין הגדול. עם זאת, אנו מוצאים בנ"ך שלמלך היה תפקיד משמעותי בשפיטת העם.¹¹⁶

ישנן מקורות רבים המורים על כך. מסופר שדוד שפט את האשה התקועית¹¹⁷ ושדוד עשה משפט וצדקה לעמו.¹¹⁸ כשנתן הנביא מוכיח את דוד עם משל כבשת הרש, דוד שופט את העשיר ומכריע שמשפט מוות לו ושעליו לשלם את הכבשה ארבעתיים.¹¹⁹ אחד הצעדים הראשונים שאבשלום עשה במגמתו לתפוס את השלטון תחת אביו היה לשפוט את העם.¹²⁰ גם שלמה שפט כידוע במשפט שלמה המפורסם.¹²¹ גם מאוחר יותר מתואר שאשה באה אל המלך וצועקת לפניו שיושיע אותה לאחר שחברתה השתתפה באכילת בשר בנה, וכעת לא מוכנה חברתה לשתתף עם אכילת בשר הבן שלה בניגוד להסכמתם.¹²² ירמיה אף מוכיח את בית דוד שעליהם לשפוט את עמם כראוי ובצדק.¹²³ גם בכתובים יש התייחסות לנוהג זה. בספר תהילים מחכר: "כי שמה יִשְׁבוּ כְּסָאוֹת לְמִשְׁפַּט כְּסָאוֹת לְבֵית דָּוִד:"¹²⁴, וכן במזמור עב¹²⁵ כתוב: "לְשַׁלֵּם אֱלֹהִים מִשְׁפָּטֶיךָ לְמֶלֶךְ תָּנוּ וְצִדְקָתְךָ לְבֵן מֶלֶךְ: יְדִין עַמְּךָ בְּצִדְקָה וְעֲנִיֶיךָ בְּמִשְׁפָּט: יִשְׁאוּ הָרִים שְׁלוֹם לְעַם וְגִבְעוֹת בְּצִדְקָה: יִשְׁפֹּט עַנְיֵי עַם יוֹשִׁיעַ לְבָנֵי אֲבִיוֹן וְיִדְכָּא עוֹשֵׁק:".

מה טבעו של שפיטת המלך? באיזה שלב החל מנהג זה? איננו יודעים בוודאות אך מסתבר שמגמה זו החלה עם בקשת המלך, כמנהג שהיה מקובל כבר באומות אחרות (שמואל א ח, ה-ו): "ויאמרו אליו הנה אתה זקנת ובניך לא הִלְכוּ בְּדֶרֶכֶיךָ עֲתָה שִׁימָה לָנוּ מֶלֶךְ לְשַׁפֵּטנוּ כָּכָל הַגּוֹיִם: וַיַּרְע הַדָּבָר בְּעֵינֵי שְׁמוּאֵל כְּאֲשֶׁר אָמְרוּ תָּנֶה לָנוּ מֶלֶךְ לְשַׁפֵּטנוּ". זאת אומרת שמדובר בחידוש מאוחר מאוד שאין מקורה בתורה. מנהג זה אומץ על ידי עם ישראל מהגויים מסביב יחד עם המלכות.¹²⁶

בין שפיטת המלך למערכת המשפט והסנהדרין

חשוב לציין שאין המלך מהווה מרכיב או חלק במערכת המשפט שעסקנו בו עד עתה.¹²⁷ המלך מציע משפט מקביל לשופטים השייכים לרשת המשפטית בשערי הערים. נראה שהיחס בין המלך למערכת

¹¹⁶ יש לציין שבתורה אין זכר לכך שלמלך יש תפקיד של שפיטה מלבד העובדה שמשה שפט את העם עוד לפני הקמת מערכת המשפט. אולם קשה לטעון שמשה ישמש כאב טיפוס למלכים שהרי הוא היה גם מוסר התורה, ולכן אין לראות בו מקור לכל מנהיג ומלך שעומד אחריו.

¹¹⁷ שמואל ב יד, א-יא.

¹¹⁸ דברי הימים א יח, יד.

¹¹⁹ שמואל ב יב, א-ו.

¹²⁰ שמואל ב טו, ב-ו.

¹²¹ מלכים א ג, טז-כג.

¹²² מלכים ב ו, כו-כט.

¹²³ ירמיה כא, יב.

¹²⁴ תהילים קכב, ה.

¹²⁵ תהילים עב, א-ד.

¹²⁶ יש לציין שדעתנו מנוגדת לדעה הרווחת בחוקרי המקרא הטוענים ששפיטת המלך קדום למשפט מסודר בבתי דין ואילו משפט הסנהדרין הוא חידוש של תקופת המלוכה או מאוחר יותר.

¹²⁷ נקודה זו מקובל אף בדברי חז"ל שכותבים בתוספתא סנהדרין ג, ח ובסנהדרין דף יח ע"ב: "אין מושיבין מלך בסנהדרין".

המשפט ההיררכי הוא שבעוד מערכת המשפט עוסקת בשפיטה מתוך ניסיון להוציא לאור את הצדק והוראה בצורה מערכתית וטהורה¹²⁸, המלך נגיש לדין מתוך גישה של להושיע ולא משפט חוקתי. משום כך המלך מסוגל לתת חנינה ולגמש את המשפט בהתאם לנדרש. ניתן לראות במלך כמקום לערעורים, או ליתר דיוק, לכתובת אליו נגשים כאשר לא מקבלים מענה ממערכת המשפט.¹²⁹

שפיטת המלך כנגד מערכת המשפט

אמרנו שהמלך איננו מחויב בצורה מלאה למשפט החוקתי הטהור שעל פיו דנים במערכת המשפט השופטים והשוטרים. הייתכן שהמלך יוכל להכריע ולפסוק כאוות נפשו והאמת נעדרת?! ברור שאין הדבר כך שהרי מצינו מצבים רבים בהם יש ציפייה ששפיטת המלך יהיה אמת ויפעל על פי כללי האמת כפי שמודגש במיוחד במשפט שלמה.

נראה שפסיקת המלך נעשה מתוך חופש פסיקה אך מצופה שיפעל מתוך מגמת התורה. המלך נדרש בהנהגתו ומשפטו לקדם את מגמותיה של התורה. משום כך, אם בחוק היבש נראה שנעשה עוול יכול המלך להתערב לצורך קידום המגמות הכלליות של התורה וכוונתה האמיתית. הכהנים המורים תורה לישראל תמיד נמצאים לצד המלך, והוא אף כותב ספר תורה לפני הכהנים, אותו הוא נושא עמו לכל מקום וקורא בו כל ימי חייו "למען ילמד ליראת את ה' אלהיו לשמור את כל דברי התורה הזאת ואת החקים האלה לעשותם" (דברים יז, יט)¹³⁰ - ללמוד לפעול על פי המגמות התורניות.

ואכן אנו מוצאים¹³¹ שהמלך אמציה פועל במשפטו על פי חוקי התורה: "וְאֵת בְּנֵי הַמִּכִּים לֹא הִמִּית כְּכַתּוּב בְּסֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר צִוָּה ה' לֵאמֹר לֹא יוֹמְתוּ אָבוֹת עַל בְּנֵים וּבָנִים לֹא יוֹמְתוּ עַל אָבוֹת כִּי אִם אִישׁ בְּחַטָּאוֹ יוֹמֵת". מקור זה מיוחד במינו, משום שהוא מהווה עדות לכך ששפיטת המלך הודרך על פי מצוות התורה ואף לפרטיה.¹³²

ט. מקור סמכות הזקנים

נחזור ונעיין בתפקידם של הזקנים וסמכותם. הזקנים מתוארים כבר בספר שמות כמנהיגי העם, אולם כפי שראינו, בספר במדבר מוסד הזקנים מחזק על ידי ה' בשביל לסייע למשה בהנהגה ורוח ה' נאצל אף עליהם. בספר דברים, אין עקבותיהם נעלמים והם עולים בהקשרים רבים של הנהגה לצד המלכות.

"שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך"

בשירת האזינו מתואר:

¹²⁸ גישה התואמת את הציווי על הכהנים להורות ולהבדיל "להבדיל בין הקדש ובין החול בין הטמא ובין הטהור..." (ויקרא י, י), וכן בדברים יז: "בין דם לדם, בין דין לדין בין נגע לנגע". האבחנות הדקות האלו שייכות לעולמן של מערכת המשפט ההיררכית.

¹²⁹ כך אנו מוצאים שעולה בפרשיות רבות שעוסקות בכך. ראה בסיפור האשה התקועית, במשפט אבשלום, בזעקת האשה למלך ישראל ועוד (ראה הרב יובל שרלו סמכות השיפוט של מלך, מגדים כרך א). תפקיד זה בבית שני נמסר לסנהדרין גם כן (דרשות הר"ן דרוש יא), ולכן הם קובעים דין כיפה לרוצח בעדים בלא התראה (משנה סנהדרין ט, ה) ובית דין מכין ועונשין שלא מן התורה.

¹³⁰ וכן ביהושע נאמר בתחילת הנהגתו (יהושע א, ח): "לֹא יוֹמֵשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ וְהִגִּיתָ בוֹ יוֹמָם וְלַיְלָה לְמַעַן תִּשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת כְּכֹל הַכְּתוּב בוֹ כִּי אַז תִּצְלִיחַ אֶת דְּרֶכְךָ וְאֶז תִּשְׁכָּל".

תהילים פרק א כנראה מבוסס על הפסוק בספר יהושע שכתוב (תהילים א, א-ה): "אֲשֶׁרִי הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא הִלֵּךְ בְּעֵצַת רְשָׁעִים... כִּי אִם בְּתוֹרַת ה' חִפְצוֹ וּבְתוֹרָתוֹ יִהְיֶה יוֹמָם וְלַיְלָה: וְהָיָה כַּעַץ שֶׁתּוֹלַע עַל פְּלָגֵי מַיִם אֲשֶׁר פָּרְיוֹ יִתֵּן בְּעֵתוֹ וְעֵלְהוּ לֹא יִבּוֹל וְכֹל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה יִצְלִיחַ: לֹא כֵן הָרְשָׁעִים כִּי אִם כַּמֶּץ אֲשֶׁר תִּדְפְּנוּ רוּחַ: עַל כֵּן לֹא יִקְמוּ רְשָׁעִים בַּמִּשְׁפָּט וְחֲטָאִים בְּעֵדַת צְדִיקִים". עדת צדיקים כזכור מתייחס לבית הדין (ראה לעיל בעניין פרשת המקלל פרק ג על פרשת המקושש בבמדבר טו, פרשת המקלל בויקרא כד ובפרק ה בעיסוק בערי מקלט), ומכאן היחס בין ציווי זה למשפט. בעל המזמור בדבריו "ובתורתו יהיה יומם ולילה" מתייחס כמובן ל"והגית בו יומם ולילה" בספר יהושע תוך שהוא מרחיב את הדברים מציווי למלך בלבד לכל איש.

¹³¹ מלכים ב יד, ו.

¹³² ראה עוד במדרש אגדה בראשית מט, י על היחס בין הנהגת המלך לחקיקת הסנהדרין שגם הוא חלוקה דומה למה שהזכרנו.

"שחת לו לא בניו מומם דור עקש ופלתל: ה־ל' תגמלו זאת עם נבל **ולא חכם** הלא הוא אביר קנר הוא עשף ויכננך: זכר ימות עולם בינו שנות דר ודר **שאל אביר ויגדר זקנר ויאמרו לו**:" (דברים ב, ה-ז)

בשירה מתואר עם ישראל כעם חוטא. על כך השירה מעלה תמיהה, איך עושים זאת? הרי זו כפיות טובה שהקב"ה בנה וכוונן את עם ישראל בכל הדורות. ולכן השירה מציעה לישראל לפנות לאבותיהם ולזקניהם. לעניינינו, מתפקידי הזקנים הוא להזכיר לעם ישראל תמיד את העובדה שה' תמיד ליווה אותם במשך הדורות וממשיך ללוות אותם כעת.¹³³

מקור הסמכות על פי מקור זה הוא העובדה שהזקנים ואבות האומה הם חכמים ובעלי ידע חיכרון לאומי לעומת העם המוגדר "עם נבל **ולא חכם**". מקור הסמכות הוא חכמתם של הזקנים מחד גיסא¹³⁴, ומאידך גיסא, הזיכרון הלאומי המופיע במיוחד בהם. את שני הדגשים האלו אנו רואים בספרים שונים בכתובים, כאשר בכל אחד מודגש אחד מהם:

ספר משלי – מקור הסמכות בחכמה

ספר משלי הוא ספר החכמה המרכזי המופיע בתנ"ך. ספר זה נושא את דגל החכמה. לא מפתיע שספר זה רואה את עיקר הסמכות כנתון לחכם. כך עולה ממקורות רבים במשלי, ונביא חלק מהם: "שמע בני מוסר אביר ואל תטש תורת אִמֶּךָ: כי לִוִּית חֵן הֵם לְרֹאשׁוֹ וְעֲנָקִים לְגִגְרֹתֶיךָ:"¹³⁵, "שמע בני מוסר אביר ואל תטש תורת אִמֶּךָ: כי לִוִּית חֵן הֵם לְרֹאשׁוֹ וְעֲנָקִים לְגִגְרֹתֶיךָ:"¹³⁶, "תורת חכם מקור חיים לסור ממקשי מות:"¹³⁷.

דברי בלדד החושי באיוב – מקור הסמכות מהזיכרון הלאומי והדורות הקודמים

את הכיוון השני, שמקור הסמכות הוא מהזיכרון הלאומי המופיע בזקנים, אנו מוצאים בדברי בלדד החושי בספר איוב:

"כי שאל נא לדר רישון וכוונן לחקר אבותם: כי תמול אִנַּחֲנוּ וְלֹא נָדַע כִּי צַל יָמִינוּ עַלִּי אֶרֶץ: הלא הם יורוך יאמרו לך ומלכם יוצאו מלים:" (איוב ח, ח-י)

טענת בלדד החושי שאין להגיע למסקנות באופן עצמאי כי האדם נמצא על פני האדמה כצל עובר. על האדם לסמוך ולהטיל יתו על האבות והזקנים, בהם טבוע הזיכרון הלאומי, שהוא דבר נצחי וארוך טווח. הם ורק הם הראויים להוראה.

מסתבר שדבריו של בלדד מבוססים על הציטוט משירת האזינו שהבאנו לעיל. אולם דבריו מבוססים על מקור אחר עם אותו התחלה ומבנה:¹³⁸

"כי שאל נא לימים ראשנים אשר היו לפניך למן היום אשר ברא אֱלֹהִים אָדָם על הארץ ולמקצה השמים ועד קצה השמים הנהיה כדבר הגדול הזה או הנשמע כִּמְהוֹ: השמע עם קול אֱלֹהִים מְדַבֵּר מתוך האש כִּאֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ אֹתָהּ וַיְחִי: או הנסה אֱלֹהִים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי במסת בִּאתָת ובמופתים ובמלחמה ובִּיד חֲזָקָה ובזרוע נְטוּיָה ובמוראים גדלים ככל אשר עָשָׂה לָכֶם ה' אֱלֹהֵיכֶם במצרים לעיניך: אֵתָה הֲרֹאֶת לְדַעַת כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים אֵין עוֹד מַלְבְּדוֹ: מִן הַשָּׁמַיִם הַשְּׁמִיעַךְ אֵת קוֹלוֹ לִיסְרָךְ..." (דברים ד, לב-לה)

¹³³ טיעון זה מהווה בסיס לתקנות וגזירות שהזקנים קובעים לעם ישראל שמטרתן להזכיר להם את חסד ה' והצורך להודות לו על ניסים שעשה להם במשך הדורות. ראה חידושי החתם סופר על שבת דף כג, א שלומד שהמקור לחגים שתוקנו כחנוכה ופורים ממקור זה. ניתן להתווכח על כך, שלא מדובר פה בציווי מפורש אלא רק בהנהגה כללית.

¹³⁴ ראה קידושין לב, ב; שמות רבה ג, ח.

¹³⁵ משלי א, ח-ט.

¹³⁶ משלי ו, כ-כא.

¹³⁷ משלי יג, יד.

¹³⁸ כך מזכיר כבר רש"י באיוב שם.

משה דורש מישראל לשמוע את דברי הזקנים בעלי הזיכרון ההיסטורי, והם יודיעו להם שה' עשה דברים לעם ישראל שלא נעשו מעולם – השמעת קולו בפני העם כולו בהר סיני, והוצאת עם ישראל, גוי מקרב גוי, מארץ מצרים בניסים גלויים. המסקנה המתבקשת שהתערבות ה' והשמעת קולו בהר סיני הוא לחנך את עם ישראל. כך בדיוק טוען בלדד החושי לאיוב המיוסר. הסיבה לכך שה' מייסרו כל כך הוא כנראה בשביל לחנכו משום שהוא הרשיע והחניף.

על כל פנים, מקור הסמכות לפי מקור זה הוא מהזיכרון ההיסטורי הלאומי של הזקנים, וזאת הסיבה שיש להישמע אליהם.

דברי אליהוא בן ברכאל – רוח ה'

עם כל האמור, כבר הזכרנו שבבמדבר פרק יא עיקר סמכותם בנוי על כך שה' האציל עליהם את רוחו. רוח הקודש כמקור הסמכות גם הוא מוצא את מקומו בספר איוב, בדברי אליהוא בן ברכאל:

"אֲמַרְתִּי יָמִים יִדְבְּרוּ וְרֹב שָׁנִים יִדְעוּ חֻכְמָה: אֲכֹן רֹחַ הָיָא בְּאִנּוֹשׁ וְנִשְׁמַת שְׂדֵי תְבִינָם: לֹא רַבִּים יִחַכְמוּ חֻקִּים יִבְיִנוּ מִשְׁפָּט: " (איוב לב, ז-ט)

אליהוא בן ברכאל בתחילת הספר שותק ורק לקראת סופו פותח פיו כשמבין שלמרות צעירותו עליו לדבר כי אין אחרים המצליחים להוכיח את איוב. לזקנים הוא מייחס רוח שד-י המסייע להם, ושהם בעלי חכמה בינה ודעת.¹³⁹ בהמשך הוא אף מעיד על עצמו שרוח ה' מסייעת לו:¹⁴⁰ "יֵשֶׁר לְבִי אֲמַרְי וְדַעַת שְׁפָתֵי בְּרוּר מְלֹל: רֹחַ אֵל עֲשֵׂתִנִּי וְנִשְׁמַת שְׂדֵי תַחֲיִנִּי: " רוח ה' המסייעת לו נותנת לו את הלגיטימציה להשמיע דבריו בהתאם לשיטתו. יותר מזה, כל תוכחתו לאיוב מבוסס על כך שדבר ה' ותוכחתו בא בנבואה, חזיון וכדומה:¹⁴¹ "בַּחֲלוֹם חֲזִיוֹן לֵילָה בְּנִפְל תִּדְרָמָה עַל אַנְשִׁים בְּתַנּוּמוֹת עָלֵי מִשְׁכָּב: אֲזִי יִגְלֶה אֶזֶן אַנְשִׁים וּבְמִסְרָם יַחֲתֵם: " ניכר מדבריו שעיקר סמכותם של הזקנים נובע מכך שהם בעלי רוח הקודש וסיוע עליון.¹⁴²

בניגוד לשלושת רעיו, לתוכחתו של אליהוא בן ברכאל איוב איננו עונה. לאחר נאומיו של אליהוא בן ברכאל יורד ה' ומתגלה לאיוב בסערה מן השמים. דברי אליהוא המבססים את המוסר האלוקי בגילוי אלוקי ורוח הקודש תואמים את המסקנה העולה בסוף הספר שתוכחתו של איוב בא בגילוי ה' אליו. אליהוא בן ברכאל מוכיח את איוב שאיננו יכול לריב ולדון עם ה' בצדק שהרי מעשה ה' כה גדול ולא יוכל להבין משפטו (איוב לו, כג - לז, כד) וכך גם ה' מוכיחו (איוב לח, א - לט, ל). אף בסוף דברי ה' לאיוב, אומר שחרה אפו בשלושת רעי איוב, אליפז התימני, בלדד השוחי וצופר הנעמתי. מי שלא מחזר ביניהם הוא אליהוא בן ברכאל שהרי דבריו התקבלו. למסקנה, מסקנת ספר איוב תואם בעיקר לרוחו של במדבר פרק יא שגם מבסס את סמכות הזקנים על רוח ה' הנאצלת עליהם.

סיכום

בחלק זה של המאמר ראינו את המורכבות הרבה בהשקפתה של התורה בעניין מוסדות ההוראה, המשפט וההנהגה, ושזירתם יחד. תמצית הדברים בסך הכול הוא:

א. בשמות פרק יח עסקנו בהצעת יתרו למערכת המשפט – מערכת היררכית שבראשה עומד משה. דנו בשאלה מהם האמצעים של משה להכריע בשאלות הגדולות שמביאים אליו. הראנו איך עולה מהמקראות שתיאור מערכת זו היא כמערכת משפט של צדק אוניברסלי וכללי, מערכת אנושית שאין בו מעורבות אלוקית ישירה אלא מרוחקת.

¹³⁹ בדברים פרק א טענו שתכונות אלו, שעל פיהם נבחרו השופטים, הם המאפיינים הנדרשים לצורך השראת שכינה ורוח הקודש.

¹⁴⁰ איוב לג, ג-ד.

¹⁴¹ איוב לג, טו-טז.

¹⁴² יחד עם זה הוא גם משלב יושר לב, דעת וברירות (איוב לג, ג): "יֵשֶׁר לְבִי אֲמַרְי וְדַעַת שְׁפָתֵי בְּרוּר מְלֹל: " יושר לב אולי תואם קצת את המאפיינים של שמות יח, כא: "אֲנָשִׁי חֵיל יִרְאִי אֱלֹהִים אֲנָשִׁי אֲמַת שְׁנָאִי בָּצַע: ".

בבמדבר פרק יא ראינו את הסמכת שבעים הזקנים שנקראו לסייע למשה בהנהגה. הראנו איך לעומת שמות פרק יח, פרק זה דווקא מבסס את סמכותם מסיוע אלוקי ורוח ה'. בפרשה זו אנו מוצאים מעורבות אלוקית ישירה וניכרת.

בדברים פרק א ראינו איך התורה משלבת וממזגת יחד את שמות פרק יח ובמדבר פרק יא לסיפור אחד, תוך שהיא מוסיפה אף עניינים משלו הקשורות למגמותיה של ספר דברים. הראנו איך הקריטריונים לבחירת השופטים בפרשה זו, חכמה, בינה ודעת הן היסוד לסיוע אלוקי ברוח הקודש.

ב. בספר ויקרא ראינו את תפקידם של הכהנים בהוראה, והיחס אליה כשירות בדומה לשירותם במקדש. הוראת הכהנים מוביל מטבעו לכך שמצופה מהכהנים שישפטו את העם גם כן.

בספר במדבר הראנו שהלויים, שתפקידם במדבר היה לשמור על אוהל מועד, מורחב עם ההתבססות בארץ והם נבחרים אף כשבט שאחראי על המשטר.

ג. ראינו דוגמאות מעשיות להתנהלות משה במדבר. בפרשת המקושש מחזר הרכב בית דינו של משה הכולל אותו, את אהרן ואת העדה (כינוי לשופטים) ואת יחמתה של בית דינו. בפרשת המקלל ראינו איך ניתן לנצל את הפרשיות אותן הם שופטים ולשלב הוראה והדרכה לרבים.

ד. בדברים פרקים טז-יז עסקנו במערכת המשפט וההוראה של ספר דברים. בפרק טז התורה מתעסקת ברשת בתי הדין בכל עיר המבוסס על מינוי השופטים בדברים פרק א ושמות פרק כג בפרשת משפטים בעניין העקרונות על פיהן יש לשפוט. הרכב בתי הדינים כולל גם כהנים כפי שמתואר בפרשת עד זומם (דברים פרק כא).

בדברים פרק יז התורה מצוה על הקמת בית דין גדול במקום אשר יבחר ה' בהתאם להשקפתה של ספר דברים. בית דין זה שחר בתוכו את מערכת ההוראה של הכהונה ואת מערכת המשפט יחד. בית דין זה העומד במקום משה בעל סמכות פסיקה והכרעה בכל חלקי התורה ואף בהחלטות הנהגתיות כפי שעולה מתיאור חטא המעפילים. יש לה אף את המנדט לתקן תקנות וגזירות על הציבור.

ה. בספר דברים הראנו איך משולבים יחד הכהונה, השופטים, השוטרים והזקנים בפרשית ערי מקלט, בערכאות המקומיות ועד זומם, בהיערכות לקראת מלחמה והשבים ממערכות המלחמה, בטקס עגלה ערופה ובמעמד הר גריזים והר עיבל.

ו. הצגנו איך כל השותפים בהנהגה שותפים כבר במעמד הר סיני, כל אחד בהתאם לתפקידו – הזקנים כנציגי העם, הכהנים המתקדשים ומתבדלים לקודש ויהושע כמנהיג העם הממשיך את משה כמשרתו. ראינו אף את דברי חז"ל על פרשיות אלו והמקורות לשיטתם על סדר לימוד התורה בהר סיני.

ז. ראינו איך ספר דברים מתארת חזון של ממלכה אלוהית אוטונומית – ממלכה בה המעורבות האלוקית פועלת מאחורי האדם, תוך שהאדם מקבל את המקום להנהגה עצמאית. מוסדות השלטון שכולם נבחרים במידה מסוימת על ידי ה' – המלכות, הכהונה והנביא מנהיגים את האומה, כאשר לא נוגע איש ברעהו.

ח. הראנו את הפער העולה בין השקפת ספר במדבר לספר דברים ביחס למלכות כפי שעולה מהסמכת יהושע. השקפתה של ספר במדבר היא שיהושע מהווה שליח ה' אך בפועל ה' הוא המולך הישיר. בדברים פרק לא אנו מוצאים סיפור שונה במינוי יהושע לתפקידו. יהושע אחראי על התורה וה' מתואר כמסייע לו בהנהגה, אך בסוף ההנהגה נתונה לו כמלך.

ראינו ששפיטת המלך שעולה מהנביאים אך לא מופיע בתורה כנראה הובא מתרבויות סובבות. ראינו את יחסו למערכת המשפט הרגיל – השופטים כמערכת משפט מסודרת והמלך כמושע במקרים חריגים.

ט. לבסוף, ראינו איך בספרי הכתובים יש כיוונים שונים לגבי מקור סמכות הזקנים. יש מקורות התומכים שהוא נובע מחכמתם והשכלתם, יש שהולכים בכיוון שהם מייצגים את הזיכרון הלאומי והדורות הקודמים ויש שמקור סמכותם הוא שיש להם רוח הקודש וסיוע שמימי.

סוגיות רבות אלו נותנים לנו ציור מורכב אך מבוסס יותר על השקפתה מרובת הזוויות והבחינות של התורה על מוסדות המשפט ההוראה וההנהגה בישראל.

תולדות הנהגת התורה - מוסדות ההוראה והשפיטה במהלך

הדורות

בחלק זה של המאמר נסקור תקופות רבות במשך הדורות ונבחן את אופן יישום מוסדות ההוראה והנהגה והשפיטה בכל דור בהתאם ליסודות שלמדנו.

א. תקופת השופטים

תקופת השופטים מאופיינת בכך שהנהגה כבר איננה נתונה (לרוב) למנהיג יחיד המאחד תחתיו את כל העם כימי משה ויהושע שקדמו לתקופה זו.

הזקנים

מוסד הזקנים תופס מקום חשוב בהנהגה של העם בתחילת ספר שופטים (וסוף ספר יהושע):

"וַיַּעֲבֹד יִשְׂרָאֵל אֶת ה' כָּל יְמֵי יְהוֹשֻׁעַ וְכָל יְמֵי הַזִּקְנִים אֲשֶׁר הָאֵרִיכוּ יָמִים אַחֲרֵי יְהוֹשֻׁעַ וְאֲשֶׁר יָדְעוּ אֶת כָּל מַעֲשֵׂה ה' אֲשֶׁר עָשָׂה לְיִשְׂרָאֵל:" (יהושע כד, לא; שופטים ב, ז)

פסוק זה מלמד שהזקנים הנהיגו את האומה ואף דאגו שיעבדו העם את ה'. אולם לאחר מותם ההנהגה מתחלפת בהנהגה מקומית יותר. כל עיר או מחוז מונהגת על ידי זקניה,¹⁴³ ורק כאשר צריך תשועה מצרה קם שופט המושיע את האזור ומנהיגם לתקופה מסוימת. אולם גם אלו אינם מעמידים אחריהם ממשיכים בהנהגה. גם הנשיאים שהיו פעילים במדבר (בספר במדבר) ובימי יהושע נעלמים בסוף ספר יהושע ושוב לא מזכרים.

במגילת רות שהיה בימי השופטים עולה שהזקנים גם התעסקו בגאולת קרקעות כנחלתו של אלימלך ובמעשה כעין ייבום של רות (רות ד, א-יב).¹⁴⁴ התעסקות זו מלמדת על אופי הנהגת הזקנים בשגרה. הזקנים התעסקו בהעברת נחלת ירושה וייבום.¹⁴⁵

השופטים

אין אזכור של מערכת המשפט שהקים משה רבינו, וככל הנראה עוד לא קמו מוסדות המשפט שציווה משה בספר דברים בפרקים טז-יז שהרי מתואר שהוא הוקם בתקופתו של המלך יהושפט, שנים רבות לאחר תקופת השופטים. איך התנהל הדין בתקופה זו? לא ידוע הרבה על כך משום שהאזכורים של משפט ודין מעטים וסתומים. אולם ניתן למצוא שדבורה הנביאה דנה:

"וַדְּבֹרָה אִשָּׁה נְבִיאָה אֵשֶׁת לְפִידוֹת הָיָא שֹׁפֵטָה אֶת יִשְׂרָאֵל בְּעֵת הַהִיא: וְהָיָא יוֹשֶׁבֶת תַּחַת תֶּמֶר דְּבֹרָה בֵּין הָרְמָה וּבֵין בֵּית אֵל בְּהָר אֶפְרַיִם וַיַּעֲלֹ אֵלֶיהָ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לִמְשָׁפֵט:" (שופטים ד, ד-ה)

גם שמואל הנביא ששייך לתקופה החוצצת בין תקופת השופטים לתקופת המלוכה שפט את העם:

"וַיִּשְׁפֹּט שְׁמוּאֵל אֶת יִשְׂרָאֵל כָּל יְמֵי חַיָּו: וְהָלַךְ מִדֵּי שָׁנָה בְּשָׁנָה וְסָבַב בֵּית אֵל וְהִגְלִיל וְהַמְצָפָה וְשֹׁפֵט אֶת יִשְׂרָאֵל אֶת כָּל הַמְּקוֹמוֹת הָאֵלֶּה: וַתִּשָּׁבְתוּ הָרִמָּתָה כִּי שָׁם בֵּיתוֹ וְשָׁם שֹׁפֵט אֶת יִשְׂרָאֵל וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ לַה': " (שמואל א ז, טו-יז)

וכן בניו שפטו את ישראל:

¹⁴³ ראה לדוגמה בשירת דבורה בשופטים פרק ה שמוכיחה שבטים שלא הצטרפו למלחמה. ראה עוד בשופטים ח, יד-טז שגדעון מייסר את זקני העיר סוכות שלא סייעו לחייליו בזמן הרדיפה נגד מדין. ראה עוד ביחס בזקני גלעד הממנים את יפתח לראש עליהם בשופטים יא, ה-יא.

¹⁴⁴ לא ציטטתי את הדברים כאן מפאת אריכותם.

¹⁴⁵ רעיון זה אף עולה בספר דברים שאישה הצריכה לחלוץ הולכת עם יבמתה לזקני העיר.

"וַיְהִי כַאֲשֶׁר זָקַן שְׁמוּאֵל וַיָּשֶׁם אֶת בָּנָיו שְׁפָטִים לְיִשְׂרָאֵל: וַיְהִי שֵׁם בְּנוֹ הַבְּכוֹר יוֹאֵל וְשֵׁם מִשְׁנֵהוּ אֲבִיָּה שְׁפָטִים בְּבֶאֱרָשָׁבַע: וְלֹא הָלְכוּ בָנָיו בְּדַרְכֵּי וַיְטוּ אַחֲרֵי הַבְּצָע וַיִּקְחוּ שָׁחַד וַיְטוּ מִשְׁפָּט: (שמואל א ח, א-ג)

נמצא שמנהיגי העם נהגו אף לשפוט ולדון את העם.

אולם בתוכחת עלי לבניו עולה כיוון אחר:

"אִם יִחָטֵא אִישׁ לְאִישׁ וּפְלִלוּ אֱלֹהִים..." (שמואל א ב, כה)

ממקור זה משמע שהיו קיימים דיינים¹⁴⁶ מלבד המנהיגים. ייתכן שהשופט שימש כשופט מרכזי לעומת הדיינים שהיו מקומיים יותר. אולם לא נראה שהדברים ניבנו בצורה מערכתית ומסודרת כמערכת שלטון מימי המלוכה.

ההסתייגות ממלוכה

כבר אמרנו שתקופת השופטים מאופיינת בכך שאין מלך. האם לא היה מלך מעיקרון או שפשוט לא הצליחו?

ממספר מקורות ניתן למצוא הסתייגות רבה ברעיון המלכת מלך.

גדעון:

נתחיל בדברי גדעון:

"וַיֹּאמְרוּ אִישׁ יִשְׂרָאֵל אֵל גִּדְעוֹן מִשֵּׁל בָּנוּ גַם אִתָּה גַם בִּנְךָ גַם בֶּן בִּנְךָ כִּי הוֹשַׁעְתָּנוּ מִיַּד מִדְיָן: וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם גִּדְעוֹן לֹא אֶמְשֵׁל אֲנִי בָכֶם וְלֹא יִמְשֵׁל בְּנִי בָכֶם ה' יִמְשֵׁל בָּכֶם: (שופטים ח, כב-כג)

לאחר שגדעון מושיע את ישראל מיד מדיין, באים אליו העם ומבקשים ממנו שימלוך עליהם כמלך (אחד המאפיינים המרכזיים של מלך הוא שהמלך מעמיד שושלת מלוכה הממשיכה אותו¹⁴⁷). גדעון מצדו מסרב ומנמק את סירובו בטענה עקרונית, שלא ראוי שהוא ימלוך עליהם משום שלִישראל כבר יש מלך - הקב"ה בעצמו. הקב"ה מעמיד שופטים ומושיעים אך בפועל הוא המושל והמלך הבלעדי.

עצוב שלמרות מאמציו של גדעון, אלימלך בנו תופס את מוסרות ההנהגה בכוח הזרוע ומוציא להורג את כל אחיו על מנת להבטיח את מעמדו ולבטל כל ערעור כנגדו - ממש כפי שנהגו לעשות כאשר היתה הפיכה שלטונית, שהכריתו והשמידו את כל משפחת המלוכה הקודמת.¹⁴⁸ בעלי שכם בהתחלה באמת ממליכים את אבימלך ורק לאחר מכן בוגדים בו.

שמואל:

טענה זו איננה קיימת רק בפיו של גדעון. אנו מוצאים אותה גם אצל שמואל:

"וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו הִנֵּה אִתָּה זִקְנָת וּבְנֶיךָ לֹא הָלְכוּ בְּדַרְכֶּיךָ עִתָּה שִׁימָה לָנוּ מֶלֶךְ לְשִׁפְטָנוּ כְּכָל הַגּוֹיִם: וַיַּרְע הַדָּבָר בְּעֵינֵי שְׁמוּאֵל כַּאֲשֶׁר אָמְרוּ תִּנֶּה לָנוּ מֶלֶךְ לְשִׁפְטָנוּ וַיִּתְּפֹלל שְׁמוּאֵל אֶל ה': וַיֹּאמֶר ה' אֶל שְׁמוּאֵל שְׁמַע בְּקוֹל הָעָם לְכָל אֲשֶׁר יֹאמְרוּ אֵלֶיךָ כִּי לֹא אֶתָּךְ מֵאֲסוּ כִּי אֲנִי מֵאֲסוּ מִמֶּלֶךְ עֲלֵיהֶם: (שמואל א ח, ה-ז)

¹⁴⁶ המכונים אלהים. ראה עוד שמות כב, ו-ח.

¹⁴⁷ ספורנו על דברים יז, יד.

¹⁴⁸ ייתכן שגם שמו "אבימלך" מרמז על כך שהוא טוען למלוכה בעקבות מעמדו כבנו של גדעון, מתוך תפיסה שאביו אכן היה מלך, המעניקה אף לו זכות לעלות לשלטון לאחר מות אביו.

זקני ישראל פונים לשמואל ומבקשים ממנו שימנה להם מלך, ורומזים לו שהם היו מקבלים את שמואל בעצמו כמלך אילו בניו היו ממשיכים בדרכיו. כך או כך, הבקשה איננה מוצאת חן בעיניו של שמואל, וגם ה' בעצמו מסביר לשמואל שהבקשה עלתה משום שהעם מאסו ממלכות ה' עליהם. אותה טענה שמצינו בפיו של גדעון שוב עולה אצל שמואל - הסתייגות מהמלכת מלך מטעם שהקב"ה הוא המלך היחיד.¹⁴⁹

מסקנות:

ביאור זה אף יכול להסביר מדוע יהושע ושאר הזקנים והשופטים לא העמידו את בניהם או מנהיגים אחרים שימלאו את מקומם לאחר מותם. טעם הדבר נובע מההשקפה שהעמדת מלך הוא דבר שאיננו ראוי, שהרי ה' הוא כבר מלכם. במצבים שבהם העם צריכים מושיע ומושיע אותם ה' יעמיד להם מושיע ושופט שישפוט אותם באופן זמני ויושיע אותם מצריהם. רוח ה' אף סייעה להרבה מהם: עתניאל בן קנז (שופטים ג י'), גדעון (שופטים ו לד), יפתח (שופטים יא, כט) ושמשון (שופטים יג, כה).¹⁵⁰ הרבה אף היו נביאים בעצמם כדבורה הנביאה ושמואל הנביא.

הכהונה

בתקופה זו הכהונה גם היתה בעלת משקל משמעותי בהנהגה, ובמיוחד פנחס בן אלעזר הכהן הגדול. ניתן לראות זאת ביהושע פרק כב שמסופר שהשבטים ראו בן וחצי שבט מנשה שנחלו בעבר הירדן בנו מזבח גדול. כתגובה באים פנחס והנשיאים לבדוק מה פשר המזבח, והדברים כמעט הובילו למלחמת אחים. כמו כן, בסיפור פילגש בגבעה פונים לפנחס כדי לשאול באורים ותומים לקראת המלחמה בשבט בנימין ואנשי הגבעה. בנוסף, שני השופטים האחרונים היו בעצמם כהנים גדולים – עלי ושמואל.¹⁵¹ מקומם המרכזי של הכהנים תואם את התקופה, בה יש הסתייגות ממלוכה, כמשרתי עליון ונציגי מלכות ה'.

חתימת התקופה

ספר שופטים מתאר מציאות מחזורית בו עם ישראל עוזבים את ה', העם משתעבדים לאויביהם, ה' שולח להם מושיע המוכיח אותם ומשיב אותם לעבודת ה', ולאחר פטירת המושיע שוב עוזבים העם את ה' וחוזר חלילה. מחזוריות זו מתוארת בתחילת הספר כהקדמה לה:

"וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הָרַע בְּעֵינֵי ה' וַיַּעֲבְדוּ אֶת הַבָּעַלִּים: וַיַּעֲזְבוּ אֶת ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתָם... וַיַּחַר אֵף ה' בְּיִשְׂרָאֵל וַיִּתֶּנָּם בְּיַד שָׁסִים וַיִּשְׁסוּ אוֹתָם וַיִּמְכְּרֻם בְּיַד אוֹיְבֵיהֶם מִסָּבִיב וְלֹא יָכְלוּ עוֹד לַעֲמֹד לִפְנֵי אוֹיְבֵיהֶם: בְּכָל אֲשֶׁר יֵצְאוּ יָד ה' הִיטָה בָּם לָרָעָה כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' וְכְאֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לָהֶם וַיַּצֵּר לָהֶם מָאֵד: וַיָּקָם ה' שְׁפָטִים וַיִּוָּשְׁעוּם מִיַּד שָׁסִיהֶם: וְגַם אֶל שְׁפָטֵיהֶם לֹא שָׁמְעוּ כִּי זָנוּ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים וַיִּשְׁתַּחֲווּ לָהֶם סָרוּ מֵהָר מִן הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הָלְכוּ אֲבוֹתָם לְשִׁמְעַם מִצְוֹת ה' לֹא עָשׂוּ כֵן: וְכִי הָקִים ה' לָהֶם שְׁפָטִים וְהָיָה ה' עִם הַשֹּׁפֵט וְהוֹשִׁיעֵם מִיַּד אוֹיְבֵיהֶם כֹּל יְמֵי הַשּׁוֹפֵט כִּי יָנַחם ה' מִנֶּאֱקָתָם מִפְּנֵי לְחֻצֵיהֶם וְדִחְקֵיהֶם: וְהָיָה בְּמוֹת הַשּׁוֹפֵט יָשְׁבוּ וְהִשְׁחִיתוּ מֵאֲבוֹתָם לְלֶכֶת אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים לַעֲבֹדָם וְלִהְיוֹתָם לָהֶם לֹא הָפִילוּ מִמַּעַלְלֵיהֶם וּמִדֶּרֶכָם הַקָּשָׁה: " (שופטים ב, יא-יט)

מה שבר את המעגל המחזורי הזה שהיו נתונים בו ישראל בתקופת השופטים? הדברים עולים מסוף ספר שופטים. בארבעת הפרקים האחרונים בספר שופטים מתוארים שלושה אירועים שקרו בתקופה זו: פסל מיכה, גניבתו על ידי שבט דן ומעשה פילגש בגבעה. ספר שופטים מדגיש פעם אחר פעם (שלוש פעמים) משפט מהדהד בכל הפרקים האלו: "בַּיָּמִים הָהֵם אֵין מֶלֶךְ בְּיִשְׂרָאֵל אִישׁ הָיָה בְּעֵינָיו יַעֲשֶׂה:"¹⁵², ובמשפט זה אף בחר לחתום את הספר. נראה שהמסר אותו מבקש ספר שופטים להעביר לקוראיו הוא שהמציאות שבה אין מוסדות שלטון מסודרות השאירה חלל רב. במקום שחלל זה יתמלא במלכות ה' הוא התמלא

¹⁴⁹ ראה אברבנאל על דברים יז, יד שמכריע שמלך היא דרך ממשל שלילית בעיני התורה (שיטתו היא דעת יחיד העומדת בניגוד לדברי חז"ל רוב הראשונים). אולם נראה שהדברים מבוססים על ההשקפה שהיתה קיימת בימי השופטים.

¹⁵⁰ רוח ה' מתואר אף אצל שאול (שמואל א, י-יא) ודוד. ייתכן שהדבר נובע מכך שימי שאול ודוד היו בתקופת המעבר בין תקופת השופטים לתקופת המלוכה. ראה עוד על כך במאמרו של הרב יעקב מדין "יחודו ומגמתו של ספר שמואל כחטיבה עצמאית במסגרת ספרי הנביאים".

¹⁵¹ עלי היה הכהן הגדול במשכן שילה. שמואל היה אמנם לוי אך שירת ככהן בבמה הגדולה ברמה.

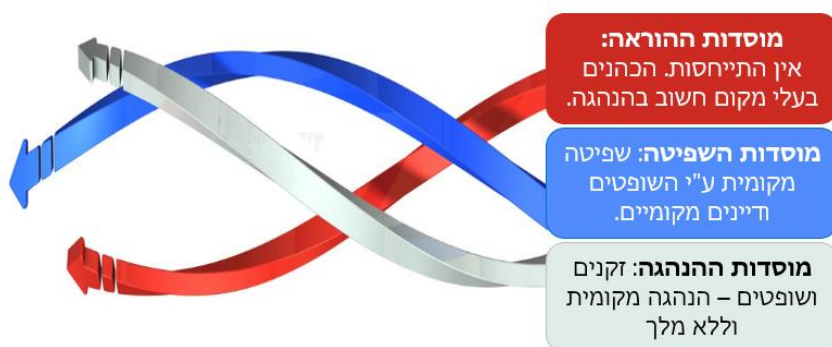
¹⁵² שופטים יז, ו; יח, א; כא, כה.

בחוסר מנהיגות, עזיבת ה' והידרדרות מוסרית. אלו הובילו למלחמת אחים עקובה מדם בה כמעט נכרתה שבט ישראל.

מצב זה הוביל בסופו של דבר להתעוררות מצד גורמים רבים לשינוי. התעוררות זו איננה מתוארת בספר שופטים עצמו המסתיים רק במשפט המדהדד "בַּיָּמִים הָהֵם אִין מֶלֶךְ בְּיִשְׂרָאֵל אִישׁ הַיֶּשֶׁר בְּעֵינָיו יַעֲשֶׂה".

סיכום

תקופת השופטים בהכללה היתה תקופה שלא היו קיימים מוסדות ההנהגה של ספר דברים. מוסדות אלו



לא הוקמו לא רק מכורח המציאות, אלא בעקבות התנגדות עקרונית ואידיאולוגית לרעיון המלוכה, שלדעתם מהווה כעין תחליף למלוכה ה'.

נראה שהתפיסה התבססה במיוחד על ההנהגה האלוקית בספר במדבר המעמידה לה שליחים

כאמצעי תקשורת בין עם ישראל לקב"ה. כפי שהזקנים בבמדבר פרק יא ויהושע זכו לרוח ה' ששרתה עליהם, כך הדברים המשיכו אף במנהיגי העם בתקופת השופטים.

ב. ספר שמואל – תקופת מעבר

ההתעוררות לשינוי – הנהגת עלי ושמואל

ספר שמואל מתאר את ההתעוררות והמעבר מתקופת השופטים לתקופת המלוכה. ימי השופטים היו ימים בהם נעשה ניסיון, שכשל ברובו, להגשמת תורת ההנהגה האלוקית של ספר במדבר, על פיה אין מלך אנוש בישראל אלא רק הקב"ה מלכם הממנה שליחים מטעמו.

ספר שמואל מתאר איך ההתעוררות לשינוי ולשבירת המחזוריות הקשה של ספר שופטים החלה לבוא לידי ביטוי בגורמים שונים. ראשית בהנהגה עצמה החלה תפנית כאשר עלי הכהן מעמיד את בניו חפני ופנחס להמשיך את הנהגתו - התנהגות טיפוסית למלך ולא לשופט. ניסיון זה נכשל כשלון חרוץ בעקבות אופי הנהגתם של חפני ופנחס.

במקביל אלקנה החל לעלות למשכן בשילה בכל שנה. חז"ל מספרים שאלקנה אף קיבץ והעלה אנשים רבים עמו לשילה. אלקנה מייצג התעוררות עממית נוספת שמציעה אלטרנטיבה לגישתם של בית עלי שלא עודדה עליה למשכן. גם חנה מבקשת ומקווה לשינוי, כפי שעולה מתפילתה, שבשיאה אומרת "וַיִּתֵּן עֲלֵי מַלְכוֹ וַיִּרֶם קֶרֶן מְשִׁיחוֹ"¹⁵³ על שאלו שעתיד להימשח למלך ולעמוד לצד בנה שמואל.

שמואל כאלקנה אביו מלכד את עם ישראל כולו. כלוי ושופט, שמואל לוקח לידי את תפקיד ההוראה והשירות של הכהונה בבמה הגדולה ברמה¹⁵⁴, ומשתמש בה להגשמת מגמתו – הצעת הנהגה אלטרנטיבית לבית עלי המלכדת את עם ישראל במקום לדחותם מהמקדש (גם הוא כעלי איננו רואה סתירה בכך שהוא שופט ומשרת ככהן בעת ובעונה אחת):

"וַיִּשְׁפֹּט שְׁמוּאֵל אֶת יִשְׂרָאֵל כָּל יְמֵי חַיָּו: וְהָלַךְ מִדֵּי שָׁנָה בְּשָׁנָה וְסָבַב בֵּית אֵל וְהִגְלִיל וְהַמְצָפָה וְשֹׁפֶט אֶת יִשְׂרָאֵל אֶת כָּל הַמְּקוֹמוֹת הָאֵלֶּה: וַתִּשָּׁבְתוּ הָרִמָּתָה כִּי שָׁם בֵּיתוֹ וְשָׁם שָׁפֹט אֶת יִשְׂרָאֵל וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ לָהּ:" (שמואל א ז, טו-יז)

¹⁵³ שמואל א ב, י.

¹⁵⁴ ייתכן ששמואל אחז בתפקידים אלו כהוראת שעה, אך ייתכן גם שפה מתגלם לראשונה חלק מהשקפותיה של ספר דברים שהלוי יכול להתנדב לשרת ככהן כפי שראינו לעיל.

שמואל מסתובב בארץ, שופט את העם ומקים את הבמה הגדולה ברמה המלכד ומקבץ את עם ישראל סביבו כאשר הם עולים לרמה לזבוח לה'. גם את תפקיד ההוראה של הכהן לוקח שמואל ומדריך בדרך הישרה והטובה:

"גם אנכי חלילה לי מחטא לה' מחדל להתפלל בעדכם והוריתי אתכם בדרך הטובה והישרה: אף יראו את ה' ועבדתם אותו באמת בכל לבבכם כי ראו את אשר הגדל עמכם: ואם הרע תרעו גם אתם גם מלככם תספּו:" (שמואל א יב, כג-כה)

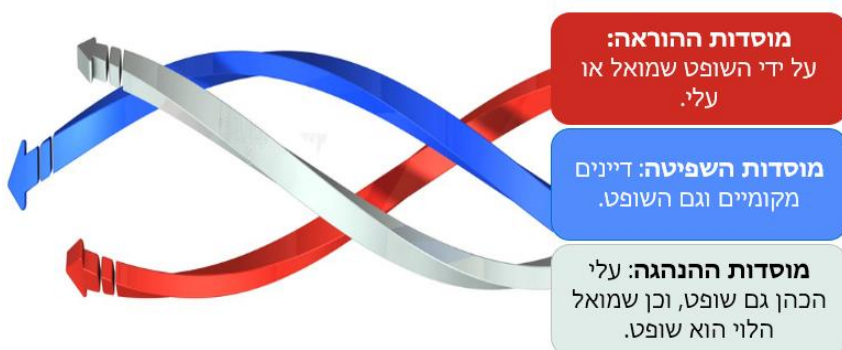
במעשים מלכדים אלו של שמואל, המקבץ את עם ישראל סביבו הוא כבר החל להכין את הקרקע לתקופה חדשה בה עם ישראל מצפה להנהגה ממרוכזת. כזכור, ספר שופטים מסתיים במשפט המדהד: "בַּיָּמִים הָהֵם אִין מֶלֶךְ בְּיִשְׂרָאֵל **אִישׁ הַיֵּשֶׁר בְּעֵינָיו יַעֲשֶׂה**". משפט זה לקוח מספר דברים שמגמתו הפוכה:

"לא תַעֲשֹׂן כְּכֹל אֲשֶׁר אֲנַחֲנוּ **עֹשִׂים** פֶּה הַיּוֹם **אִישׁ כָּל הַיֵּשֶׁר בְּעֵינָיו**: כִּי לֹא בְּאַתֶּם עַד עֵתָה אֶל הַמְּנוּחָה וְאֶל הַנִּחְלָה... וְעַבַּרְתֶּם אֶת הַיַּרְדֵּן וְיִשְׁבַּתֶּם בְּאַרְץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵיכֶם מִנְחִיל אֶתְכֶם וְהָיִיתִי לָכֶם מִכָּל אֲיִבֵיכֶם מִסָּבִיב וְיִשְׁבַּתֶּם בְּטָח: וְהָיָה הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֵיכֶם בּוֹ לְשֹׁכֵן שְׁמוֹ שֶׁם שְׁמָה תִּבְיֹאוּ אֶת כָּל אֲשֶׁר אֲנִי מַצֹּה אֶתְכֶם עוֹלְתִיכֶם וְזִבְחֵיכֶם... הַשֹּׁמֵר לָךְ פֶּן תַּעֲלֶה עֲלֵתֶיךָ בְּכָל מָקוֹם אֲשֶׁר תִּרְאֶה: כִּי אִם בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' בְּאַחַד שְׁבָטֶיךָ שֶׁם תַּעֲלֶה עֲלֵתֶיךָ וְשֶׁם תַּעֲשֶׂה כָּל אֲשֶׁר אֲנִי מַצֹּוֹן:" (דברים יב, ח-יד)

פסוקים אלו מלמדים על היחס והקשר של ריכוז העבודה והזבחים במקום אחד לתחילת הופעת חזונו של ספר דברים. החזון העולה מספר דברים של ריכוז מוסדות ההנהגה כרוך אף בריכוז העבודה במקום אשר יבחר ה'. את ריכוז העבודה מגשים שמואל במו ידיו על ידי הקמת הבמה הגדולה ברמה לצד ביתו.¹⁵⁵

שמואל כעלי מעמיד את בניו כיורשי ההנהגה וצועד אף הוא צעד נוסף להקמת המלוכה. למרות כוונותיו, בניו של שמואל צועדים צעד אחורה, מתיישבים בבאר שבע ונוטים אחר הבצע. העם מצדם דוחים את בניו של שמואל, ודורשים ממנו להעמיד להם מלך כפעמימה אחרונה של ההתעוררות לשינוי.

התנגדותו של שמואל לדרישתם ממחיש ששמואל עדיין נמצא בתווך בין תקופת השופטים לתקופת המלוכה. מצד אחד, הוא מלכד את העם ומעמיד את בניו כשופטים תחתיו, מעשים התואמים התנהגות מלכותית. מצד שני, הוא איננו אוהד את רעיון המלוכה ורואה בה מרידה במלוכה ה' הנפרדת מהכהונה, יחס התואם את ההשקפה שהיתה בתקופת השופטים.¹⁵⁶



לסיכום, בימיו של עלי ושמואל אנו מוצאים שהשופט לוקח אחריות על שלושת המוסדות – ההוראה, השפיטה וההנהגה. מוסדות ההנהגה מתקדמים לכיוון של בית מלוכה, אך עוד אינם שם, ויש עדיין תפיסה המתנגדת עקרונית להמלכת מלך אותה מבטא שמואל הנביא (ראה תרשים).

מלכות שאל – מלכות ראשונית

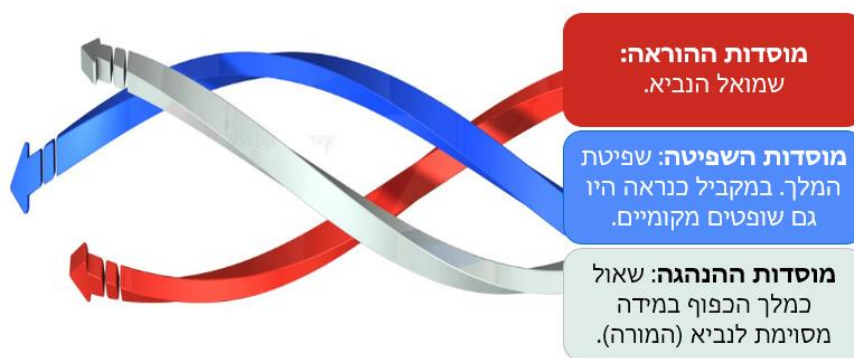
את שאל בוחר ה' למלך. תהליך מינויו על ידי שמואל מזכיר בצורה מפליאה את הסמכת שבעים הזקנים במדבר פרק יא (כאשר שניהם נעשים בעקבות בקשה לא טובה, המתאווים כנגד דרישת המלך):

¹⁵⁵ ראה על כך הרב יעקב מדן, "יחודו ומגמתו של ספר שמואל כחטיבה עצמאית במסגרת ספרי הנביאים, מובא בספר המקראות המתחדשים עיונים בנביאים ובכתובים עמ' 140-141.

¹⁵⁶ ראה בדברי הנצי"ב בהעמק דבר על דברים יז, יד.

שמואל א פרק י - מינוי שאול למלך	במדבר פרק יא - הסמכת שבעים הזקנים	
"ואחר כן תבוא גבעת האלהים... " (ה) ויתאמרו לו כי מלך תשים עלינו ועתה התיצבו לפני ה' לשבטיכם ולא לפיכם... ויתיצב בתוך העם" (יט-כג)	"ולקחת אתם אל אהל מועד והתיצבו שם עמך:" (טז) ויעמד אתם סביבת האהל:" (כד)	התייצבות לפני ה'
"ופגעת חבל נביאים ירדים מהבמה ולפניהם נבל ותף וחליל וכנור והמה מתנבאים: וצלחה עליך רוח ה' והתנבית עמם ונהפכת לאיש אחר:" (ה-ו) "והנה חבל נבאים לקראתו ותצלח עליו רוח אלהים ויתנבא בתוכם:" (י)	"וירדתי ודברתי עמך שם ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם" (ח) "וירד ה' בענן וידבר אליו ויאצל מן הרוח אשר עליו ויתן על שבעים איש הזקנים ויהי כנוח עליהם הרוח ויתנבאו" (כה)	התנבאות עם נביאים וירידת רוח ה'
"ויכל מהתנבבות ויבא הבמה:" (יג)	"ויתנבאו ולא יספו" (כה)	הפסקת הנבואה
"ויהי כל יודעו מאתמול שלשום ויראו והנה עם נבאים נבא ויאמר העם איש אל רעהו מה זה היה לבן קיש הגם שאול בנביאים:" (יא) ¹⁵⁷	"וישארו שני אנשים במחנה... ותנח עליהם הרוח... ויתנבאו במחנה: וירץ הנער ויגד למשה ויאמר אלדד ומידד מתנבאים במחנה:" (כו-כז)	התנבאות מפתיעה

הזיקה בין הפרשיות מלמד על אופי מלכותו של שאול בעיני שמואל. מלכות שאול איננה מעבר ישיר להשקפת מוסדות ההנהגה של ספר דברים, אלא מלכות המושתתת על כפיפות מסוימת לשמואל הנביא (המשרת אף ככהן). אין ספק שבהקמת בית מלוכה יש התקדמות משמעותית לכיוון הגשמת חזונו של ספר דברים, אך יש עוד שלבים שעליהם לעבור.



יש לציין עוד שבתקופה זו התחדש מנהג חדש של שפיטת המלך, מנהג שהיה כנראה מקובל בבתי מלוכה בגויים מסביב.

לסיכום, מוסדות ההנהגה והשפיטה עברו שינוי משמעותי. לראשונה מלך תופס את ההנהגה, ובשפיטה יש גם את שפיטת המלך המקביל ומשלים

את משפט השופטים. ההוראה נותרת בידיו של שמואל הנביא ובאחריותו (ראה תרשים).

מלכות דוד – תחילת ביסוס מוסדות ההנהגה של ספר דברים

מלכות דוד לקחה את הדברים שלב קודם. ראשית, הוא מצליח להעמיד שושלת מלוכה המבססת את שלטון מוסדות המלוכה. בנוסף הוא ממשיך את מגמת ריכוז העבודה במקום אשר יבחר ה' – בירושלים. לצדו יושבים הכהנים והנביאים המבקרים את החלטותיו כמלך ממש כחזונו של בספר דברים.

גם מערכת משפט מסודרת מתחילה להירקם ולהיבנות:

"וידוד זקן ושבע ימים וימלך את שלמה בנו על ישראל: ויאסוף את כל שרי ישראל והכהנים והלויים: ויספרו הלויים מבין שלשים שנה ומעלה ויהי מספרם לגלגלתם לגברים שלשים ושמונה אלף: מאלה לנצח על מלאכת בית ה' עשרים וארבעה אלף ושטרם ושפטים ששת אלפים:"

(דברי הימים א כג, א-ד)

השלמת התמונה מהמשך הספר:

¹⁵⁷ ייתכן שמההקבלה בין אלדד ומידד לנבואת שאול העולה להנהגה במקום שמואל, ניתן להביא סיוע לדרשת חז"ל המובא ברש"י במדבר שם שנבואת אלדד ומידד היה על החלפת ההנהגה ביהושע.

"לִיצְהָרִי כְנַנְיָהּ וּבְנֵיהּ לְמַלְאכָה הַחִיצוֹנָה עַל יִשְׂרָאֵל לְשֹׁטְרִים וּלְשֹׁפְטִים:" (דברי הימים א כו, כט)

בממלכת דוד נבנתה רשת שלמה של שופטים ושוטרים מהלויים תחת אחריותם של כנניהו ובניו הלויים. מינוי הלויים לתפקיד השוטרים תואם את משטר ומשמר הלויים שמצינו בספר במדבר.



לסיכום בתקופת דוד צועדים צעד נוסף לכיוון של מערכות שלטון מסודרות כמתואר בספר דברים, יחד עם שיתוף הלויים במערכת המשפט כמתואר בספר במדבר ודברים ראה בתרשים.

ג. מלכות יהושפט – מהפכות בתחום ההוראה ובמערכת המשפט

בספר דברי הימים מתוארים שתי מהפכות משמעותיות שחולל יהושפט בתחום ההוראה ובמערכת המשפט.

מהפכת יהושפט בהוראה

על מלכות יהושפט מסופר בדברי הימים:

"וּבִשְׁנַת שְׁלוֹשׁ לְמַלְכוֹ שָׁלַח לְשָׂרָיו לָבֶן חֵיל וְלַעֲבָדָהּ וְלִזְכָּרְיָה וְלִנְתַנְאֵל וּלְמִיכָיָהוּ לְלַמֵּד בְּעָרֵי יְהוּדָה: וְעִמָּהֶם הַלְוִיִּם שָׁמְעִיָהוּ וְנַתַנְיָהוּ וְחִבְדִּיָהוּ וְעֶשְׂהָאֵל וּשְׁמִירָמוֹת וְיִהוֹנָתָן וְאֲדֹנִיָהוּ וְטוֹבִיָהוּ וְטוֹב אֲדוֹנִיָה הַלְוִיִּם וְעִמָּהֶם אֱלִישָׁמַע וְיִהוֹרָם הַכֹּהֲנִים: וְלִלְמַדּוֹ בִּיהוּדָה וְעִמָּהֶם סֹפֵר תּוֹרַת ה' וְיִסְבּוּ בְּכָל עָרֵי יְהוּדָה¹⁵⁸ וְלִלְמַדּוֹ בָּעָם: וַיְהִי פָחַד ה' עַל כָּל מַמְלָכוֹת הָאָרְצוֹת אֲשֶׁר סְבִיבוֹת יְהוּדָה וְלֹא נִלְחְמוּ עִם יְהוֹשָׁפָט:" (דברי הימים ב יז, יז-י)

מתיאור הדברים אנו מוצאים ראשית שהיו שותפים בהוראה שרים, לויים וכהנים. שיתוף הכהונה והלוייה בלימוד ובהוראה מתבקש, שהרי שבט לוי ובייחוד הכהנים ממונים על ההוראה ואחראים עליה. השתתפות שרי המלך עמם כנראה מדגיש את העובדה שמדובר בצו מלכותי.¹⁵⁹

מהפכה זו נעשתה בראשית מלכותו – בשנה השלישית למלכו. כך יהושפט כבר החל להכין את הקרקע לרפורמה שיחולל בעתיד במערכת המשפט.

הספר מעיד שלאחר שעשה יהושפט מהלך זה בהוראה, השתרר פחד ה' על כל הממלכות מסביב. משמעות הדבר הוא שהיתה הכרה בכך שממלכת יהודה ושגשוגה בתקופתו מיוחסת לקב"ה, ולכן התמלאו פחד ויראה מה'.

הרפורמה של יהושפט במערכת המשפט

שנים רבות לאחר שליחת השרים, הלויים והכהנים ללמד תורה בעם, יהושפט מחליט לעשות רפורמה במערכת המשפט ביהודה (דברי הימים ב יט).¹⁶⁰

¹⁵⁸ הסיבוב בכל ערי יהודה להורות וללמד את העם תורה מזכיר את סיבובו של שמואל בערים סביב ביתו להורות להם ולשופטם (שמואל א ז, טז): "וְהָלַךְ מִדֵּי שָׁנָה בְּשָׁנָה וְסָבַב בֵּית אֵל וְהִגְלִיל וְהַמְצָפָה וְשָׁפַט אֶת יִשְׂרָאֵל..."

¹⁵⁹ השתתפות שרי המלך בלימוד התורה עולה גם באיכה ב, ט: "מַלְכָּה וְשָׂרֶיהָ בְּגוֹיִם אֵין תּוֹרָה..."

¹⁶⁰ בדברי הימים הרפורמה מתוארת לאחר המלחמה המשותפת עם אחאב נגד ארם בה אחאב נהרג. במלכים א כב, מתואר שההפסד במלחמה זו והמלכתו אחזיה בן אחאב למלך היה בשנת שבע עשרה למלכות יהושפט, ארבע עשרה שנה לאחר שליחת שליחי יהושפט ללמד תורה בישראל שהיה כאמור בשנת שלוש למלכו.

שילוב מערכות המשפט של הספרים השונים:

מערכת המשפט של יהושפט משלב יחד ומאחד הרבה מהרעיונות שהוצגו במאמר בפרשיות השונות, תוך שספר דברי הימים משלב אף את מגמותיו של¹⁶¹:

העמדת רשת שופטים בכל עיר	מערכת המשפט של יהושפט דברי הימים ב יט, ה: "ויעמד שפטים בארץ בכל ערי יהודה הבצרות לעיר ועיר:"	מקור
ציווי השופטים לשפוט בצדק כי המשפט שייך לקב"ה	דברי הימים ב יט, ו-ז: "ויאמר אל השפטים ראו מה אתם עשים כי לא לאדם תשפטו כי לה' ועמכם בדבר משפט: ועתה יהי פחד ה' ¹⁶² עליכם שמרו ועשו כי אין עם ה' אלהינו עולה ומשא פנים ומקח שחד:"	דברים א, טז-יז: "ואצווה את שפטיכם בעת ההוא לאמר שמע בין אחיכם ושפטתם צדק בין איש ובין אחיו ובין גרו: לא תכירו פנים במשפט כקטן כגדל תשמעון לא תגורו מפני איש כי המשפט לאלהים הוא..."
העמדת סנהדרין ובית דין גדול בירושלים תחת בו נמצאים כהנים ולויים יחד עם מנהיגי העם	דברי הימים ב יט, ח-י: "וגם בירושלם העמיד והושפט מן הלויים והכהנים ומראשי האבות לישראל למשפט ה' ולריב וישבו ירושלם: ויצו עליהם לאמר כה תעשון ביראת ה' באמונה ובלבב שלם: ¹⁶³ וכל ריב אשר יבוא עליכם מאחיכם הישבים בעריהם בין דם לדם בין תורה למצוה לחקים ולמשפטים	דברים יז, ח-ט: "כי יפלא ממך דבר למשפט בין דם לדם בין דין לדין ובין נגע לנגע דברי ריבת בשערך וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך בו: ובאת אל הכהנים הלויים ואל השפט אשר יהיה בימים ההם ודרשת והגידו לך את דבר המשפט:"
הדרכת העם והזהרתו בתורת ה'	דברי הימים ב יט, י: "והזהרתם אתם ולא יאשמו לה' והיה קצף עליכם ועל אחיכם כה תעשון ולא תאשמו:"	דברים א, טו: "ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חכמים וידעים..."
הכהונה כאחראים על דבר ה'	דברי הימים ב יט, יא: "והנה אמריהו כהן הראש עליכם לכל דבר ה' "	שמות יח, כ: "והזהרתה אתהם את החקים ואת התורות והודעת להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון:"
דבר המלך	דברי הימים ב יט, יא: "תבדילו בן ישמעאל הנגיד לבית יהודה לכל דבר המלך"	מוסד הכהונה שבראשו עומד הכהן הגדול אחראי על התורה והוראתה כפי שראינו בהרחבה בתורת המשפט של ספר ויקרא.
הלויים כשוטרים	דברי הימים ב יט, יא: "ושטרים הלויים לפניכם חזקו ועשו ויהי ה' עם הטוב:"	שפיטת המלך.

יהושפט בונה מערכת שפיטה מרושתת המתפרסת על כל הערים הבצורות, באותן מקומות בהן הציב את חיילותיו ונציביו (דברי הימים ב יז, ב). את השופטים מצוה יהושפט לנהוג ביושר משום שהמשפט הוא משפט ה' והם עומדים תחת ה' בשפיטתם. אותו רעיון עולה גם משמו – יהושפט, שמשמעותו – ה' שפט. הושפט נקרא על שם הרפורמה שעשה במערכת המשפט. הדבר מעיד על גודל החשיבות של מפעל זה.

Gary N. Knoppers, Jehoshaphat's Judiciary and "The ¹⁶¹ראה משה ויינפלד, שר ושופט במקרא ובמזרח הקדום; Scroll of Yhwh's Torah"

¹⁶² פחד ה' מזכיר את המהפכה הראשונה שיהושפט עשה בתחום ההוראה שגם שם שרר פחד ה' על הממלכות מסביב. כך ספר דברי הימים מחבר בין המהפכות.

¹⁶³ השימוש ב"באמונה" היא מופיע בעיקר בספר דברי הימים או מספרים מהתקופה הזאת.

בנוסף, הוא מעמיד בית דין גדול בירושלים, המורכב מכהנים, מלויים וממנהיגי העם, ראשי האבות. משמעות שילוב זה, כאמור, הוא שילוב הכהונה בבית הדין הגדול, כמתואר בדברים פרק יז, וצירוף ראשי האבות כמתואר בדברים פרק א.¹⁶⁴

בית הדין בעל שני תפקידים:

- א. מענה לשאלות קשות מהשופטים המקומיים כמתואר בדברים פרק יז.
- ב. הדרכת העם והזהרתו בדבר ה' כמתואר בשמות פרק יח.

בית הדין הגדול של יהושפט אחראי למשפטי ה' חוקיו, משפטיו ומצוותיו, אך גם לדבר המלך – היינו שפיטת המלך וחוקיו. על דבר ה' ממונה אמריהו הכהן הגדול, כביטוי לתורת המשפט של ספר ויקרא. על דבר המלך ממונה הנגיד זבדיהו בן ישמעאל כנציג המלך. מעבר לכך, יהושפט בחר בהלויים לשמש ככוח שיטור כמתואר בספר במדבר.

ניתן לראות בבירור איך יהושפט בספר דברי הימים שילב יחד רעיונות העולים מפרקים רבים. רובו מבוסס על ספר דברים כאמור, אך ישנן הוספות מהספרים האחרים שניכר שהוספו, על מנת ליצור הרכבה ושילוב של הספרים יחד.

בין תורה למצוה ולמשפטים והזהרתם אתם

כאמור, המענה לשאלות קשות של השופטים המקומיים מובא מדברים יז, ח: "כי יפלא ממך דבר למשפט **בין דם לדם** בין דין לדין ובין נגע לנגע דברי ריבת בשעריך". בדברי יהושפט לשופטים בבית הדין הגדול בירושלים יש הוספה על דברים אלו (דברי הימים ב יט, י): "וכל ריב אשר יבוא עליכם מאחיהם השבים בעריהם **בין דם לדם בין תורה למצוה ולמשפטים** והזהרתם אתם ולא יאשמו לה' והיה קצף עליכם ועל אחיהם כה תעשון ולא תאשמו:" מניין הוספה זו?

נראה שהתוספת זו מקורה גם כן מספר דברים, בתיאור מתן תורה:

"ועתה למה נמות כי תאכלנו האש הגדלה הזאת אם יספים אנחנו לשמע את קול ה' אלהינו עוד ומתנו: כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש כמנו ויחי: **קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' אלהינו ואת תדבר אלינו את כל אשר ידבר ה' אלהינו אליך ושמענו ועשינו:** וישמע ה' את קול דבריכם בדברכם אלי ויאמר ה' אלי שמעתי את קול דברי העם הזה אשר דברו אליך היטיבו כל אשר דברו... לך אמר להם שובו לכם לאהליכם: **ואתה פה עמד עמדי ואדברה אליך את כל המצוה והחקים והמשפטים אשר תלמדם...** ושמרתם לעשות כאשר צוה ה' אלהיכם אתכם **לא תסרו ימין ושמאל:** בכל הדרך אשר צוה ה' אלהיכם אתכם תלכו למען תחיו וטוב לכם והארכתם ימים בארץ אשר תירשון:" (דברים ה, כב-ל)

במעמד הר סיני עם ישראל התמלאו יראה ופחד והעדיפו שמשה יעמוד מול ה' וימסור להם את דבריו במקום שה' ידבר איתם ישירות. ה' קיבל את טענתם וקבע שיגיד למשה את המצוה והחוקים והמשפטים, משה ילמד את הדברים לעם והעם לא יסור מהם ימין ושמאל. לאחר מות משה היה צריך תחליף למשה שיעמוד מול ה' ויורה לעם. דברים פרק יז מתאר שהסנהדרין ממלאים את החלל שמשה השאיר לאחר מותו. הסנהדרין מורים לעם והעם מצדם שוב הצטוו (דברים יז, יא): "**על פי התורה אשר יורוך** ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה **לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל:**" כהמשך לדרישת ה' מהעם ביחס למצוות חוקים ומשפטים שמשה לימד. יהושפט מוסיף את התורה מדברים פרק יז בפרשת המלך ואת המצוה והחוקים והמשפטים מדברים פרק ה.¹⁶⁵

¹⁶⁴ שילוב של כהנים, לויים וישראלים אף נפסק להלכה ברמב"ם בהלכות סנהדרין ב, ב: "ומצוה להיות בסנהדרין גדולה כהנים ולויים".

¹⁶⁵ בדברים יז, כ מתואר גם כן המצוה בהקשר של המלך הכפוף לסנהדרין: "לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן **המצוה ימין ושמאל**". בדברים כז, א המצוה גם כן מובאת וייתכן שמקור זה גם קשור: "ויצו משה וזקני ישראל את העם לאמר **שמר את כל המצוה אשר אנכי מצוה אתכם היום:**" כך גם בקללות בדברים כח, יד-טו שנאמר: "**ולא תסור מכל הדברים אשר אנכי מצוה אתכם היום ימין ושמאל** ללכת אחרי אלהים אחרים לעבדם: והיה אם לא

סיכום

בחלק זה ראינו איך יהושפט בראשית מלכותו שלח שליחים מלכותיים ללמד תורה בכל ממלכת יהודה, ובהמשך הקים מערכת משפט ענפה הממוקמת תחת משילות של סנהדרין בירושלים באופן שלא נעשה עד ימיו.

את מערכת המשפט בנה מתוך שילוב ואיחוד המקורות הרבים העוסקים בהקמתה, כאשר היא בעיקר מבוססת על מגמתה של ספר דברים. מערכת המשפט של יהושפט מבוססת על שילוב רעיונות מדברים



פרקים א, ה, טז ויז. יחד עם זה משולב אף הוראת משה משמות פרק יח, שילוב הכהונה ותורת המשפט של ספר ויקרא ומשטר הלויים מספר במדבר עולה גם כן מהפרשה. ניתן למצוא אף דברים המזכירים את משפט

המלך ומגמות נוספות של ספר דברי הימים.

ניתן לומר שימי יהושפט היו הימים הקרובים ביותר להתגשמות מגמתה של ספר דברים בתולדות עם ישראל. העם הונהג על ידי מלך שהעמידו שנבחר על ידי ה' כחלק מזרע בית דוד. לצד המלך עמדו נביאים שביקרו את מעשיו (יהוא בן חנני החחה, ויחזאל בן זכריהו הלוי, אלישע הנביא ואליעזר בן דדוהו). אף

הכהנים יושבים לצד המלך ומורים ומלמדים תורה בישראל. העם כולו עולה לירושלים ברגלים במקום אשר יבחר ה'. לצד המקדש הוקם סנהדרין עם כהנים ולויים העומד בראש רשת של שופטים מקומיים בכל הערים הגדולות.



ד. חזון אחרית הימים של ישעיה

כי מציון תצא תורה – מרכז ההוראה והמשפט באחרית הימים

ישעיה התנבא על אחרית הימים והיחס לימיו:¹⁶⁶

"וְהָיָה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים נִכּוֹן יִהְיֶה הַר בֵּית ה' בְּרֹאשׁ הָהָרִים וְנִשְׁאַ מִגְבְּעוֹת וְנִהְרֹו אֵלָיו כָּל הַגּוֹיִם: וְהָלְכוּ עַמִּים רַבִּים וְאָמְרוּ לָכוּ וְנַעֲלֶה אֶל הָר ה' אֶל בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב וְיִרְנֹו מִדְּרָכָיו וְנִלְכֶה בְּאַרְחֵתָיו כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדָבַר ה' מִירוּשָׁלַם: וְשֹׁפֵט בֵּין הַגּוֹיִם וְהוֹכִיחַ לְעַמִּים רַבִּים וְכָתְנוּ חֲרָבוֹתָם לְאֵתִים וְחִנִּיתוּתֵיהֶם לְמִזְמֵרוֹת לֹא יֵשָׁא גּוֹי אֶל גּוֹי חָרֵב וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה: בֵּית יַעֲקֹב לָכוּ וְנִלְכֶה בְּאֹר ה': כִּי נִטְשֶׁתָה עִמָּךְ בֵּית יַעֲקֹב כִּי מֵלֹא מִקֶּדֶם וְעַנְיִים כְּפִלְשִׁתִּים וּבְיָלְדֵי נְכָרִים יִשְׁפִּיקוּ: וְתִמְלֹא אֶרְצוֹ כֶּסֶף וְזָהָב וְאֵין קֶצֶה לְאַצְרֵתוֹ וְתִמְלֹא אֶרְצוֹ סוּסִים וְאֵין קֶצֶה לְמַרְכָּבָתָיו: וְתִמְלֹא

תִּשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ לְשֹׁמֵר לְעֲשׂוֹת אֶת כָּל מִצְוֹתָיו וְחֻקֵּיתָיו אֲשֶׁר אֲנֹכִי מִצְוֶה הַיּוֹם וּבָאוּ עָלֶיךָ כָּל הַקְּלָלוֹת הָאֵלֶּה וְהִשְׁיגוּךָ:"

¹⁶⁶ ראה עוד במיכה ד, א-ג שהתנבא בסגנון אחד.

אָרצוּ אֱלִילִים... וְיִשָּׁח אָדָם וְיִשְׁפֹּל אִישׁ וְאֵל תִּשָּׂא לָהֶם: בּוֹא בְצוּר וְהִטְמֵן בְּעֶפֶר מִפְּנֵי פֶחַד ה' וּמִהָדָר גָּאֲנוּ: **עֵינֵי גִבְהוֹת אָדָם שֹׁפֵל וְיִשָּׁח רוּם אֲנָשִׁים וְנִשְׁגָּב ה' לְבָדּוּ בַּיּוֹם הַהוּא:** כִּי יוֹם לָהּ צָבָאוֹת עַל כָּל גָּאָה וְרוּם וְעַל כָּל נִשָּׂא וְשֹׁפֵל: (ישעיה ב, ב-יב)

ישעיה בנבואתו מתייחס להופעת החדשה של מוסדות השלטון המתוארים בספר דברים. הוא מתחיל בתיאור על שיבתה של הסנהדרין בירושלים כמרכז הוראה ומשפט, ואף למקור השראה לעמים כולם בנושא את דגל הצדק הכללי. בדבריו אנו מוצאים שהוא חזה בסנהדרין שילוב של ההוראה והמשפט יחד, המתאים במיוחד למגמתה של ספר דברים יחד עם הצדק הכללי המיובא משמות פרק יח כאמור. הנביא אף מתייחס להסתייגות של ספר דברים מהמעוננים והמכשפים כמו הגויים מסביב, ואחד מתפקידי הנביא הוא לשמש אלטרנטיבה להם.

יחד עם זאת, בשונה מספר דברים אנו מוצאים פה הסתייגות מרעיון המלך. הנביא מתאר מציאות בו העם



עובר על המגבלות שספר דברים נתן על המלך – ריבוי כסף חרב וריבוי סוסים המביא לידי ריבוי אלילים. האלטרנטיבה המוצעת היא מלכות ה' לבדו, שהוא לבדו שופט ומוכיח את כל העולם וכל הגויים.¹⁶⁷

משפט משיח בן דוד

לעומת ההשקפה שראינו בתחילת ביטעיה פרק ב, בפרק יא אנו מוצאים גישה אחרת התומכת במלוכה לעתיד לבוא:

"וַיֵּצֵא חֹטֵר מִגֹּזַע יִשְׂרָאֵל וַיִּצָּר מִשְׁרָשָׁיו יִפְרָה: וְנָחָה עָלָיו רוּחַ ה' רוּחַ חֲכָמָה וּבִינָה רוּחַ עֲצָה וּגְבוּרָה רוּחַ דַּעַת וְיִרְאָת ה': וְהִרְחִיחוּ בִּירְאָת ה' וְלֹא לְמִרְאָה עֵינָיו יִשְׁפּוּט וְלֹא לְמִשְׁמַע אָזְנוֹ יוֹכִיחַ: וְשֹׁפֵט בְּצִדְקָה דְּלִים וְהוֹכִיחַ בְּמִשׁוֹר לְעֵנֵי אֶרֶץ וְהִכָּה אֶרֶץ בְּשֶׁבֶט פִּיּוֹ וּבְרוּחַ שְׁפָתָיו יָמִית רָשָׁע: (ישעיה יא, א-ד)

תיאורים אלו קושרים את רוח ה' לחכמה בינה ודעת ואלו נתלים בדמותו של המלך המשיח מזרע דוד. באמצעות מאפיינים אלו המלך המשיח שופט את העם בצדק בדומה לדברים פרק א ולתיאורים על שלמה המלך. מעניין שישעיה לא ראה כל קושי לשקף שתי השקפות מנוגדות, כאשר כל אחד נאמר בהתאם למה



שהיה ראוי בהתאם לתקופה בה התנבא. ישעיה המתנבא בשם ה' משקף בכך את העובדה שאין לפני ה' כל קושי להכיל את מה שבעינינו נראה כמורכבות וסתירה ברמה המעשית.

הגואל השופט בשם ה'

בחזון אחר ביטעיה פרק נט אנו מוצאים כיוון נוסף:

¹⁶⁷ ראה עוד במיכה ד המקביל לפרק זה שגם שם הנביא מסתייג ממלכות אנוש ומכיר רק במלכות ה' על ישראל.

"והסג אחור משפט וצדקה מרחוק תעמד כי כשלה ברחוב אמת ונכחה לא תוכל לבוא: ותהי האמת נעדרת וסר מרע משתולל וירא ה' וירע בעיניו כי אין משפט: וירא כי אין איש וישתומם כי אין מפגיע ותושע לו זרעו וצדקתו היא סמכתה: וילבש צדקה כשרין וכובע ישועה בראשו וילבש בגדי נקם תלבשת ויעט כמעיל קנאה: כעל גמלות כעל ישלם חמה לצריו גמול לאיביו לאיים גמול ישלם: וייראו ממערב את שם ה' וממזרח שמש את כבודו כי יבוא כנהר צר רוח ה' נססה בו: ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב נאם ה': ואני זאת בריתי אותם אמר ה' רוחי אשר עליך ודברי אשר שמיכי בפיו לא ימושו מפיו זרעך ומפי זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם:" (ישעיה נט, יד-כא)

ישעיה מתאר שבהתחלה תהיה מציאות שאין משפט ושהאמת נעדרת. בעקבות כך, כאשר ה' רואה שאין איש הוא מחליט לפעול. ה' לובש את מידת הצדק והמשפט ומשרה את רוחו על גואל. הגואל יבוא לציון וישפוט שם ויגלה שוב את שם ה' בעולם המופיע במשפט ובצדק. אולם ה' מתנה ואומר שרוחו נובע מהתורה ומדברו ששם בפיהם של ישראל ואסור שימוש מפיהם ומפי זרעם.

פרשיה זו משלבת בצורה מאלפת פרשיות רבות ברמיזות קלות. יש רמיזה לפרשת משה והמצרי שהכה איש עברי:

"וירא איש מצרי מכה איש עברי מאחיו: ויפן כה וכה וירא כי אין איש ויך את המצרי ויטמנהו בחול: ויצא ביום השני והנה שני אנשים עברים נצים ויאמר לרשע למה תכה רעך: ויאמר מי שמך לאיש שר ושפט עלינו הלהרגני אתה אמר כאשר הרגת את המצרי" (שמות ב, יא-יד)

כפי שמשה ראה שאין צדק ואין איש וכתוצאה הוא לוקח יחמה ושופט, כך גם ה' פועל ועושה צדק ומשפט כאשר אין איש. נזכיר שפרשית משה והמצרי משמשת כהקדמה למערכת המשפט שמקים משה בשמות פרק יח. כפי שה' העמיד את משה כגואל לישראל בשעבוד מצרים המושיע אותם ועושה משפט, כך לעתיד לבוא ה' יעמיד גואל לציון.

אולם מעבר לכך יש בנבואה התייחסות לרוח ה' הממלאת את הגואל השופט. כוחו מגיע מה' המפעים בו את רוחו. רוח ה' הנאצלת על האדם המנהיג והשופט מזכיר את ספר במדבר בו הזקנים ויהושע זוכים שרוח ה' תצלח עליהם ושה' יפעל דרכם כשליחיו.

לבסוף הנביא מדגיש שרוח ה' מגיע ומונע מהתורה ודבר ה' ששם בפיו שלא ימוש מפי זרעו. הדברים בעלי זיקה ניכרת לנאמר ליהושע:

"לא ימוש ספר התורה הזה מפיו והגית בו יומם ולילה" (יהושע א, ח)

זיקה זו לספר יהושע מלמד אף שהגואל כמנהיג עם ישראל אחראי לדאוג שלא ימוש ספר התורה מפיהם כאחד מתפקידי המלך. הנביא מתאר שה' כביכול לובש הצדק, הישועה, הנקם והקנאה כלבשת בגדי מלחמה. לפי זה ייתכן שתפקיד המשפט נגזר מתפקידו לצאת ולבוא לפני העם למלחמה. גם במלחמה ברוע ובעוול למען הצדק תחת אחריותו כמנהיג העם.

הדברים אף עולים מדברים פרק לא שגם הוא בעל זיקה ברורה לפרקנו:

"ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם למען תהיה לי השירה הזאת לעד בבני ישראל... וענתה השירה הזאת לפני לעד כי לא תשכח מפי זרעו..." (דברים לא, יט-כא)

סיכום:

פרק זה משלב פרשיות רבות מספר שמות, במדבר ודברים ואת רעיון שפיטת המלך.



פרק זה מתאר גואל הממשיך את דרכו של משה משמות פרק יח, את מגמות ספר במדבר של סיוע בהנהגה על ידי רוח ה', ואף המגמות של ספר דברים בפרק לא

על שימור התורה והשירה. הרעיונות משולבים יחד ויוצרים דמות של גואל המנהיג את ישראל עם רוח ה' ומשיב את משפט ישראל להדרו, ושם את דבר ה' בפי ישראל, שלא תישכח מפי זרעם.

ה. נבואות יחזקאל

נביא החורבן והגלות, יחזקאל, מתאר בחלק הראשון של ספרו את מצבו העגום של עם ישראל בתקופת החורבן ובגלות, ובדבריו מותח ביקורת קשה על מוסדות ההנהגה שהיו קיימים בימיו. בחלקו השני חזה יחזקאל חזון על אחרית הימים, כאשר הוא מאריך בתיאור המקדש, ושם מתאר מערכות הנהגה ושררה בחזונו.

ביקורת על בעלי השררה בימיו

ההנהגה בימי יחזקאל היתה מורכבת ממלך, כהנים, נביאים זקנים והוא מבקר בחריפות:

"ובקשתי חזון מנביא ותורה תאבד מפהן ועצה מזקנים: (יחזקאל ז, כו)

בפרק ח מוכיח יחזקאל את שבעים הזקנים:

"ואבוא ואראה והנה כל תבנית רמש ובהמה שקץ וכל גלולי בית ישראל מחקה על הקיר סביב סביב: ושבעים איש מזקני בית ישראל ואזניהו בן שפן עמד בתוכם עמדים לפניו ואיש מקטרתו בידו ועתר ענן הקטרת עלה: ואמר אלי הראית בן אדם אשר זקני בית ישראל עשים בחשך איש בחדרי משכיתו כי אמרים אין ה' ראה אתנו עזב ה' את הארץ: (יחזקאל ח, ייב)

הרכב הזקנים מזכיר בצורה ניכרת את במדבר פרק יא שם הוסמכו שבעים זקנים להנהגת העם. מפרקנו ניכר שהזקנים היו בעיקר בעלי תפקיד של הנהגה.

חזון אחרית הימים של יחזקאל

לאחר נבואות התוכחה הקשות של יחזקאל בחצי הראשון של ספרו, יחזקאל ממשיך וחזה את חזון המקדש באחרית הימים. בתיאור הדברים מביא יחזקאל השקפה חדשנית ביחס להנהגה למשפט ולהוראה שאיננה תואמת את חזון אחרית הימים של ישעיה. במהלך תיאור תפקידיהם של הכהנים בני צדוק הממשיכים בפועל בכהונה בחזונו מביא את תפקידם בהוראה ובמשפט:

"ואת עמי יורו בין קדש לחל ובין טמא לטהור יודעם: ועל ריב המה יעמדו למשפט במשפטי ישפטוהו ואת תורתו ואת חקתי בכל מועדי ישמרו ואת שבתותי יקדשו: (יחזקאל מד, כג-כד)

דבריו מבוססים על התוכחה לכהנים בדורו בחלק הראשון של הספר:

"כִּהְיֶה חֲמִסוֹ תוֹרָתִי וַיְחַלְלוּ קִדְשִׁי בֵּין קִדְשׁ לַחֹל לֹא הִבְדִּילוּ וּבֵין הַטָּמֵא לַטָּהוֹר לֹא הוֹדִיעוּ וּמִשְׁבְּתוֹתַי הֶעֱלִימוּ עֵינֵיהֶם וְאָחֵל בְּתוֹכָם: (יחזקאל כב, כו)

יחזקאל מוכיח את הכהנים שמועלים בתפקיד שהוטל עליהם בויקרא י, י-יא: "וְלִהְיֶדֶל בֵּין הַקֹּדֶשׁ וּבֵין הַחֹל וּבֵין הַטָּמֵא וּבֵין הַטְּהוֹר: וְלִהְיוֹת אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת כָּל הַחֻקִּים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֲלֵיהֶם בְּיַד מֹשֶׁה". הכהנים בני צדוק בחזונו שבים להורות, ואף אחראים מתוקף זה לשפוט.

נדמה שיחזקאל מאמץ את תורת המשפט של ספר ויקרא בעיקר תוך שהוא מרחיב אותה בהתאם להשקפת ספר דברים המרחיב את הוראת הכהנים אף לריב ולמשפט.¹⁶⁸

בסוף הספר (יחזקאל פרק מח) מתוארים חלוקת הנחלות לשבטים. בניגוד להכרעה בספר דברים ובספר במדבר, ספר יחזקאל מעניק נחלה אף לשבט לוי ולכהנים בפרט. משמעות ירושת הנחלה היא שגם שבט לוי, כשאר השבטים, שותף ואחראי על הארץ והם נחשבים מקרב אחיך. ייתכן שבהתאם לזה הם אף ראויים לשרת כנשיא (כך מכונה המלך בספר יחזקאל בדומה לכינויו בספר ויקרא).¹⁶⁹



1. תקופת עזרא ונחמיה

עזרא ככהן מורה

תקופת עזרא היא תקופה מורכבת שבה עם ישראל כבר לא עם ריבון ועצמאי בארצו, והעם בארץ יושבים רק בחלק קטן מפרובינציה אחת באימפריה הפרסית העצומה. אולם גם במצב זה אנו מוצאים עדויות למציאותן של מערכות משפט, הנהגה והוראה.

עזרא הסופר עולה לארץ ומוצא את העם בארץ במציאות קשה. רבים מהעם מתבוללים ומתערבים בגויים באזור והידע התורני שלהם נמוך ביותר, עד כדי כך שהם לא הכירו כלל את חג הסוכות (נחמיה ח, יד). עזרא, ככהן, לוקח על עצמו ללמד את העם תורה ולהדריך אותם בדרך ה':

"כִּי עֲזָרָא הֵכִין לָבֹוּ לְדָרוֹשׁ אֶת תּוֹרַת ה' וְלַעֲשׂוֹת וּלְלַמֵּד בְּיִשְׂרָאֵל חֹק וּמִשְׁפָּט: (עזרא ז, י)

כמו כן, בנחמיה פרק ח מתואר באריכות איך עזרא קיבץ את כל העם בראש השנה כדי ללמד תורה במשך יומיים יחד עם הכהנים והלויים:

"... וְהַלֹּוִים מְבִינִים אֶת הָעָם לַתּוֹרָה וְהָעָם עַל עַמְדָם: וַיִּקְרְאוּ בְּסֹפֶר בְּתוֹרַת הָאֱלֹהִים מִפָּרֶשׁ וְשׁוֹם שָׁכַל וַיְבִינּוּ בְּמִקְרָא: (נחמיה ח, ז-ח)

גזירת גזירות של עזרא ונחמיה

מעבר להוראה וללימוד, לעזרא ולנחמיה היה גם מנדט ולקחו חלק בהנהגה התורנית ובאכיפתה. עזרא הסופר כופה על העם בגזירה מכוח מנהיגי העם חקניו להתקבץ ולגרש את הנשים הנכריות¹⁷⁰, ולקבל על עצמם עולה של תורה:

¹⁶⁸ בספר ויקרא לעומת זאת המשפט מוענק לעם ישראל כמתואר בויקרא פרק יט העוסק במצוות על כלל עם ישראל. את יחזקאל כבר הקדים הנביא הושע שגם כן העניק לכהנים את האחריות על המשפט (הושע ד, ו-ז): "אֶךְ אִישׁ אֶל יָרֵב וְאֶל יוֹכָח אִישׁ וְעַמֶּךָ כְּמִרְיָי כֹהֵן... נִדְמוּ עָמִי מִבְּלִי הַדַּעַת כִּי אֶתָּה הַדַּעַת מֵאֶסֶף וְאֵמָסֶף מִכֶּהֱן לִי וְתִשְׁכַּח תּוֹרַת אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁכַח בְּנִיךָ גַם אֲנִי".

¹⁶⁹ ייתכן שאת נבואה זו ביקשו בית חשמונאי להגשים במלכותם.

"ויעבירו קול ביהודה וירושלם לכל בני הגולה להקבץ ירושלם: וכל אשר לא יבוא לשלשת הימים כעצת השרים והזקנים יחרם כל רכושו והוא יבדל מקהל הגולה:" (עזרא י, ז-ח)

כך נחמיה כופה על הבאת שליש השקל למס לבית המקדש:

"והעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלשית השקל בשנה לעבדת בית אלהינו:" (נחמיה י, לג)

וכך פעל נחמיה בנשיאת נשים נכריות והמסחר בשבת (נחמיה יג).

משפט עזרא

עזרא אף קיבל מנדט מהמלך דריוש לאכוף את משפט התורה בארץ:

"ואנת עזרא כחכמת אלהך די בידך מני שפטי ודינין די להון דאנין דאינין לכל עמה די בעבר נהרה לכל ידעי דתי אלהך ודי לא ידע תהודעו: וכל די לא להוא עבד דתא די אלהך ודתא די מלכא אספרנא דינה להוא מתעבד מנה הן למות הן לשרשו לשרשי הן לענש נכסין ולאסורין:" (עזרא ז, כה-כו)

ובתרגום לעברית:

"ואתה עזרא, כחכמת אלקיך אשר בידך מנה שופטים ודינים, אשר יהיו דנים את כל העם אשר בעבר הנהר, את כל ידעי דת אלקיך, ואשר לא ידע תודיעו. וכל אשר לא יהיה עושה דת אלקיך ודת המלך, במרץ הדין יהיה נעשה בו אם למות אם לגלות, אם לענש כספים ולאסורים." (תרגום עברי לעזרא ז, כה-כו)

סיכום

תקופת עזרא ונחמיה ייחודית בכך שמדובר בתקופה בה לראשונה אין עם ישראל בעל חופשי בארצו, אלא הוא נתון תחת שליטת מעצמה גדולה. בתקופה זו אנו מוצאים איך הסתגלו עזרא ונחמיה, מנהיגי הדור,

והתאימו עצמם למציאות הזאת. הם העמידו משפט, הרבו תורה בישראל ודאגו לקשיי הדור למרות המציאות המורכבת, בו נאלצו לקבל אישורים מהאימפריה השלטת.



ז. תקופת בית שני ודור החורבן

אידיאל ושבר - הסנהדרין בלשכת הגזית כנגד הסנהדרין ביבנה

בתקופת בית המקדש השני ישבו סנהדרין במקומם בלשכת הגזית. אולם לקראת סוף ימי הבית ולאחר חורבנו גלתה הסנהדרין עשרה פעמים:

¹⁷⁰ ייתכן שההיבדלות מהנשים הנכריות כלול בתפקיד הכהנים שנצטוו (ויקרא י, י): "ולהבדיל בין הקדש ובין החל ובין הטמא ובין הטהור:".

"מלשכת הגזית לחנות, ומחנות לירושלים, ומירושלים ליבנה, ומיבנה לאושא, ומאושא ליבנה, ומיבנה לאושא, ומאושא לשפרעם, ומשפרעם לבית שערים, ומבית שערים לצפורי, ומצפורי לטבריא." (ראש השנה לא עמוד א – לא עמוד ב)

סנהדרין בלשכת הגזית שמשם יוצאת הוראה לישראל היא מציאות תקינה כמתואר בדברים פרק יז. לאחר שהסנהדרין גלתה ואיננה נמצאת כבר במקום אשר יבחר ה', מה תוקף הוראתה?

האזכור הראשון של בית דין ביבנה מופיע בספרי על דברים פרק טז:

"דבר אחר, "צדק צדק תרדוף" - רדוף אחר בית דין שדינו יפה, אחר בית דינו של רבן יוחנן בן זכאי ואחר בית דינו של רבי אליעזר." (ספרי שופטים קמד)

הדמויות המזכורות הינן דמויות מפתח בבית המדרש ביבנה. רבן יוחנן בן זכאי הוא מחוללו ומייסדו של בית מדרש זה, כמקום צמיחתה המחודשת של התורה לאחר חורבן בית המקדש, ורבי אליעזר הוא תלמידו. נראה לומר כי דרשה זו נדרשה בדור הראשון של יבנה, והיא מצביעה עליה כסמכות התורנית-הלכתית העליונה באומה.¹⁷¹

בהמשך, בדברים פרק יז, מתאר הספרי את היחס לסנהדרין ביבנה:

"וקמת" (שם), בבית דין. מיכן אמרו: שלשה בתי דינים היו שם, אחד על פתח הר הבית ואחד על פתח העזרה ואחד בלשכת הגזית. באים לזה של שער הר הבית, ואומר: כך דרשתי וכך דרשו חבריי, כך לימדתי וכך לימדו חבריי. אם שמעו, אמרו להם. ואם לאו, באים לזה שעל פתח העזרה, ואומר: כך דרשתי וכך דרשו חבריי, כך לימדתי וכך לימדו חבריי. אם שמעו, אמרו להם, ואם לאו, אלו ואלו באים לבית דין הגדול שבלשכת הגזית שמשם תורה יוצאה לכל ישראל, שנאמר: "מן המקום ההוא אשר יבחר ה'" (דברים יז, י). "וקמת ועלית" (שם יז, ח), מגיד שארץ ישראל גבוהה מכל הארצות ובית המקדש גבוה מכל ארץ ישראל. "ובאת", לרבות בית דין שביבנה. (ספרי שופטים קנג)

לאחר תיאור מפורט של הסדר האידיאלי של בירור ההלכה בסנהדרין בלשכת הגזית ובערכאות העליונות של האומה, הספרי עובר לכלול אף את בית הדין שביבנה למרות שאינו יושב בלשכת הגזית, ואינו כלול משלושת ההרכבים המתוארים. הביאה אל הר הבית כרוכה בקימה ובעלייה, במובן הגיאוגרפי והרעיוני, ואילו העמידה לפני בית הדין ביבנה הינה בגדר "ביאה" בלבד. משמעותה של עמדה זו מרחיקת לכת, ומצביעה על יבנה כהמשך ישיר לסנהדרין בירושלים וכסמכות התורנית העליונה של הדור, על אף חסרונותיה. הספרי ממשיך במגמה זו אף בהמשך:

"אשר יהיה בימים ההם" (יז, ט) - אמר רבי יוסי הגלילי: וכי עלת על דעתך שתלך אצל שופט שאינו בימך? אלא שופט שהוא כשר ומוחזק באותם הימים. היה קרוב ונתרחק, כשר. וכן הוא אומר: "אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה כי לא מחכמה שאלת על זה" (קהלת ז, י) (ספרי שופטים קנג)

המדרש מלמד שאין להתרפק על העבר המפואר, אלא יש להתמקד בהווה.

¹⁷¹ ראה בסנהדרין לב ע"ב: "תנו רבנן: צדק צדק תרדף - הלך אחר בית דין יפה, אחר רבי אליעזר ללוד, אחר רבן יוחנן בן זכאי לברור חיל ... תנו רבנן: צדק צדק תרדף, הלך אחר חכמים לשיבה: אחר רבי אליעזר ללוד, אחר רבן יוחנן בן זכאי לברור חיל, אחר רבי יהושע לפקיעין, אחר רבן גמליאל ליבנה, אחר רבי עקיבא לבני ברק, אחר רבי מתיא לרומי, אחר רבי חנניה בן תרדיון לסיכני, אחר רבי יוסי לצפורי, אחר רבי יהודה בן בתירה לנציבין, אחר רבי יהושע לגולה, אחר רבי לבית שערים, אחר חכמים (=סנהדרין) ללשכת הגזית". מאמר זה המבוסס על הספרי ומרחיב אותו כנראה חובר בימי רבי. על כל פנים, אנו מוצאים שכפי שנימנו הסנהדרין בלשכת הגזית כך נימנו האחרים, על מנת להעניק תוקף להוראותיהם.

עם כל האמור, המדרש מדגיש שאין לטשטש את ההבחנה בין הסנהדרין בלשכת הגזית לסנהדרין הגולה ביבנה:

"ועשית על פי הדבר" - על הורית בית דין הגדול שבירושלם חייבים מיתה, ואין חייבים מיתה על הורית בית דין שביבנה. (ספרי דברים קנג)

חוסר היכולת של הסנהדרין הגולה ביבנה לחייב מיתה בהוראתה מבטאת את ההפרש שיש בינה לבין המצב בו הסנהדרין יושבת כסדרה בלשכת הגזית.

נפילת כוחה של הכהונה

כפי שראינו, בימי עזרא ונחמיה, תחילת תקופת בית המקדש השני, הכהנים היו בעלי תפקיד משמעותי בהוראה לעם. אולם לאורך תקופת בית שני, אנו מוצאים שמקומם נדחק, וההוראה עברה לסנהדרין ולתלמידי חכמים, אף שאינם בהכרח משבט לוי.

ניתן להרחיב רבות על הגורמים לתופעה זו, אך נראה שאחד הגורמים המרכזיים הוא המאבק בין הפרושים לצדוקים. האצולה הכהנית במקדש בהרבה מתקופת בית שני נטו להצטרף לכת הצדוקית. ככל שנפער הפער בין הפרושים לצדוקים, גם מקומה של האצולה הכהנית כמורי הוראה לא התקבלה בציבור הפרושים, והם ביקשו לעצמם מנהיגים ומורי הוראה שיהוו תחליף לכהנים. כך נוצר מצב שאת הכהנים החליפו תלמידי החכמים. החלפה זו אף קיבלה ביטוי בהלכה, כמתואר במשנה בהוריות העוסקת בקדימויות:

"אם היה ממזר תלמיד חכם וכהן גדול עם הארץ ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ" (משנה הוריות ג, ח)

סיכום

סוף תקופת בית שני וימי החורבן מאופיינים בשינויים משמעותיים בנוגע להנהגות רבות שהיו עד אז. אנו מוצאים איך חכמי הדור נאלצו להסתגל למציאות החדשה בו אין סנהדרין במקום אשר יבחר ה'. במציאות



זו ירד כוחם של הכהונה והוחלפו במורי הוראה מכלל האומה. התאמות אלו הן רק הראשונים שעתידיים לעבור על עם ישראל בתהליך יציאתם לגלות.

ח. הנהגה יתומה – הנהגת ישראל בגלות

המציאות בגלות הביאה לידי כך שהרבה מהמוסדות הבסיסיים של מערכות המשפט ההנהגה וההוראה אבדו. בעקבות החלל שנוצר, עלה הצורך למצוא תחליפים שיוכלו לנהל את העם היהודי במציאותה החדשה - עם מפוזר בגולה.

סמיכת זקנים

כותב הרמב"ם:

"אחד בית דין הגדול ואחד סנהדרין קטנה או בית דין של שלשה צריך שיהיה אחד מהן סמוך מפי הסמוך, ומשה רבינו סמך יהושע ביד שנאמר ויסמוך את ידיו עליו ויצוהו, וכן השבעים זקנים משה רבינו סמכם ושרתה עליהן שכינה, ואותן הזקנים סמכו לאחרים ואחרים נמצאו הסמוכין איש מפי איש עד בית דינו של יהושע ועד בית דינו של משה רבינו..." (רמב"ם הלכות סנהדרין פרק ד הלכה יא)

הרמב"ם מבאר שהצורה התקינה לבחירת השופטים והזקנים היא על ידי סמיכתם, איש מפי איש עד משה רבינו. אולם כידוע, עם חורבן ארץ ישראל והתמעטות חכמיה, בשלב מסוים בטלה הסמיכה.¹⁷² כמו כן, בחו"ל בכלל ובבבל בפרט אסור לסמוך, משום שהסמיכה נעשית רק בארץ ישראל. בנסיבות אלו, נוצר מצב שבו לא היו דיינים מומחים וסמוכים מרבתיים. אולם כאמור, לא ניתן להישאר ללא תחליף, שהרי לא ניתן לנהל חברה כלשהי ללא שופטים חקנים.

הגמרא מתייחסת להתעוררות זו:

"אביי אשכחיה לרב יוסף דיתיב וקא מעשה אגיטי, א"ל: והא אנן הדיוטות אנן, ותניא... "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם": ... **לפניהם - ולא לפני הדיוטות!** א"ל: **אנן שליחותיהו קא עבדינן**, מידי דהוה אהודאות והלואות. אי הכי, גזילות וחבלות נמי! כי עבדינן שליחותיהו - במילתא דשכיחא, במילתא דלא שכיחא - לא עבדינן שליחותיהו." (מסכת גיטין דף פח עמוד ב)

הגמרא מלמדת אותנו שגם בגולה נמצאו תחליפים לדיינים מומחים. כורח המציאות הביא את רב יוסף לשבת לדין על אף שלא נסמך לדיינות, כי היה צורך למלא את החלל שנוצר.¹⁷³

אולם כפי שכשהסנהדרין גלתה מלשכת הגזית פסקו לדון דיני נפשות, כאות המורה על ההבדל בין סנהדרין במקום אשר יבחר ה' לבין סנהדרין גולה, כך גם בסמיכה הוגבל כוחם של הדיינים היושבים לדין למרות שאינם סמוכים, ונקבע שאינם יכולים לדון דיני קנסות ודברים שאינם שכיחים. רק השפיטה המינימלית הנצרכת לצורך תפקוד האומה הותר לדון ללא סמיכה.

קיבוע לוח השנה

דוגמה נוספת הממחישה תהליך זה היא קיבוע לוח השנה. בימי חז"ל לוח השנה לא היה קבוע, אלא נקבע בהתאם לעיבור השנה וקידוש החדש שנמסר בידי הסנהדרין. אולם בתקופת הלל נשיאה, האימפריה הרומית דיכאה את מרד גאלוס של יהודי ארץ ישראל באכזריות רבה ורדפה את יהודי ארץ ישראל, עד שכמעט ולא נשארו יהודים בשיבות ארץ ישראל.

מציאות זו הובילה לכך שהסנהדרין ובתי הדינים בארץ כבר לא יכלו להמשיך להתקיים, ולא יכלו להמשיך לקדש את החדש. נשיא הסנהדרין, הלל נשיאה, נאלץ מצורך השעה לשנות את לוח השנה לסדר קבוע על פי חשבון, כפי שאנו מונים עד היום. נקודה זו היתה היסטורית, ומסמלת את סופה של ההכרעה ההלכתית של בית הדין בארץ ישראל, יחד עם מוסד הסנהדרין.

את הדברים כותב הרמב"ם בהלכות קידוש החדש:

"ומאימתי התחילו כל ישראל לחשב בחשבון זה, מסוף חכמי תלמוד בעת שחרבה ארץ ישראל ולא נשאר שם בית דין קבוע, אבל בימי חכמי משנה וכן בימי חכמי תלמוד עד ימי אביי ורבא על קביעת ארץ ישראל היו סומכין." (רמב"ם הלכות קידוש החדש פרק ה הלכה ג)

שוב אנו מוצאים שבעקבות כורח המציאות של היציאה ההדרגתית לגלות וחורבן הארץ, חוללו שינויים היסטוריים בהנהגת האומה.

תקנות לקראת החורבן

מעבר לאמור אנו מוצאים שלאורך הדורות מאז חורבן הבית תוקנו תקנות רבות שנועדו להתאים את עם ישראל למציאותם החדשה. החל מרבן יוחנן בן זכאי שהתפרסם בתקנותיו הרבות זכר למקדש¹⁷⁴, ולאחריו

¹⁷² הדעות חלוקות מתי בדיוק הסמיכה בטלה סופית.

¹⁷³ רעיון זה בולט במיוחד בכך שהגמרא מתארת הלכה זו דרך במעשה, הממחיש שפתרון זה הוצע בעקבות ההתמודדויות המעשיות של הדור ולא רק מעיון תיאורטי. כורח המציאות הכריחה את רב יוסף לשבת לדין על אף שמדובר בצעד לא פשוט מבחינה הלכתית שהעלתה תמיהות בקרב תלמידיו.

רבן גמליאל דיבנה ואחרים שעיצבו מחדש את עולם התורה והמצוות על מנת להתאימה ולסגולה למציאות של עם ישראל בגלות. תקופה זו היתה ההזדמנות האחרונה לתקן תקנות כאלו, שהרי לאחר מכן עם ישראל כבר לא היה בעל מוסד מרכזי של עולם התורה והפסיקה.

תופעת האיסור לחלוק על דורות ראשונים

עם חתימת המשנה, התקבלה בעם ישראל ההחלטה שאין לחלוק על התנאים.¹⁷⁵ בדומה לכך, הגאונים והראשונים נטו שלא לחלוק על האמוראים והתלמוד, חלק מהראשונים כבר נמנעו מלחלוק על הגאונים¹⁷⁶, ובשלב מאוחר יותר, האחרונים קבעו שבאופן כללי אף אין לחלוק על הראשונים. מניין צמחה מגמה זו?

הביאור המובא בדרך כלל הוא שאין לחלוק על ראשונים משום שהם חכמים מאיתנו בעקבות השקפת ירידת הדורות. אולם, ביאור זה למגמה זו תמוהה שהרי חז"ל קבעו שבהכרעה ובפסיקה הכלל הוא ש"יפתח בדורו כשמואל בדורו".¹⁷⁷ השערתו היא שגם תופעה זו נובעת מהפיזור של ישראל בגלות, מציאות בה אין מוקד הכרעה, פסיקה והוראה. משום כך, ישנו ניסיון לבנות הכרעה ופסיקה אחידה המתבססת על דברי הראשונים, מתוך מגמה של שימור אחדות התורה וההכרעה ברובו, ושלא תיעשה התורה כשתי תורות.¹⁷⁸ במיוחד כאשר עם ישראל מפחד ומטבע הדברים צומחים מנהגים מקומיים חדשים לעדות השונות עם הזמן, דרוש כוח אחר שיאזן את הכוח, וישמור את התורה כתורה אחת בכללה.

מסקנות

אנו מוצאים שבגלות מוסדות ההנהגה ההוראה והשלטון שינו את פניהם, האחריות על ההוראה וההנהגה

ירדה לממדים מקומיים, כאשר המוסדות הלאומיים כבר לא יכלו להתקיים כאשר עם ישראל מפחד בכל הארצות.

מציאות זו של הנהגה והוראה מקומית הביאה לכך שמנהגי המקום קיבלו תוקף יותר חזק על חשבון

העיקרון שאנו מוצאים בחז"ל שלא תיעשה התורה כשתי תורות. החזרה בדורנו להנהגה ולאחריות לאומית, עם כל הלכות המדינה, מחזיר עטרה ליושנה. עם כל ההתקדמות והתיקון, עולם המשפט וההוראה עוד לא שבו למקומן הראוי. יש להזהר מלהתייחס למציאות הגלותית הקפואה כמצב ישר ואידיאלי אליה צריך לשאוף, אלא כמצב שנבע מכורח המציאות.

מסתבר שלעתיד לבוא, כשישובו שופטינו כבראשונה ויוקמו מחדש מוסדות ההנהגה, ההוראה והשפיטה, שוב תוכל הסנהדרין להכריע ולפסוק הלכה על פי הנראה בעיניהם, על פי הכלל המפורסם "יפתח בדורו כשמואל בדורו"¹⁷⁹, ולא יהיו כפותרים להכרעה מדורות ראשונים. יש לסייג זאת ולומר שככל הנראה, לא צפוי שהשינויים יחולו בפזיזות כפי שנעשה בתנועת הרפורמה שאיבדה את דרכה.

סיכום

במאמר זה צעדנו בעקבות חז"ל, ועיינו בדרכם במקורות בתורה, והצבענו על המקורות השונים המתייחס לממוסדות ההנהגה המשפט וההוראה. עקבנו על מצבים רבים לאורך הדורות בהם ניתן למצוא גלגולים

¹⁷⁴ ראה בפרק ד במסכת ראש השנה שם נמנים תקנות רבות זכר לחורבן פרי יוצרו של רבן יוחנן בן זכאי.

¹⁷⁵ ראה כסף משנה, הלכות ממרים ב, א; חז"א קובץ אגרות ב, כד; קובץ שיעורים, דברי סופרים ב, ו; עלי תמר ז, ב.

¹⁷⁶ רא"ש סנהדרין ד, ו בשם הראב"ד. הרא"ש עצמו חולק עליו.

¹⁷⁷ הסבר זה על פי בחינת החכמה שמצינו במשלי בעיון בסוגית הזקנים.

¹⁷⁸ אין הכוונה שישבו ונימנו בצורה רשמית, שלא שמענו על כך, אלא שההחלטה התקבלה והתפשטה עם הזמן ברוב רובו של עם ישראל. ההסכמה וההכרעה על בחירת זהותם של הפוסקים ומשקלם ההלכתי נובע מאותה נקודה - המשקל שניתן להם על ידי עם ישראל, אף שנעשה לרוב בצורה לא רשמית.

¹⁷⁹ ראה עוד על כך ברמב"ם, הלכות ממרים ב, א.

שונים של מוסדות אלו, כאשר בכל דור הודגשו ושולבו בחינות שונות של מוסדות אלו, בהתאם להשקפתם ולכורח המציאות.

נספח: משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע – ההנהגה התורנית

בהשקפת חז"ל

שרשרת מסירת התורה

התייחסנו לעיל למספר מוקדים בהיסטוריה של העם היהודי שעזרו לנו לבחון את התפתחות המוסדות ההנהגה ההוראה והשפיטה בתולדות עמנו. אולם בעיון זה, אי אפשר להתעלם מהמשנה הראשונה בפרקי אבות המתייחסת לשרשרת העברת התורה עד לאנשי כנסת הגדולה. המשניות בעקבותיה ממשיכות ומלמדות על המשך השרשרת בימי בית שני. כך לשון המשנה:

"משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים חזקנים לנביאים ונביאים מסרוהו לאנשי כנסת הגדולה הם אמרו שלשה דברים הוו מתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה" (משנה אבות א, א)

משנה זו מובאת בהרחבה ובביאור מאריך יותר באבות דר' נתן:

"על ידי **משה נתנה תורה בסיני... יהושע קבל ממשה** שנאמר ונתתה מהודך עליו למען ישמעו כל עדת בני ישראל (במדבר כז, כ): **זקנים קבלו מיהושע** שנאמר ויעבדו העם את ה' כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע אשר ראו את כל מעשה ה' הגדול אשר עשה לישראל (שופטים ב, ז): **שופטים קבלו מזקנים** שנאמר ויהי בימי שפוט השופטים (רות א, א): **נביאים קבלו משופטים** שנאמר ואשלח אליכם את כל עבדי הנביאים יום השכם ושלוש (ירמיה ז, כה): **חגי זכריה ומלאכי קבלו מנביאים: אנשי כנסת הגדולה קבלו מחגי זכריה ומלאכי** והם אמרו שלשה דברים הוו מתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה: (אבות דרבי נתן, נוסחא א, פרק א)

לעומת המשנה, הברייתא מוסיפה את השופטים בין הזקנים לנביאים, ואת חגי זכריה ומלאכי בנפרד מהנביאים ביניהם לבין אנשי כנסת הגדולה. בנוסף, מובאים פסוקים כראיות לכל שינוי בשלבים.

מה משמעות כל אחד מהשלבים הנ"ל? נדמה שכוונת המשנה והברייתא היא לתאר את מהלך תולדות ההנהגה התורנית. כל אחת מהתקופות מאופיינת בהנהגה תורנית אחרת. המשנה איננה מתארת את כל המעורבים בלימוד התורה אלא רק במנהיגי הדור המעורבים במדיניות השלטון.

ראשית, משה הוריד את התורה לעם ישראל. בימי משה הנהגת התורה היתה בהובלתו, כאשר לעיתים אף הסתייע בסיוע מהקב"ה בעצמו בבעיות שונות ללא מענה אנושי.

את משה החליף יהושע עליו התורה מספרת:

"וּמִשְׁרְתּוֹ יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹחַן **לֹא יָמִישׁ** מִתּוֹךְ הָאֵהָל" (שמות לג, יא)

ההנהגה התורנית מתוארת ביהושע פרק א:

"**לֹא יָמִישׁ** סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ וְהָגִיתָ בוֹ יוֹמָם וְלַיְלָה לְמַעַן תִּשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת כְּכֹל הַפְּתוּב בּוֹ כִּי אַז תִּצְלִיחַ אֶת דְּרָכְךָ וְאַז תִּשְׁכָּל: (יהושע א, ח)

כפי שהתורה מתארת את יהושע כמי שלא ימיש מאהל משה (שמות לג, יא), כך ה' מצווהו שלא ימוש ספר התורה מפיו, כתלמידו של משה. ההנהגה התורנית בימיו מאופיינת כהנהגת "יהושע משרת משה". כלומר,

בימיו היה ניסיון ליישום ההבטחות הגדולות והמשימות הגדולות שכבר תוכננו על ידי משה, כלבנה לעומת החמה.¹⁸⁰

את יהושע החליפו הזקנים:

"ויעבד ישראל את ה' כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע ואשר ידעו את כל מעשה ה' אשר עשה לישראל:" (יהושע כד, לא; שופטים ב, ז)

על הנהגת הזקנים בימי השופטים כבר הרחבנו לעיל. רק מזכיר בקצרה שתקופתם מאופיינת בהנהגה ושפיטה מקומית, ללא גוף לאומי מלוכד והתנגדות לאימוץ מוסד המלכות.¹⁸¹ בנוסף, לעומת ימי יהושע שעבדו את ה', בימי השופטים קמו דור אחר שלא ידעו את ה' (שופטים ב, י) והחל המסלול המחזורי של תקופת השופטים.

לאחר תקופת זו, עם עלייתה של המלכות, הנהגת התורה ניתנה לידי הנביאים. הנביאים לא משלו ולא היו שותפים בהנהגה, אלא שימשו כעין מבקרי השלטון ומדריכי העם.¹⁸²

את מקום הנביאים ירשו אנשי כנסת הגדולה בהנהגת עזרא הסופר. אנשי כנסת הגדולה הנהיגו את העם בדרך אחרת ותיקנו תקנות רבות. גישתם שינתה את פני ישראל לדורות מבית שני ואילך. הנהגותיהם המתוארות במשנה הראשונה באבות יסודיות מאוד, וקצרה היריעה מלהרחיב בהם כראוי. רק נאמר ששלושת הוראותיהם מתייחסים לשלוש המוסדות:¹⁸³

א. "הווי מתונין בדיון" – מוסד המשפט.

ב. "והעמידו תלמידים הרבה" – מוסד ההוראה.

ג. "ועשו סייג לתורה" – מוסד הנהגה.

במהלכים אלו הרכיבו יחד את שלוש המוסדות יחד ונתנום בידי חכמי הדור. מדובר בניסיון להעמיד מבנה חדש של אחריות על התורה, המתאים למציאות של בית שני, מתוך הפקת הלקחים מהגלות.

העדר הכהנים בשרשרת

אחד הדברים הקשים במשנה זו, היא שבשרשרת מסירת התורה, מוסד הכהונה לא נזכרים כלל. היה מן הראוי שהכהנים יובאו יותר מכל קבוצה אחרת, שהרי הם אחראים על ההוראה. ניתן להביא לכך מספר תשובות:

ההסבר הראשון שניתן להציע היא שהמשנה מתארת רק את העומדים בהנהגה. הכהנים אמנם היו אחראים על התורה, אך הם אינם בעלי אחריות על העם, משום שהם לא נחשבים כמנהיגי הדור. הסבר זה קשה מכמה סיבות:

א. הנביאים שלא עמדו בעמדת הנהגה לא היו צריכים להיכלל ברשימה.

ב. יותר מכולם היה ראוי שהמלכים יובאו בשרשרת, שהרי הם עמדו בהנהגה, וספר מלכים אף שופט כל מלך בהתאם להנהגה שלו, ואם עשה הישר בעיני ה'.

¹⁸⁰ ספר יהושע חזר פעם אחר פעם שהדברים נעשו "כאשר צוה ה' את משה" או "כאשר צוה משה עבד ה'".
¹⁸¹ אבות דרבי נתן מחלק בין תקופת הזקנים לשופטים. נראה שהדברים מבוססים על כך שהיו זמנים שבהם הזקנים הנהיגו באופן עצמאי (יהושע כד, לא; שופטים ב, ז; שופטים יא, ה-יא). הנהגתם של השופטים שונה קצת שהיא איננה באה ברציפות אלא כמושיעים לישראל מידי אויב, המשיבים את העם בתשובה בצורה זמנית עד לתום הנהגתם.
¹⁸² אבות דרבי נתן מבחין בין נביאי בית ראשון לנביאי בית שני – חגי זכריה ומלאכי. ייתכן שחלוקה זו מבוססת על כך שחגי זכריה ומלאכי מהווים חוליה הממצעת בין נביאי תקופת בית ראשון להקמת בית שני עם מגמותיה החדשים בעולם התורה.

¹⁸³ כך גם כותב עמרם טרופר בספרו על שמעון הצדיק, *Simeon the Righteous in Rabbinic Literature: A Legend Reinvented* עמ' 25.

הסבר שני הוא שמשנה זו נכתבה בתקופה שבו הרבה מהכהנים היו צדוקים. משום כך, היא נכתבה כפולמוס מול הכהונה, תוך שהיא עושה להם מהלך של דה-לגיטימציה.¹⁸⁴ אולם הסבר זה גם הוא קשה מכמה סיבות שהביא עמרם טרופר¹⁸⁵:

- א. ראשית הוא מביא את הקריטריון של ד"ר חיים סולובייצ'יק שכדי להוכיח מניע חיצוני פולמוסי, יש קודם כל לוודא שיש סטייה מההתנהגות הפשוטה והרגילה. כל עוד יש הסבר פנימי הלכתי, אין סיבה להניח שהמניע של זה הוא חיצוני. ואכן אנו מוצאים במשנה פאה (ב, ו): "אמר נחום הבלר מקובל אני מרבי מיאשא שקבל מאבא שקבל מן הזוגות שקבלו מן הנביאים הלכה למשה מסיני בזורע את שדהו שני מיני חטין". כלומר, לסדר הקבלה יש סיבה פנימית - בניית שרשרת הדורות וחיבור הדורות השונים והתקופות השונות לסיני על מנת לתת להם מעמד וביסוס הלכתי.
- ב. שמעון הצדיק מובא לאחר מכן במשנה העוקבת, כהמשך סדר הקבלה, חזאת על אף היותו הכהן הגדול. אם אכן המשנה מתפלמסת עם הכהונה, היה ראוי שתימנע מלהביא אף כהן.
- ג. אנשי כנסת הגדולה גם כן כוללים בהם כהנים רבים כמתואר בנחמיה פרק ח המונה את אנשי כנסת הגדולה.

לשם כך הוא מביא הסבר שלישי שאותו אנו נאמץ. מסקנתו היא שמשנה זו מעלימה את הכהנים על בסיס פרשנות המקרא בנחמיה פרקים ח-י, פרקים המתארים את עזרא ומנהיגי תחילת בית שני הנמנים כמאה ועשרים אנשי כנסת הגדולה.¹⁸⁶ בפרקים אלו מתואר בתפילה של הלויים:

"וַעֲתָה אֱלֹהֵינוּ הָאֵל-הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא שׁוֹמֵר הַבְּרִית וְהַחֹסֵד אֶל יַמְעַט לְפָנֶיךָ אֶת כָּל הַתְּלָאָה אֲשֶׁר מִצָּאֲתָנוּ לְמַלְכֵינוּ לְשָׂרֵינוּ וּלְכֹהֲנֵינוּ וּלְנָבִיאָנוּ וּלְאֲבֹתֵינוּ וְלָכָל עַמְּךָ מִיָּמֵי מַלְכֵי אֲשׁוּר עַד הַיּוֹם הַזֶּה: וְאַתָּה צָדִיק עַל כָּל הַבָּא עָלֵינוּ כִּי אָמַת עֲשִׂיתָ וְאַנְחֵנוּ הִרְשַׁעְנוּ: וְאַתָּה מַלְכֵנוּ שָׂרֵינוּ כֹהֲנֵינוּ וְאַבְתֵּינוּ לֹא עָשׂוּ תוֹרָתְךָ וְלֹא הִקְשִׁיבוּ אֶל מִצְוֹתֶיךָ וְלַעֲדוֹתֶיךָ אֲשֶׁר הֵעִידְתָּ בָהֶם:" (נחמיה ט, לב-לד)

בתיאור זה אנו מוצאים שאנשי כנסת הגדולה מונים את המלכים והשרים, הכהנים והאבות כמי שלא עשו את תורת ה' אף שהיו שותפים לאחריות על התורה, ורק הנביאים לא נימנים מאלו שעברו על תורת ה'. משום כך, לא מנו אותם בשושלת הקבלה, כי שונה המשנה בחר דווקא את אלו שיוכלו ליצור לו שושלת קבלה רציפה. הנביאים שתמיד נהגו על פי תורת ה', נבחרו כנציגים הראויים לשושלת הקבלה, אף שהיו נתיבים אחרים שפעלו במקביל לנציגים בהרבה מהתקופות.

¹⁸⁴ שיטה זו מקובלת מאוד במחקר. ראה לדוגמה שמואל ספראי, הלכה למשה מסיני – היסטוריה או תיאולוגיה; משה דוד הד, לבירור ההיסטוריוגרפיה המקראית בהגותם של חז"ל. במחקר יש נטייה להניח שדברים רבים נכתבו כחלק ממאורעות היסטוריים כאלו ואחרים, ולא כתיאולוגיה או עיון מעמיק במקראות.

¹⁸⁵ במאמרו האם סדר הקבלה נועד לדחות כת כוהנית.

¹⁸⁶ ייתכן שהשם "כנסת הגדולה" מבוסס על כך שמתואר בנחמיה פרקים ח-ט שאנשים אלו התכנסו במעמד בירושלים בראש השנה. תקנות רבות המובאות במשנה ובגמרא מבוססים על פרשנות פרקים אלו.